

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – soudobé dějiny

Bc. Markéta Minářová

**Úmyslné a neúmyslné fabulace v orálně-
historických výpovědích**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Prof. PaedDr. Miroslav Vaněk, Ph.D.**

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou prací s názvem Úmyslné a neúmyslné výpovědi v orálně-historických výpovědích vypracovala samostatně s použitím úplného výčtu citací informačních pramenů uvedených v seznamu, který je součástí této práce. Rovněž prohlašuji, že tato práce nebyla již využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. června 2015

.....
Markéta Minářová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu diplomové práce panu Prof. PaedDr. Miroslavu Vaňkovi, Ph.D. za neocenitelnou pomoc, cenné rady, připomínky, ochotu, vstřícnost, odborné vedení a podstatné informace, kterých se mi od něho dostalo.

Obsah

Abstrakt.....	6
Úvod.....	7
1 TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1.1 Otázka paměti.....	11
1.2 Krátkodobá / pracovní paměť	12
1.3 Dlouhodobá paměť.....	13
2 Paměť individuální a paměť kolektivní.....	16
2.1 Individuální paměť.....	18
2.2 Kolektivní paměť	19
2.3 Vztah mezi kolektivní a individuální pamětí	22
3 Paměť a historie.....	23
4 Porucha paměti	25
5 Porucha osobnosti.....	27
6 Paměť a nevědomí	32
7 Hledisko etické	35
8 Metodologický přístup.....	38
8.1 Kvalitativní výzkum.....	38
8.2 Aplikace kvalitativního výzkumu	43
8.3 Elementární rámec aplikace kvalitativního výzkumu	46
8.3.1 Analýza v orální historii	51
8.3.2 Interpretace v orální historii.....	58
8.4 Hodnocení výzkumu pomocí rozhovorů.....	60
8.5 Role výzkumníka	63
9 EMPIRICKÁ ČÁST	67
9.1 Vzpomínání a zapomínání.....	67
10 Konfabulace a fabulace.....	70
10.1 Konfabulace	70
10.2 Fabulace	75
11 Vědomá a nevědomá lež	78
12 Sugestibilita, imaginace a vizualizace	79
13 Věřohodnost orálně-historických výpovědí.....	82
Závěr	87

Bibliografie 89

Abstrakt

Diplomová práce se bude zabývat tématem, které má za cíl analyzovat výpovědi narátorů z pohledu vědecké psychoanalýzy. Práce se zaměří také na paměť, která stojí u zrodu lidských myšlenek a případné fabulace. Nebude se zabývat pouze striktně danými lžemi, ale také zapomináním, které stojí za upravováním či nechtěným přikrašlováním pravdy. Diplomová práce se bude snažit docílit toho, do jaké míry je paměť zodpovědná za nepřesnost informací a jak chápat lež, která byla vyřčena za plného vědomí a s jasným úmyslem fabulovat a skrýt skutečnou minulost.

Abstract

The aim of my thesis is to analyze testimony of narrators from the perspective of scientific psychoanalysis. The thesis will also focus on memory which is at the origin of human thoughts and potential fiction. The thesis is not given only deals strictly by lies but also forgetting which stands for adjusting or accidental embellishing the truth. The aim of my thesis is also determine the extent to memory. Thought is responsible for the inaccuracy of information and understanding the lie was said in full consciousness and with the clear intention fiction and conceals the true past.

Klíčová slova

Paměť, fabulace, konfabulace, vybavování, zapominání, sugestibilita, imaginace, orální historie, psychologie

Key words

The memory, the fiction, recall, remembering, forgetting, imagination, oral history, psychology

Úvod

Má diplomová práce se bude zabývat problematikou, která vyvstává při každém spuštění diktafonu či jiného nahrávacího zařízení, a to případnými fabulacemi, konfabulacemi, sugestibilitou, imaginací, a dalšími nepřesnostmi ve výpovědi narátora, které se mohou při nahrávání rozhovoru vyskytnout. Tato práce bude mít za cíl analyzovat výpovědi pamětníků (narátorů) z pohledu vědecké psychoanalýzy. Nebudu se zabývat jen striktně danými klamy, ale také zapomináním, které stojí za upravováním či nechtěným přikrašlováním pravdy. Není totiž snadné odsoudit člověka za lhaní, když se má rozpomenout na konkrétní událost ze svého života, která se stala před mnoha lety a on si nevybaví přesný slet událostí, či si sám doplní „bílá místa“. Proto se práce se zaměří nejprve na paměť, která stojí u zrodu lidských myšlenek a případné fabulace.

Toto téma bude uchopeno jako orálně historický psychoanalytický rozbor, ve kterém se bude vycházet z již publikované literatury, rozhovorů, přednášek a spisů. Nebude se však jednat o jednostranně zaměřené prameny, tato diplomová práce se pokusí zahrnout jak zdroje orálně-historické, tak zdroje zabývající se psychologii.

Problematika výpovědí narátorů, byla dosud zpracována jen jako etický a morální problém. Vyšly také různé vědecké články a studie o zapomětivosti a vybavování vzpomínek. K otázce paměti byla již sepsána řada publikací, nicméně většinou se jedná o popis Halbwachsovy kolektivní paměti a upozadování paměti individuální, samozřejmě až na několik výjimek.

V mé diplomové práci se budu snažit docílit toho, do jaké míry je paměť zodpovědná za nepřesnost informací a vyplňování tzv. „bílých míst“, a jak chápat výmysl, který byl vyřčen za plného vědomí a s jasným úmyslem fabulovat a skrýt skutečnou minulost. Pravdou ovšem je, že člověk primárně nelže o svém životě, to jenom ve výjimečných případech. Vždyť proč by měl narátor lhát o tom, jak prožil dětství, dospívání a jak na něho působila dřívější doba. Nicméně i toto se budu snažit podložit argumenty a různými zdroji.

Cílem této práce je také skloubit výzkum orální historie nejen s vědeckým výzkumem psychologickým ale také s psychologii forenzní, protože při svědeckých v trestněprávních procesech se stejně jako v orální historii setkáváme s výpověďmi, které mohou být zavádějící, nepřesné či dokonce zcela nepravdivé. Také se budu snažit ukázat, jak se nepřesné informace ve výpovědích projevují a proč tomu tak je.

Diplomová práce je rozdělena na dvě části, na první část teoretickou a druhou empirickou, přičemž v první části práce nejdříve věnuji pozornost paměti, která, jak už bylo výše nadneseno, s případnou fabulací úzce souvisí. Zaobírat se budu hlediskem klinickým, jako je dlouhodobá a krátkodobá paměť, ale i hlediskem z pohledu orální historie jako je individuální a kolektivní paměť. Diplomová práce se zaměří i na případy, se kterými se můžeme při nahrávání rozhovorů setkat, a těmi jsou poruchy paměti a osobnosti. Poté se zaměřím na problematiku etiky, která hraje v orálně-historickém výzkumu podstatnou roli. Má pozornost bude poté směřovat k podstatné části práce a tou je metodologický přístup, kde se zaměřím na kvalitativní výzkum, analýzu a interpretaci v orální historii, hodnocení výzkumu pomocí rozhovorů a na samotnou roli výzkumníka. Ve své práci se budu snažit věnovat všem aspektům orální historie, přičemž některé jsou zpracovány na základě kritického rozboru textů a jiné se stanou výsledkem empirického zkoumání. V empirické části se tedy zaměřím na konkrétní příklady, na kterých se pokusím aplikovat předcházející teorii, přičemž použiji rozhovory s psychology a psychiatry, kteří se problematikou fabulací a konfabulací denně setkávají.

Studium, analýza pramenů a metodika

Tuto práci jsem napsala na základě prostudované odborné literatury, přednášek, spisů, internetových zdrojů, jenž jsou uvedeny v seznamu pramenů a díky výpovědím narátorů. Mezi mé primární zdroje, ze kterých jsem získala nespočet informací, se řadí zejména kniha *Lidský mozek* od neuropatologa Františka Koukolíka, kde rozpracovává paměť a mimo jiné se zabývá činností mozkové kůry při vybavování vzpomínek. Přínosným primárním zdrojem je také *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu* od Michala Miovského. Další důležitý titul je *Učebnice obecné psychologie* od Aleny Plhákové, kde jsou vyloženy různé pojmy, teorie a metody, které jsou spojovány s vědomím a imaginací.

Další odbornou literaturou, která se taktéž věnuje problematice paměti, jenom z jiného úhlu pohledu, patří *Kolektivní paměť* od Maurice Halbwachse. Autor se zabývá, jak už název napovídá, kolektivní pamětí. Tuto paměť se snaží vysvětlit vždy ve vztahu s něčím, např. k prostoru, času, k historické paměti. Druhým významným prvkem, který zde vysvětluje, je paměť individuální. Tuto paměť upozaduje před pamětí kolektivní, protože podle něho individuální paměť vůbec neexistuje. Zároveň budu vycházet i z knih, které na Maurice Halbwachse navazují a aplikují jeho myšlenky ve vztahu k sociální

a zejména k rodinné paměti. Důležitým zdrojem, ze kterého čerpám je kniha Harolda Welzera, „*Můj děda nebyl nácek*“. Tato kniha patří pro řadu čtenářů jistě k nejzajímavějším z důvodu, že propojuje kvalitativní výzkum, paměť a tradičně atraktivní téma v jedné práci. Autor se zaměřuje na paměť rodinnou a sociální, kterou demonstruje nejčastěji na Halbwachsově teorii o kolektivní paměti. Pohled na to, jak se postupem času mění vzpomínky, a jak se každá generace dívá na vzpomínky a minulost jinýma očima, je velmi přínosný. Další knihu, kterou použiji pro demonstraci paměti, je *Kultura a paměť* od Jana Assmanna. Tato kniha dobře popisuje Halbwachsovu kolektivní a individuální paměť a řadí ji ke kulturní paměti, se kterou pak velice zajímavě popisuje starověké rituály a kulturu obecně. Autor se zde zabývá i kulturní identitou, kterou propojuje s tradicemi. Pro aplikování vzpomínání a zapomínání na konkrétních příkladech jsem využila publikace od Daniela L. Schacter, *Sedm hříchů paměti a Searching of Memory*.

Neocenitelnou zásluhu však na této diplomové práci mají narátoři, kteří mi popsali jednotlivé stavy a procesy fungování lidské osobnosti a jakým způsobem se to procesy mohou projevit nejen u zdravého člověka. Metodou, kterou použiji k analýze individuálních pramenů je orálně historický psychoanalytický rozbor jednotlivých zdrojů.

V rámci svého vědeckého výzkumu, jsem natáčela rozhovory s psychology a psychiatry, přičemž každý se specializuje na jinou oblast bádání. Vedla jsem s nimi strukturovaný rozhovor za účelem zjistit fungování paměti, která stojí za výše uvedenými procesy.

První odborník, se kterým jsem vedla rozhovor, byl psycholog PhDr. Stanislav Hájek. Pan doktor vystudoval v roce 1978 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obor Psychologie a v postgraduálním studiu se věnoval penitenciární psychologii. Patnáct let pracoval jako vězeňský psycholog. Doktor Hájek se ve své profesi zabývá posuzováním lidí, zejména jejich diagnostice z hlediska způsobilosti pro výkon konkrétní funkce či pozice. Pan doktor posuzuje uchazeče také pro Centrálu českého ruchu – CzechTourism, kde tazatelka byla po určitý čas na stáži, a díky tomu získala na narátora kontakt.

Můj druhý rozhovor se uskutečnil v kanceláři Psychiatrické nemocnice Bohnice, s psychologem PhDr. Petrem Goldmannem, který je klinický psycholog a psychoterapeut a současně vedoucím psychologem v Psychiatrické nemocnici Bohnice, kde pracuje s duševně nemocnými lidmi. Také se zabývá diagnostikou i poradenstvím. Pana doktora jsem kontaktovala emailem na doporučení paní doktorky Štěpánky Tůmové, kterou jsem rovněž kontaktovala na doporučení mého předchozího narátora doktora Stanislava Hájka.

Další rozhovor se uskutečnil s panem doc. PhDr. Markem Preissem, Ph.D., klinickým psychologem v Psychiatrickém centru Praha, který také učí na University of New York in Prague. Zaměřuje se na klinickou neuropsychologii a poruchy osobnosti. Provádí psychologická vyšetření, většinou zaměřená na osobnost nebo na kognitivní funkce a standartní psychologické vyšetření formou rozhovorů, pozorování, testových a klinických metod. Pana docenta jsem kontaktovala emailem na doporučení mého předchozího narátora pana doktora Petra Goldmanna.

Následující rozhovor proběhl s panem primářem MUDr. Jiřím Švarcem, Ph.D., primářem ochranného léčení v Psychiatrické nemocnici Bohnice a soudním znalcem v oboru zdravotnictví odvětví psychiatrie, sexuologie a návykové nemoci. Na pana primáře jsem získala telefonní číslo od předchozího narátora docenta Marka Preisse.

Poslední, ne však méně důležitou narátorkou, se pro můj projekt stala paní doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., která vystudovala jednooborovou psychologii na Filozofické fakultě UK. Paní docenta je vedoucí katedry společenských věd a proděkanka Fakulty bezpečnostního managementu pro vědu a výzkum na Policejní akademii ČR v Praze. Působí jako soudní znalkyně a jako forezní psycholožka. Paní docentku Čírtkovou jsem kontaktovala prostřednictvím emailu, který jsem získala od předchozího narátora pana primáře Jiřího Švarce.

Tito narátoři mi poskytli neocenitelné informace pro výstup mé diplomové práce, protože mi všichni velmi ochotně zodpověděli mé otázky a to i v případě, že se někdy položená otázka přímo nevztahovala k jejich vědeckému zaměření. Doporučili různé další zdroje a řadu knih, ve kterých jsem posléze našla mnoho vysvětlujících podrobností.

1 TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Otázka paměti

Jean Etienne Dominique Esquirol¹ napsal: „*Paměť je naším jediným bohatstvím. Teprve přijdeme-li o ni, stanou se z nás skuteční žebráci.*“ Nicméně tento citát můžeme uplatnit pouze pro druhy paměti, které si uvědomujeme, protože ještě existuje mnoho jiných druhů paměti, které si neuvědomujeme.²

Paměť je možné definovat jako schopnost zaznamenávat životní zkušenosti, protože právě díky ní je možné normální psychické fungování. Již ve druhé polovině devatenáctého století byly prováděny první výzkumy paměti. V roce 1885 v monografii *Paměť* své výsledky publikoval německý učenec Hermann Ebbinghaus, který jako pokusnou osobu používal sám sebe. Samotný výzkum spočíval v tom, že se několik let učil řady bezsmyslných slabik, to aby minimalizoval vliv dřívějšího učení, např. MIB – DAX – BOK. Když byla řada tvořena pěti až sedmi slabikami, tak mu většinou stačilo jediné opakování. Tímto zjistil, že kapacita krátkodobé paměti je pět až sedm prvků.³ S délkou seznamu rostl i počet opakování. Ebbinghaus pak zkoumal zapomínání, kdy se naučil přibližně sto sedmdesát různých souborů po třinácti slabikách. Po uplynutí časového intervalu se pak soubor učil znovu, přičemž délka časového intervalu se pohybovala od jednadvaceti minut do jednatřiceti dní. Jako měřítko rozsahu zapomínání mu sloužila časová úspora při novém učení. Takto zjistil, že zapomínání je z počátku velmi rychlé, ale postupně se zpomaluje.⁴

Britský psycholog Frederic Bartlett pak zkoumal paměť v každodenním životě. Vycházel z předpokladu, že za normálních okolností si lidé pamatují zejména smysluplné obsahy. V roce 1932 vydal publikaci *Zapomínání „Remembering“*, kde se pokusil dokázat, že je paměť ovlivňována kulturními a sociálními faktory. Během svých studií vytvořil mnoho výzkumných procesů, hlavně metodu opakované reprodukce. Pokusná osoba nejdříve přečetla nějakou méně známou pohádku nebo mytický příběh a pak se jej pokusila reprodukovat z paměti. Bartlett po určité době chtěl po stejné osobě, aby příběh znovu opakovala. To jasně ukázalo, že při reprodukci dochází k vynechání určitých údajů, ke zjednodušení a pozměnění původního příběhu do běžnější podoby. Z toho psycholog

¹ Jean Etienne Dominique Esquirol (1772 – 1840) – francouzský psychiatr.

² KOUKOLÍK, F. *Já. O vztahu mozku, vědomí a sebeuvědomování*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2003, s. 101.

³ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 193.

⁴ Tamtéž, s. 193.

vyvodil, že přesné vybavování si různých událostí je často neúplné a vágní. Vybavování se tak stává především rekonstrukcí, která kromě svých informací je založena na systémech starších poznatků. Bartlett tyto poznatky označil jako schémata.⁵

1.2 Krátkodobá / pracovní paměť

Tento pamětní systém dokáže jen krátkodobě podržet informace, které aktuálně potřebujeme ke svým psychickým aktivitám. Tzn., že krátkodobá paměť zvládne uchovat omezené množství informací po dobu několika sekund. V této paměti je možné podržet takové informace, které odpovídají smyslovým modalitám, jako je melodie, vůně, chuť nebo postavení prstů při hře na housle. V krátkodobé paměti se uchovávají i citové zážitky.⁶

S případnou fabulací souvisí právě paměť a to „už jenom proto, že je známo, že při poruchách paměti lidé fabulují, aby odpovídali zdvořile na položené otázky, třeba dementní lidé, kteří mají porušenou krátkodobou paměť tak, když se jich zeptáte na něco týkající se krátkodobé paměti tak to tzv. fabulují.“⁷ Samozřejmě musíme vzít do úvahy i lidi, kteří žádnou poruchu paměti nemají, protože i lidé bez poruchy paměti mohou fabulovat a to z řady důvodů a příčin, ne však zdravotních.⁸

Podle Aleny Plhákové někteří odborníci pokládají krátkodobou paměť za jakousi pracovní plochu vědomí, kognitivní systém, jehož funkcí je dočasně uchovávat informace, které člověk aktuálně zpracovává či používá. A právě proto se krátkodobá paměť označuje jako pracovní nebo operační paměť. V této paměti dočasně lidé uchovávají informace přicházející ze sensorických systémů a také data, která jsme si vybavili z dlouhodobé paměti. Krátkodobá paměť je oblastí psychika, ve které probíhá aktuální mentální aktivita.⁹

Pro neuropatologa Františka Koukolíka je pracovní paměť pojem, který se v současnosti užívá pro krátkodobou paměť. Doktor Koukolík odkazuje na klasickou teorii, která ukazuje na tři složky, které má pracovní paměť z neuropsychologického hlediska. Jedná se o fonologickou smyčku, což je systém, ve kterém se ukládají zvukové neřečové a řečové informace. Pokud tyto informace nejsou opakovány, tak se ztrácejí během dvou až tří sekund. Kapacita pracovní paměti je omezená, ale je možné si

⁵ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 193-194.

⁶ Tamtéž, s. 198.

⁷ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

⁸ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

⁹ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 202.

nehlasným opakováním tyto informace udržovat dlouhodobě.¹⁰ V roce 1956 vystoupil jeden ze zakladatelů kognitivní psychologie, George Miller, s myšlenkou, že kapacita krátkodobé paměti se pohybuje kolem čísla 7 ± 2 . Zkoumaná osoba má při experimentálním zjišťování krátkodobé paměti zopakovat nějaký jednoduchý seznam údajů. Člověk si vybaví přibližně pět až devět informací, nicméně pokud se mu podaří propojit jednotlivé údaje do smysluplných jednotek, kapacita krátkodobé paměti se zvýší.¹¹ Druhou složkou je vizuospaciální náčrtník jehož činnost souvisí s aktivací zrakové kůry týlních, temenních a čelních laloků. V praxi se jedná o smazání dat po krátké době, kterým se uvolní místo pro zápis nových dat. Třetí a poslední složkou je centrální řídicí složka, která je vázána na činnost předních a dorzolaterálních částí prefrontální kůry¹². Pokud se zadní oblasti podílejí na zpracování různých druhů informace, např. sluchové nebo zrakové, pak se oblasti čelní kůry aktivované při zátěži pracovní paměti, podílejí na jejich integraci.¹³

1.3 Dlouhodobá paměť

Doktorka Plháková polemizuje s Atkinsonem a Shiffrinem¹⁴ v tom, že je dlouhodobá paměť poměrně pasivním komponentem paměti sloužící k ukládání nadměrného množství informací. I když někteří teoretici se domnívají, že je kapacita dlouhodobé paměti neomezená, tak Alena Plháková, která je vysokoškolskou učitelkou uvádí, že svou paměť neustále přetěžuje a že dlouhodobá paměť má své hranice. Jako příklad uvádí, že si téměř nikdy nevzpomene „co je dnes za datum“, protože její mysl usoudila, že tato informace není podstatná.¹⁵

Profesor psychologie Daniel L. Schacter se věnuje tzv. sedmi smrtelným hříchům paměti, kde podle něho jsou zapomínání, blokování a roztržitost problémy vedoucí ze selhávání. Podle něho zapomětlivost se projevuje v toku času, takže to, co jsme dělali

¹⁰ KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012, s. 117-118.

¹¹ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 119-200.

¹² Centrální složka je to, co řídí vizuospaciální náčrtník a fonologickou smyčku. Prefrontální kůra je oblast čelních laloků, přičemž přední část se vyskytuje zcela vepředu a dorzolaterální se nacházejí vzadu na bocích.

¹³ KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012, s. 118-121.

¹⁴ Richard C. Atkinson a Richard Shiffrin přišli v roce 1968 s modelem paměti, který je znám jako Atkinson-Shiffrinův model. Tento model předpokládá, že lidská paměť má tři oddělné části. Za prvé se jedná o senzory (ultrakrátkou) paměť, krátkodobou paměť a dlouhodobou paměť. Právě u dlouhodobé paměti oba vědci definují jako paměť s obrovskou kapacitou, která u zdravého člověka uchovává informace na celý život.

¹⁵ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 204.

v uplynulých čtyřech hodinách, bychom si měli dobře vybavit. Pokud bychom si ale měli vybavit, co jsme dělali před měsícem nebo před sedmi lety, už bychom si tak dobře nevzpomněli.¹⁶ Co ale způsobuje, že si mnoho lidí nedokáže vybavit, kolikátého je dnes? Podle doktora Stanislava Hájka to způsobují dvě věci. „*Prostě to může být nějaká ta presenilní demence, že to přijde moc brzo, to teda se může stát, a to jsou ty lidi, co si pamatují, co bylo před třiceti lety, ale neví kolikátého je. To je pak typickým projevem. A pak je to druhá věc a ta nemusí souviset úplně s pamětí. Zase musíme vyloučit ty intoxikace, úrazy hlavy a posttraumatické důvody, a také to, že může jít třeba o nepozornost, ten člověk se prostě něčemu věnuje a není pozorný, takže třeba neví kolikátého je. Čili jde o situační kontext.*“¹⁷ Nebo se popřípadě může jednat o to, že „*všechno se udržuje v mozku pomocí nějakých elektrických okruhů nebo chemických neuropřenašečů. A když všechno, co si chcete vybavit, tak musíte z toho mozku vydolovat. A něco trvá kratší dobu a něco delší dobu, něco je k dispozici a něco není k dispozici. Takže to datum nemusí naskočit vždycky hned.*“¹⁸

Přes všechny námitky, které mohou nastat, tak dlouhodobá paměť má ohromnou kapacitu a je nasnadě uvést, jak jsou v ní informace utříděny a organizovány. V dlouhodobé paměti můžeme rozlišovat paměť deklarativní a paměť procedurální.¹⁹ V paměti procedurální uchováváme dokonale naučené, automatizované dovednosti, jako je jízda na kole, plavání, atd. Pro téma mé diplomové práce je důležitější paměť deklarativní, jedná se o paměť pro události a fakta. Obsahy deklarativní paměti pro události se vážou na konkrétní čas a prostor. První druh deklarativní paměti je pojmenován epizodická paměť, jejíž součástí je také paměť autobiografická. Pro fakta se zase obsahy deklarativní paměti přirovnávají k obsahům hesel encyklopedického slovníku. Tento druhý druh deklarativní paměti nese název sémantická paměť. Obě paměti se liší ve vztahu ke kontextu, zatímco obsahy epizodické paměti jsou charakterizovány vztahem ke kontextu, tak obsahy sémantické paměti jsou na kontextu nezávislé. Tzn., že pokud jsme s někým měli schůzku v pátek „pod koněm“ na Václavském náměstí přesně v poledne, pak obsahy pojmů „pod koněm“ a Václavské náměstí jsou obsahy sémantické paměti, zatímco schůzka v pátek v poledne je obsah paměti epizodické.²⁰

¹⁶ SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 14.

¹⁷ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

¹⁸ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

¹⁹ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 205.

²⁰ KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012, s. 124.

Pomocí epizodické paměti si uvědomujeme, co jsme měli k večeři nebo na co, jsme se včera dívali v televizi. Tento pamětní systém nám umožňuje vybavit si vzpomínky v podobě smíšených forem mentálních reprezentací, které z velké části zahrnují sluchové a vizuální představy, ale i citové prožitky.²¹ Sigmund Freud jako jeden z prvních psal o dvou druzích zapamatování, a to sice o *hřišti a pozorovateli*. Rozdíl mezi těmito dvěma vzpomínkami je v tom, že u hřiště si vybavujeme scénu ze svého života, ve kterém přímo figurujeme, zatímco pozorovatel vidí scénu třetí osobou. Freud tvrdil, že pozorovatel vzpomínky, kterého vnímáme jako nezaopatřené pozorovatele, musel změnit verzi původní vzpomínky, protože naše počáteční vnímání se odehrává z perspektivy hřiště. Jinými slovy, pokud vstoupí mentální reprezentace autobiografických zážitků do vědomí, pak může člověk pozorovat sám sebe jako účastníka, anebo sledovat dění, kterého se osobně nezúčastňuje.²²

Vzpomínky na osobní zážitky, které měly výrazný emocionální dopad, jsou nejtrvalejšími obsahy autobiografické paměti. Takovými významnými životními událostmi je například maturita, promoce, svatba, pohřeb. Oproti tomu poměrně rychle zapomínáme citově neutrální a pravidelně se opakující děje, jako například menu ve školní jídelně. Vzpomínky se však po celý život utvářejí a to právě za pomoci paměti. *„Vzpomínka není obraz, kterej je uloženej v paměti a je totálně neměnej, to není pravda. Paměť je živý celek a všechno, co tam je uloženo, ať už to nazýváme anagram, ať už to nazýváme paměťová stopa, tak je vlastně živý proces, a ten živý proces mi prožíváme tak, že se ta povaha těch vzpomínek vlastně modifikuje. Je pochopitelný, když teďka budete zamilovaná, budete těsně před svatbou, tak budete věci kolem sebe zažívat a vnímat úplně jinak než když za pět let vás vaše milovaná bytost opustí, takže vy budete na stejném světě a budete mít stejný sousedy a bude jezdit stejná tramvaj, ale najednou vám všechno bude připadat šedivý, vyprahlý a ono to zůstává stejný, ale vy se měníte. Takže já si myslím, že je to to úžasné na těch vzpomínkách, že jsou to hrozně živé, barevné věci a historici je tak jako tlačí do nějaké formy, zřejmě na základě nějakýho konsenzu, tak jak to vnímáme z pohledu, bych řekla, z nějakýho obecnýho morálního úhlu ve společnosti.“²³*

²¹ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 206.

²² SCHACTER, D. L. *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past*. 1. edition. New York: Basic Books, 1996, s. 20-21.

²³ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

Sémantická paměť podle Tulvinga²⁴ slouží k uchování a využívání znalostí o slovech a pojmech, jejich vzájemných vztazích a jejich vlastnostech. V sémantické paměti se ptáme, např. kdo je prezidentem Ukrajiny? Jak daleko je z Prahy do Břeclavi? Atd. Hlavní rozdíl mezi sémantickou pamětí a pamětí epizodickou je v tom, že údaje obsažené v sémantické paměti si pamatujeme bez vztahu k času a místu jejich osvojení.²⁵

2 Paměť individuální a paměť kolektivní

Důvodem, proč se ve své diplomové práci nazvané *Úmyslné a neúmyslné fabulace v orálně-historických výpovědích* věnuji paměti je to, že paměť s případnou fabulací úzce souvisí. K samotné problematice paměti byl napsán nespočet různých prací, já bych se však chtěla zaměřit na Maurice Halbwachse a jeho výzkumem kolektivní a individuální paměti. Halbwachs zastává tezi společenské podmíněnosti paměti. Neohlíží se na tělesnou bázi paměti, ale na společenský referenční rámec, bez kterého nemůže vzniknout a ani uchovat žádná individuální paměť. Podle Halbwachse „*neexistuje žádná kolektivní paměť vně oněch referenčních rámců, jichž využívají lidé, aby fixovali a znovu nacházeli své vzpomínky*“.²⁶ Halbwachs dále tvrdí, že individuum vyrůstající v naprosté osamělosti, by žádnou paměť nemělo. Až v průběhu socializace narůstá v člověku paměť. Samozřejmě, že ten kdo má paměť je jednotlivec, nicméně paměť získává tvar až v kolektivu. Proto se pojem kolektivní paměť nesmí chápat metaforicky. I když kolektivy žádnou paměť nemají, tak přesto určují paměť svých příslušníků. Vzpomínky, i osobní, vznikají jenom díky komunikaci a interakci v rámci společenských skupin. To znamená, že si nepamatujeme pouze to, co se přihodilo nám samým, ale také to, co nám jiní vyprávějí, co potvrdí a relativně přijmou jako významné. Nicméně to, co prožíváme, se zejména odehrává již ve vztahu ke druhým, v kontextu společensky předem daných rámců významu, neboť není vzpomínky bez vjemu.²⁷

Halbwachs zavedl pojem společenských rámců, který se shoduje s teorií Ervinga Goffmana o rámcové analýze. Tato teorie zkoumá společensky předem vytyčenou strukturu (organizaci) všední zkušenosti. Halbwachsova rámcová analýza je vzpomínání v analogii ke Goffmanově rámcové analýze zakoušení, a to s použitím stejné terminologie.

²⁴ Endel Tulving – experimentální psycholog a kognitivní neurolog, jehož výzkum lidské paměti má vliv na neurovědy, lékaře a vědce zabývající se psychologií. Tulving pomohl rozdělit epizodickou paměť na dvě odlišné části.

²⁵ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 206-207.

²⁶ ASSMANN, J. *Kultura a paměť. Písmo. Vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2001, s. 36.

²⁷ Tamtéž, s. 36-37.

V Halbwachsově teorii se vyskytuje pojem *cadres*, které podle něj ustavují a ustalují vzpomínku. Tyto *cadres* odpovídají Goffmanovým *frames*, které zajišťují organizaci všední zkušenosti. Halbwachs dále postuloval kolektiv jako subjekt paměti a vzpomínky a vytyčil pojmy jako skupinová paměť a paměť národa, ve kterých se pojem paměti přesouvá do oblasti metafor.²⁸ Podle Assmanna je však subjektem paměti a vzpomínání vždy jen jednotlivý člověk, avšak je jím v závislosti na rámcích, které zajišťují organizaci jeho vzpomínky. Assmann uvádí, že přesnost této teorie spočívá v tom, že současně se vzpomínáním dokáže vysvětlit i zapomínání. Za předpokladu, že člověk (společnost) je schopen si uvědomit jenom to, co je možné zrekonstruovat jako minulost uvnitř referenčního rámce dané přítomnosti, potom v zapomnění upadá právě to, co v podobné přítomnosti nenachází žádný referenční rámec.²⁹ Tzn., že individuální paměť se u konkrétní osoby utváří díky její účasti na komunikativních procesech. Je vlastně vázanou funkcí na začleněnost jednotlivce do rozmanitých společenských skupin, jako je rodina, náboženství nebo národ. Paměť se uchovává v komunikaci, a pokud se komunikace přeruší (zmizí), nebo se změní v referenční rámce komunikované skutečnosti, vede to k zapomnění.

Paměť z perspektivy individua vystupuje jako aglomerát, který vzniká z účasti jedince na pluralitě skupinových pamětí. Pokud bychom se však dívali na paměť z perspektivy skupiny, tak by se mohla jevit jako otázka distribuce, jako vědění, které skupina rozdělí mezi své členy. Vzpomínky pokaždé vytvářejí nezávislý systém, přičemž jeho prvky se navzájem podporují a určují, a to jak ve skupině, tak u jednotlivce. Proto Halbwachs odlišuje individuální a kolektivní paměť, a to i přes to, že je vždy individuální paměť společenským fenoménem. Ve smyslu jedinečného spojení kolektivních pamětí zůstává individuální jakožto místa různých kolektivních pamětí, které jsou vázány na skupiny a mezi kterými existuje specifické propojení. V přísném slova smyslu jsou individuální pouze počítky, nikoli vzpomínky, protože počítky jsou těsně spojeny s naším tělem, zatímco vzpomínky pocházejí z myšlení různých skupin.³⁰

Společnými vzpomínkami, individuální a kolektivní pamětí se zabýval také Friedrich Kratochwil³¹, který zkoumá souvislost mezi sociální reflexí, a představami

²⁸ ASSMANN, J. *Kultura a paměť. Písmo. Vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2001, s. 37.

²⁹ Tamtéž, s. 37.

³⁰ Tamtéž, s. 37-38.

³¹ Friedrich Kratochwil – teoretik mezinárodních vztahů.

o individuálnosti a kolektivnosti.³² Také Friedrich Nietzsche silně zdůraznil roli historické reflexe. Nietzsche vyhradil zvláštní kritiku pro prohlížení minulosti a vidí historii jako produkt paměti. Uvědomil si totiž, že každá vzpomínka předpokládá schopnost zapomenout a že jakákoli historie existuje v napětí mezi odvoláním a zapomináním. Také zdůraznil skutečnost, že minulost je hluboce zapojena do budování jednotlivce. Aby bylo možné jednat, tak musejí jedinci nejprve obnovit svou historii, protože smysl dějin spočívá především v tom, že lidské dějiny mají být upřímné, v současnosti tomu tak ale není.³³

Další důležitá věc, které se u Nietzscheho můžeme všimnout, je to, že při určitém úhlu pohledu, není proces individualizace pouze biologický, ale je zprostředkován komunikací s ostatními. Tato komunikace je sdílena v určité kolektivní paměti se skupinou. Benedict Anderson³⁴ říká, že individuální paměť je utvářena v komunikačních procesech. V tomto kontextu jsou důležité dva procesy. Jeden se týká společenských pravidel a postupů, které potřebujeme pro každodenní vzájemnou interakci a nevyhnutelné konflikty, které vznikají. Druhý proces se týká společných vzpomínek, které nám pomáhají pochopit, kdo jsme. První druh procesu byl obvykle považován za problém pořádku a spravedlnosti.³⁵

Individuální a kolektivní paměť se liší v některých důležitých ohledech, ty jsou ovšem obvykle brány v úvahu. Je snazší zapomenout kolektivní identitu než identitu individuální, protože v počátcích života může identita „jít dál“ a nemusí vyústit ve stejné patologické problémy, které jsou často spojené se ztrátou osobní identity.³⁶

2.1 Individuální paměť

Podle Halbwachse a jiných historiků nic jako individuální (autobiografická) paměť neexistuje. Jiní považují jeho názor za extrémní, protože podle nich by se neměla uznávat jen kolektivní paměť a paměť individuální zcela opomíjet. Další zase odkazují na to, že Halbwachs sám ve své knize *Kolektivní paměť* připouští potenci individuálních pamětí

³² KRATOCHWIL, F. *History, „Action and Identity: Revisiting the ‚Second‘ Great Debate and Assessing its Importance for Social Theory*. European Journal of International Relations, 2006, s. 15.

³³ NIETZSCHE, F. *Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*. In: NIETZSCHE, F. *Die Geburt der Tragödie, Unzeitgemässe Betrachtungen, Kritische Studienausgabe*. Neuausgabe. Berlin: Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, 1999, s. 280-281.

³⁴ Benedict Richard O’Gorman Anderson – profesor mezinárodních vztahů a asijských studií, jeho nejvýznamnější práce je kniha *Imagined Communities* (1983), kde se zabývá mechanismy konstrukce národa.

³⁵ KRATOCHWIL, F. *History, „Action and Identity: Revisiting the ‚Second‘ Great Debate and Assessing its Importance for Social Theory*. European Journal of International Relations, 2006, s. 15-20.

³⁶ Tamtéž, s. 20-21.

v paměti kolektivní. Pojmy, které pak vyvolávají další otázky, jsou podvědomí, vědomí, mýtus a nevědomí. Tyto otázky se spojují s kolektivním nebo historickým.³⁷ Aktuálně vnímané okolnosti se včleňují do rámce starých vzpomínek stejně, jako se staré vzpomínky přizpůsobují aktuálním vjemům, a proto můžeme zaznamenat situaci, jako bychom mezi sebou konfrontovali různá svědectví. Pokud chceme poskládat soubor vzpomínek takovým způsobem, aby dávaly smysl, tak se svědectví i přes jisté odchylky musejí v podstatném shodovat.³⁸

Ti, kteří odporují Halbwachsově teorii o neexistenci individuální paměti, tak většinou pracují s myšlenkou, že skupina nemá jeden mozek, ve kterém by byly vloženy funkce paměti. Dokládají to na příkladech, jako že symfonii nenapsal výbor, národ nemůže tancovat, nebo že národ nemůže mluvit či si snad pamatovat. Podle nich kolektivní paměť nenalezneme na určitých místech ale v jednotlivcích.³⁹

Halbwachs paměť individuální upozaduje, před paměti kolektivní, protože podle něho individuální paměť vůbec neexistuje, je podle něho fenoménem. Individuální paměť neexistuje a myšlenky mají původ, který probíhá v nějakém rámci a může existovat jen díky tomu, že existuje paměť kolektivní.

2.2 Kolektivní paměť

Halbwachs pro popsání paměti uvádí jako příklad to, že jsme podnikli cestu se společníky, se kterými jsme se již potom nesetkali. Po dobu cesty bylo naše myšlení blízké, ale i vzdálené těmto společníkům. Mluvili jsme spolu a společně se zajímali o detaily přírody celé cesty. Avšak některé naše myšlenky, zůstaly společníkům utajeny. Mezi tyto myšlenky jsme zařadili své pocity a představy, které pocházely ze skutečných nebo imaginárních skupin. Vnitřně jsme tedy udržovali vztah s dalšími lidmi. To znamená, že místa, která jsme na cestě viděli, měla pro nás jinou hodnotu než pro naše společníky. V budoucnu by se mohlo stát, že bychom se s některým ze společníků mohli potkat a on by nám prozradil nějaký detail z naší cesty. Nicméně sami bychom si je nepřipomněli, protože bychom už je zapomněli. Naopak bychom si pamatovali to, co jsme prožívali bez jejich vědomí. Svědectví ostatních v tomto případě budou nedostatečná k nastolení zapomenuté vzpomínky. Budeme si však pamatovat věci, o kterých jsme se nikomu nezmínili.⁴⁰ To

³⁷ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R. *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: Studie a eseje, 2007, s. 241.

³⁸ HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009, s. 50.

³⁹ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 242.

⁴⁰ HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009, s. 60.

však podle Halbwachse neznámá, že je existence individuální paměti, jako protikladu kolektivní paměti důležitou a dostačující podmínkou připomenutí a rozpoznání vzpomínek. Protože pokud ona prvotní vzpomínka byla potlačena a pokud se jí nemůžeme dohledat, tak je to způsobeno naší dlouhodobou nepřítomností ve skupině, v jejíž paměti se uchovávala. Je zapotřebí, aby se paměti nepřestaly vzájemně shodovat a vykazovat dostatek bodů průniku, protože k tomu, aby si naše paměť pomohla paměti ostatních, nestačí jejich svědectví.⁴¹

Nyní se budu snažit propojit kvalitativní výzkum s paměti a tradičně atraktivním tématem – druhá světová válka. Harold Welzer se zaměřuje na paměť rodinnou a sociální, kterou nejčastěji demonstruje právě na Halbwachsově teorii o kolektivní paměti. A není divu, vždyť pohled na to, jak se postupem času mění vzpomínky, a jak se každá generace dívá na vzpomínky a minulost jinými očima, je velmi přínosný.

Každá sociální skupina má kolektivní paměť a nejinak tomu je u rodiny. Kolektivní paměť dává převzatým a osvojeným vzpomínkám jednotlivých členů, sociální, kulturní a historický rámec, přičemž jsou vzpomínky jak kolektivní, tak individuální. Assmann v návaznosti na Halbwachse a Goffmana formuloval tezi, že vzpomínky jednotlivých subjektů vznikají přes komunikaci a interakci v rámci sociálních skupin. Jednotlivý člověk zůstává vždy subjektem paměti, ale jen v závislosti na rámcích, které jeho vzpomínky uspořádávají.⁴² Podle Halbwachse platí pro rodinu, že vzpomínkové příběhy, které se v rodině předávají, tak nepředstavují jednotlivé výjevy minulosti, ale současné modely celkových postojů skupiny. Definiuje se charakter minulosti, její slabiny a vlastnosti. Halbwachs také poukazuje na zobecnění obrazu morálního charakteru rodičů. Tento obraz podléhá každé minulé události, která byla vzpomínána a předávána.⁴³

Halbwachs kolektivními a sociálními rámci myslí způsoby představování si a myšlení, postoje a přesvědčení, prostřednictvím nichž se skupina definuje jako skupina, a které ji zajišťuje identitu v čase. Otázkou zůstává, jak se vytváří vztah mezi individuálními vzpomínkami a jejich vztahovými rámci. Vztahové rámce paměti se vyznačují tím, že jsou tvořeny vzpomínkami. Halbwachs to zmiňuje na příkladech, jako „v naší rodině se dožíváme vysokého věku“ nebo „je člověk hrdý“.⁴⁴ Tyto věty, i když nevyslovené rezonují vždy, když jednotliví členové začnou vzpomínat na události, které

⁴¹ HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009, s. 61.

⁴² WELZER, H. a kol. „Můj děda nebyl nácek“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010, s. 20-21.

⁴³ Tamtéž, s. 21.

⁴⁴ Tamtéž, s. 107.

hrají roli ve společné historii. Ale také se může jednat o místo původu nebo charakteristické vytváření příběhu jednoho ze členů rodiny, které vymezují symbolický prostor pro rodinné vzpomínky. Podle Halbwachse si rodinná paměť vytváří rámeček, který se pokouší ji udržet intaktní a který se zdá být stabilní v běhu času.⁴⁵

Pokud se zaměříme na samotný přenos vzpomínek pomocí vyprávění v rodinném prostředí, dojdeme až k jejich proměně. Babičky a dědečkové předkládají svým potomkům vlastní příběh, bez ohledu na encyklopedické znalosti a to, co se potomci dozvědí ve škole. Potomci a vnuci si pak vlastní příběh sestavují sami, přičemž při vytváření prázdných nebo nejasných míst se často objevuje fenomén, který je označen jako „prázdná řeč“⁴⁶. V dějové linii se pak nenachází jasné a přímé pojmenování, ale pouze „oni“, „ti“, „to tehdy“.⁴⁷

Tato bílá místa jsou neustále doplňována, a proto se konečný příběh kvalitativně podobá samotnému prožitku. Každý posluchač si sestaví vlastní jednotlivé prvky příběhu. Například člověk, který vypráví útržkovitě příběh o havárii luxusní lodi a o lidech, kteří pomáhali jiným lidem dostat se do záchraných člunů. V úzkém okruhu lidí, které původní vypravěč většinou zná, tato historika ponese nejspíš název „o potopení luxusní lodi“, přičemž při opakovaném vyprávění příběhu je původní očitý svědek zařazen mezi ty, kteří zachraňovali. Teď nastává jen otázka, jestli svědek při tom své známé nechá.

Welzer ve své knize upozorňuje na tzv. kumulativní heroizaci, která se v rodinné paměti může vyskytovat a většinou vyskytuje.⁴⁸ Původní vzpomínky potomků, které se týkaly odporých, neškodných ale i statečných činů, se pak v generaci vnuků stávají jednoznačnými.⁴⁹ Nejmladší generace pak z pachatelů udělá aktivní odpůrce. Podobně by se mělo přistupovat i k heroické ctnosti, do které lze zahrnout věrnost a odvahu. Takovéto ctnosti jsou nepostradatelné za předpokladu, že nastane závažná krize, jako je válka, povstání či boj na život a na smrt. Musíme však mít na paměti, že i heroismus se může v krajních situacích zvrhnout, pokud se hrdinské činy nedějí kvůli lidem ale kvůli heroismu samotnému.⁵⁰

Centrálním hybným momentem procesu vzpomínek je tzv. tradování, ze kterého vyplývají tři podstatné závěry. Tím prvním je nutnost vyprávění dát prostor pro identifikaci pamětníkova příběhu s posluchačem. Poté co dojde k identifikaci, následuje přepis cizího

⁴⁵ WELZER, H. a kol. „Můj děda nebyl nácek“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010, s. 107-108.

⁴⁶ Tamtéž, s. 126.

⁴⁷ Tamtéž, s. 126.

⁴⁸ Tamtéž, s. 57.

⁴⁹ Tamtéž, s. 55-57.

⁵⁰ TODOROV, T. *V mezní situaci*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 114.

příběhu do nového vlastního příběhu.⁵¹ A posledním podstatným závěrem je pamětník vybavený výhodou autenticity, která nutí ostatní „do defenzivní a afirmativní sounáležitosti a soucítění, které veškeré kritické dotazy činí nemyslitelnými, nebo alespoň nevhodnými.“⁵²

2.3 Vztah mezi kolektivní a individuální pamětí

Nora Gedi a Yigal Elam přicházejí s hypotézou, že společnost již není sumou individuálních inputů, ale jedná se spíše o stav, který nemůže být redukován do individuálních komponentů. Z toho vyplývá, že kolektivní paměť není pouhým souhrnem individuálních pamětí. A z kolektivní paměti, která není složena z individuálních pamětí, je možné vyvodit, že společnost není jen rámeček, ale entita, která by mohla být považována za reálnou. Společnost svou realitu demonstruje svými sociálními produkty, jako jsou instituce, zákony, normy a zvyky. V tomto pohledu se minulost stává spíše reflexí potřeb společnosti než reflexí reálných událostí, které se staly. V tomto duchu je pak historie jenom nástrojem pro moralistické a ideologické potřeby společnosti. Proto je pro Elama a Gedi jediné legitimní použití kolektivní paměti metaforické. Také se nemůže stát, že by kolektivní paměť byla zaměňována za mýtus či za stereotypy.⁵³ Názory se však často rozcházejí a popírají se navzájem. Například W. Kansteiner říká, že nedávná psychologická a neurologická zjištění nasvědčují tomu, že neexistuje něco jako individuální paměť, z čehož potvrzuje Halbwachsovy názory. Nicméně psycholog Daniel Schacter považuje Halbwachsovův názor za extrémní, a to proto, že se Halbwachs domníval, že všechny paměti jsou v jistém smyslu spíše kolektivní než individuální. Psychoanalytici na individuálně-psychologickém přístupu trvají, a to proto, že ještě před Halbwachsem začal psát o potlačené paměti a nevědomé myslí Freud. Ten říká, že chování paměti ve snu je velmi významné pro každou teorii paměti vůbec. To, jak se paměť chová ve snu, že pokud jsme jednou něco duševně vlastnili, tak to nikdy nemůžeme úplně ztratit. Klíčovou myšlenkou se pro něho stala otázka nevědomí.⁵⁴

Freud probírá všední život, aby se analyzoval, izoloval mechanismy nevědomí a pokusil se tak zvítězit nad nedůvěrou svých současníků v nové vědě. Freud pátrá po původu nevědomí. Například, chybné úkoly a zapomenutí vlastních jmen svědčí

⁵¹ WELZER, H. a kol. „*Můj děda nebyl nácek*“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010, s. 157.

⁵² Tamtéž, s. 165.

⁵³ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 242.

⁵⁴ Tamtéž, s. 242-243.

o nevědomé determinaci. Také poskytuje některé aspekty vlastní autoanalýzy. A to tehdy, když chce zastříť výroky spojující smrt se sexualitou, a nakonec zjistí, že zapomněl jméno italského malíře Signorelliho a vybaví si jej, až když je vytěsněná asociace znovu nalezena. Freud podrobně uvádí charakteristické znaky nevědomí, kterým jsou neznalost rozporu, neznalost času a fenomén víry.⁵⁵

Freud v roce 1904 napsal spis *Psychopatologie všedního života*, kde říká, že „rys společný těm nejnepatrnějším i těm nejzávažnějším činům, chybným úkonům i náhodám spočívá v tomto: všechny zkoumané jevy, bez jakékoliv výjimky, se redukuje na neúplně vytěsněný psychický materiál, který, byť potlačený nevědomím, neztratil všechnu možnost se projevit a vyjádřit.“⁵⁶

V knihách *Totem a Tabu*, *Nespokojenost v kultuře*, *Možíš a monoteismus* Freud analyzoval religiózní mýty o původu lidstva. Dá se říci, že v tomto bodě kolektivní a individuální paměť splývají, resp. kolektiv nabývá rysů individuálních bytostí. To znamená, že individuální paměť je ta vůdčí a rozhodující.⁵⁷

3 Paměť a historie

Vztah historie k paměti a rozdíly mezi nimi se zcela jistě řadí mezi otázky, které si již položilo mnoho historiků, nicméně Pierre Nora se zcela jistě řadí mezi ty nejstěžejnější představitele tohoto tématu vůbec. Podle Nory je paměť nositelem života a neustále se rozvíjí. V paměti probíhají vzpomínky, ale i amnézie, přičemž se nedokáže bránit manipulaci a zneužití. Historie je naproti tomu rekonstrukce toho, co už není a navíc je i neúplná. Zatímco paměť je vždy aktuální, tak historie je představením či zobrazením minulosti. Podle Nory je paměť citová a přijímá pouze ty elementy, které jí vyhovují. Paměť může bez nejmenších problémů být podrobena cenzuře, přenosům, filtrům, a projekcím. Historie představuje operaci intelektuální, a tak vyžaduje analýzu a kritický diskurs. Zatímco paměť ukládá vzpomínky do určitého prostoru, historie ji odtud vypuzuje a vše proměňuje v prózu.⁵⁸

⁵⁵ SAURET, M.-J. *Freud a nevědomí*. 1. vydání. Praha: Levné knihy, 2006, s. 34-35.

⁵⁶ Tamtéž, s. 35.

⁵⁷ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 243.

⁵⁸ NORA, P. *Mezi pamětí a historií : problematika míst*. Cahiers du CEFRES. N°10 Antologie francouzských společenských věd: Město. Mayer, F. – Bensa, A. – Hubinger, V. (ed.), Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010, s. 42.

Podle Halbwachse existuje tolik pamětí, kolik existuje společenství. Oproti tomu je historie univerzální a přimyká se pouze k vývoji věcí, časovým kontinuitám a vztahům mezi věcmi.⁵⁹

Z toho všeho vyplývá, že historie je obeznámená pouze s věcmi relativními, zatímco paměť je zcela absolutní. Rozdíl mezi pamětí a historií, spočívá podle Pierra Nory tedy v tom, že paměť funguje v režimu živé tradice, zatímco historie se dívá na minulost jako na cizí objekt, od kterého je přítomnost oddělena určitou hranicí.

Vraťme se nyní k Halbwachsově kolektivní paměti, kde důležitou roli hraje odstranění proměnlivosti, čímž se opačným pojmem k této paměti mohou stát dějiny. Podle Halbwachse právě dějiny jsou opakem kolektivní paměti, a to z toho důvodu, že kolektivní paměť se snaží dané skupině ukázat obraz její minulosti ve všech jejích stádiích, a ve kterém jsou vymazány všechny hlubší změny. Naopak dějiny všechny nehybné změny odstraňují a dávají platnost pouze procesu nebo události, která vykazuje změnu. Kolektivní paměť dává důraz na odlišnost vlastních dějin, zatímco dějiny svá fakta reorganizují ve zcela historickém prostoru, ve kterém je vše srovnatelné a stejně významné a důležité. A tak historie nemůže být typem paměti, protože univerzální paměť neexistuje.⁶⁰

Vztah mezi pamětí a dějinami je určen podle Halbwachse tím, zda lidé ještě vzpomínají na minulost. Pokud už nikdo na ni nevzpomíná, pak nastupují dějiny. Skutečná minulost je pro historii taková, která již není zahrnutá v šíři myšlení skutečných skupin. Kolektivní paměť se však nevymezuje jen vůči dějinám ale i vůči objektivované a organizované formě vzpomínky, kterou označuje pojem tradice. V Halbwachsově pojetí je pojem tradice spíše deformací vzpomínky, s čímž Assmann nesouhlasí, protože podle něho mohou být přechody z „mémoire“ a „tradition“ plynulé, a tudíž zde není zapotřebí zavádět ostrá pojmová rozlišení. Pro Assmanna se kolektivní paměť stává nadřazeným pojmem, ve kterém se rozlišuje ještě paměť kumulativní a kulturní.⁶¹

Na tradici klade důraz i jiný autor, a to Zdeněk Vašíček, který dává tradici do souvislosti s legitimitou, kterou uvádí jako odůvodnění práva samotného, tak i určitým způsobem jednat. Podle Vašíčka si každé hnutí vybírá své tradice a tím si přizpůsobuje

⁵⁹ NORA, P. *Mezi pamětí a historií : problematika míst*. Cahiers du CEFRES. N°10 Antologie francouzských společenských věd: Město. Mayer, F. – Bensa, A. – Hubinger, V. (ed.), Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010, s. 42-43.

⁶⁰ ASSMANN, J. *Kultura a paměť. Písmo. Vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2001, s. 42-43.

⁶¹ Tamtéž, s. 43-44.

minulost. Jako příklad používá legitimizování českých komunistů, které bylo široce akceptováno.⁶²

Soubor prací, který je v knize od Vašíčka a Mayer předložen, kriticky reflektuje vznik dějin a zabývá se otázkou, zda historikové nesou za relevanci konstrukcí odpovědnost. Zájmy státu jsou totiž dány konsenzem.

Dějiny potřebují prostředníka, který se jim podřizuje a který podle nich uzpůsobuje své chování. V dnešní době tuto funkci zajišťuje stát. Stát se buď snaží být vůči společnosti nadřazený a nezávislý anebo nejen, že stát není společnosti nadřazen, ale společnost na stát přímo navazuje. Stát každopádně musí mít bezprostřední centrum paměti, což představují archivy a knihovny. Historikům by měla být svěřena orientace paměti. Stát potřebuje zejména transformovat svou vlastní minulost do sdělovací podoby příběhů a obrazů Dějin. Zpravidla zakládajícím příběhem začíná velký příběh státu.⁶³

Do historiografie paměti se řadí také pomníky, které velký příběh státu vykládají a připomínají. „*Na pomnících je totiž nejnápadnější, že je nevidíme. Stavějí se nepochybně proto, aby je všichni viděli, dokonce aby budily pozornost, ale zároveň jsou něčím proti pozornosti impregnovány, a ta po nich poslušně stéká jako kapky vody po olejovém povlaku a ani na okamžik se to nezastaví.*“⁶⁴

Pozadí výkladu dějin je jen obrazem potřeb historiků, nakladatelů a státu, kteří o podobě minulosti rozhodují. Historie se tak stává přínosnou jen v oblasti metodologie a v nalézání nezvratitelných faktů.

4 Porucha paměti

Až dosud jsme mluvili pouze o ideálních případech, kdy je paměť v pořádku a tedy schopna správně a funkčně pracovat. Zaměříme se však na její poruchy, které se u lidí vyskytují.

Začněme u amnézie, u které započalo i moderní chápání paměti jako soustavy neurokognitivních sítí⁶⁵ velkého rozsahu a to popisem amnestického pacienta.⁶⁶ Amnézie je ve stručnosti porucha deklarativní paměti a týkat se může jak epizodické, tak sémantické paměti zvlášť nebo dohromady. Při amnézii bývají obvykle postiženy obvykle dva druhy

⁶² VAŠÍČEK, Z. – MAYER, F. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. 1. vydání. Brno – Praha: CDK a Triáda, 2008, s. 81.

⁶³ Tamtéž, s. 145-146.

⁶⁴ Cit. HOJDA, Z. – POKORNÝ, J. *Pomníky a zapomínky*. 1. vydání. Praha: Paseka, 1997, s. 9.

⁶⁵ Funkční systémy v mozku pro poznávání.

⁶⁶ KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012, s. 117.

paměti, buď se jedná o retrogradní amnézii, kdy jde o události, které proběhly před dobou vzniku amnézie, anebo anterogradní amnézii, kdy jde o události, které se dějí po dobu vzniku amnézie. Amnestičtí pacienti však mají zachovanou procedurální paměť, i když si nepamatují, že se něco již naučili.

Mezi další amnézie se řadí hipokampální amnézie, kdy řada teorií dává hipokampu klíčový význam pro tvorbu epizodické paměti. Porucha epizodické paměti u pacientů s jednostrannou temporální epilepsií se zase u pacientů objevuje až do raného dětství, tedy do doby než se dostavily epileptické záchvaty. Další amnestické poruše může dojít při vývoji Alzheimerovy nemoci, kdy se objevuje porucha recentní epizodické paměti. Právě Alzheimerova choroba je považována za příznak stárnutí. Diencefalickou amnézii může z velké části způsobit například alkohol, její příčinou je Wernickeův-Korsakovův syndrom, který je důsledkem nedostatku vitamínu B₁. K amnézii může dojít i kvůli poškození bazálního telencefala, kdy nejčastěji bývá prasklá výduť spojovací nebo přední mozkové tepny. K dalšímu druhu amnézie může dojít při ložiskovém poškození bílé hmoty. A tranzitorní globální amnézie se projevuje tak, že postižený jedinec si nedokáže zapamatovat nové informace. Předposlední amnestickou poruchou je psychogenní amnézie, u které se rozlišují čtyři druhy – *disociativní amnézie*, kdy si člověk není schopen vybavovat traumatizující či stresující privátní informace. Tuto rozsáhlou poruchu však není možné vysvětlit obyčejnou zapomětivostí. Dalším druhem je *disociativní fugu*, kdy dochází k náhlému a neočekávanému opuštění domova nebo třeba zaměstnání. Tato porucha se váže i k vytvoření si nové identity. *Disociativní porucha identity* je dalším typem psychogenní amnézie a jedná o mnohočetnou poruchu osobnosti, kdy jedinec přijímá více identit, které opakovaně přebírají kontrolu nad jeho chováním. Posledním druhem je *depersonalizační porucha*, postižení lidé mají opakovaný pocit, že jsou odtrženi od vlastních duševních procesů nebo vlastního těla.⁶⁷

Mezi poruchy paměti můžeme zařadit také syndrom falešné paměti, kdy si jedinec vybavuje živé vzpomínky na události, které se nikdy nestaly. S tímto syndromem je vžitý pojem *represe*, kdy existuje představa, že se vzpomínky na traumatizující zážitek mohou dostat mimo dosah vědomé pozornosti.⁶⁸ Pojem *represe* zavedl do psychologie Sigmund Freud, který předpokládal, že při vzniku neurotických poruch hraje významnou úlohu právě obranný mechanismus *represe*, který rozlišoval na dva typy. Za první se jednalo

⁶⁷ KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012, s. 134-149.

⁶⁸ Tamtéž, s. 150.

o primární represi, která měla zabránit mentální reprezentaci pudového impulsu vstoupit do vědomí. Druhým typem je pak represe sekundární sloužící k tomu, aby byly různé odvozeniny a změněné projevy pudových impulsů udržovány mimo vědomí. Jedinec si tedy vůbec neměl připouštět nepřijatelné impulsy.⁶⁹

5 Porucha osobnosti

Co představuje lidskou normalitu? Je to otázka zdraví či snad jen subjektivní názor člověka? Normalitu můžeme chápat čtyřmi způsoby a to, kdy normalita je zdraví a vše ostatní je nemoc. Další možností jak chápat normalitu je podle statistického průměru, který vychází z předpokladu statisticky normálního rozložení vlastností, znaků či rysů osobnosti podle Gaussovy křivky.⁷⁰ Pokud někdo lže, aniž by si to jednoduše uvědomoval, pak to podle doktora Stanislava Hájka *„je porucha osobnosti. Pokud tedy nemluvíme už o nějaké psychiatrické diagnóze, ano je to možné a vyskytuje se to a setkal jsem se s tím... Je to podle Gaussovo křivky normálního rozložení, kdy v každé množině lidí se určitě najde někdo, kdo takto vystupuje. Já ale zatím vždycky hledám člověka, který se neléčí nebo má diagnostikovanou nějakou psychiatrickou diagnózu, jako třeba schizofrenie, psychózu nějakého typu. Vždycky si říkám, že se spíš snaží něčeho dosáhnout, ptám se po motivaci, ano já si myslím, že lže, myslím si, že neříká pravdu, proč to tak je? Je to úmysl? Anebo je to náhoda?“*⁷¹

Normalitu můžeme také chápat jako mnohastupňový vývoj dosažení vyzrálé dospělé osoby nebo také ji můžeme chápat jako utopii, která má kořeny v klasické psychoanalýze, tedy za normální můžeme považovat takovou osobnost, která je zcela průměrná.⁷² Přikláním se k názorům teoretiků, pro které normalita lidské osobnosti nejde stanovit, protože závisí „pouze“ na všeobecně platné domluvě a dohodě. Podobně tomu je i v Hobbesově Leviatanovi, kdy jde o teorii společenské smlouvy.

Normalita se od abnormality liší v tom, že prostě nebyly shledány žádné poruchy. Pokud bychom tento předpoklad demonstrovali na příkladu, tak si vezměme například uchazeče na pozici bachařů ve věznici. Každý uchazeč musí projít osobnostním psychologickým testem, který vyloučí ty, kteří nezapadají do stanoveného přijatelného

⁶⁹ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 227.

⁷⁰ KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996, s. 55.

⁷¹ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

⁷² KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996, s. 56.

normálu. „Když bych se měl vyjádřit k tomu, jestli někdo lže nebo to zkresluje ať už je to z jakéhokoli důvodu, tak já o tom člověku potřebuju vědět co nejvíc informací. Já potřebuju posoudit, jestli ten člověk je psychicky ještě v normě, jestli u něj došlo k nějaké poruše osobnosti, jestli to lhaní je s nějakým záměrem, anebo jestli je to projev takto „postižené“ osobnosti, protože pak to budu posuzovat všechno jinak. Čili jinými slovy já musím mít nějaké metody k posuzování „věrohodnosti“ výpovědi.“⁷³

Citový život se vyvíjí stejně jako poznávání s tím, že jeho vyšší stupně se rozvíjejí podobně jako u poznávání učení. V nižších vývojových stupních osobnosti se vyvíjejí poznávací funkce souběžně s citovým životem. Tento vývoj se může v budoucnu oddělit a člověk získává spolu se schopností rozeznávat dobro a zlo elementární zásady citového života. Mnoho lidí si myslí, že vzdělaný a inteligentní člověk nemůže být citové a morální vakuum.⁷⁴ Opak je ale pravdou, existuje mnoho případů, kdy právě takový „seriózní a slušný“ člověk stál za zločiny různého druhu. Ponechme stranou osoby jako Josef Mengele, Pol Pot, Josip Broz Tito nebo Cortés a ukažme si méně známý i když výstižný případ francouzského básníka a dvojnásobného cynického vraha Pierre-François Lacenaire, který byl velmi inteligentní a po dokončení svého vzdělání s výbornými výsledky vstoupil do armády, kterou nakonec opustil. V roce 1835 byl Lacenaire za dvojnásobnou vraždu a jeden pokus o vraždu odsouzen k trestu smrti. Chvilku ve vězení si krátil tiskovými konferencemi a bavením spisovatelů. Před soudem se ke svým zločinům hrdě hlásil a přirovnával se k banditovi Vidocqovi, který utekl z galejí a díky svým zkušenostem se stal šéfem speciální policie.⁷⁵ Po odsouzení napsal Lacenaire své paměti a jeho básně se po zveřejnění staly bestsellery. Roku 1836 byl popraven a názory na jeho setkání s gilotinou se různily, zatímco noviny psaly, že zemřel jako zbabělec, jeho obdivovatelé prohlašovali, že zůstal hrdinou až do konce. Dostojevskij se jeho případem nechal inspirovat pro jeho slavné dílo *Zločin a trest*, ve Francouzské encyklopedii (*Grand Dictionnaire Universel*, 1860) o něm psali jako o odporném vrahovi, přičemž mu věnovali téměř stejně velký prostor jako vojevůdci Lafayetteovi a v roce 1945 byl o něm dokonce

⁷³ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

⁷⁴ KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996, s. 74-75.

⁷⁵ Eugène Vidocq v roce 1828 Mémoires de Vidocq, kde otevřeně napsal, že skutečná škola zločinu byla v devatenáctém století ve vězení. A právě Lacenaire se tímto nechal inspirovat a nechal se již dříve zatknout za drobnější delikty, aby se prý mohl učit od odborníků. Jeho cílem bylo stát se „metlou společnosti“. Otázkou ovšem zůstává, kolik se toho od svých odsouzených kolegů dozvěděl. Jeho prozatím drobné přečiny se nedaly srovnávat se zločiny jeho dvou kumpánů, kteří byli odsouzeni za brutální vraždy. Viz WRIGHT, G. *Insiders & Outliers. A Procession of Frenchmen*. Stanford, California: The Portable Stanford, 1980, s. 35.

natočen film *Les Enfants du Paradis*. Díky dramatu BBC hraného v Londýně nosí také přezdívku Literární vrah.⁷⁶

Pierre-François Lacenaire rozhodně nemůžeme zařadit mezi „obyčejné“ lidi vyprávějící svůj příběh, do určitého svědectví doby bychom jej však zařadit měli, protože ačkoli trpěl poruchou osobnosti, tak jeho paměti a výpovědi zanechávají svědectví o chování společnosti devatenáctého století.

Když mluvíme o poruše osobnosti, rozhodně si musíme uvědomit, že u dospělých jedinců jsou časté, takže bychom na ně neměli zapomínat ani při orálně-historických výpovědích, kdy není vyloučeno, že se s nimi můžeme nevědomky setkat. Vymezit poruchu osobnosti však není jednoduché a nabízí se možnost, že se může jednat jen o tzv. přehnaní normy. Někdy se však nemusí jít jen o normu ale dokonce i o neúplnou schizofrenii.⁷⁷

Mezi běžně se vyskytující poruchy osobnosti patří histriónská porucha, jejíž mírnější podobou je hysterická porucha osobnosti. Typickými znaky jsou abnormálně vystupňované citové projevy chování a nutkavost být středem pozornosti, jsou přehnaně emotivní a jejich nálady se rychle střídají. Další poruchou osobnosti je porucha narcistní, která se vyznačuje velikášstvím a neschopností vžít se do pocitů druhých. Tito lidé špatně snášejí kritiku, která je dohání k zuřivosti a také zneužívají jiné lidi a jejich práci pro svůj vlastní cíl. Schizoidní porucha osobnosti se projevuje v raném dětství a způsobuje, že jedinci jsou lhostejní vůči společenským vztahům s tím, že jejich citový život je značně omezený. Tito lidé nechtějí mít vlastní rodinu a hledají takovou práci, kde by mohli být sami. Nyní bych přešla k paranoidní poruše osobnosti, která způsobuje, že jsou jedinci abnormálně nedůvěřiví a podezíraví. Mnohdy jsou podráždění a nepřátelští. Tuto poruchu osobnosti mají běžně patologičtí žárlivci, častěji se s ní setkáme u mužů než u žen. Postižení lidé neustále přepokládají, že je jiní lidé zneužívají a chtějí je jakkoli ohrožit, neodpouštějí a myslí si, že každá informace bude zneužita proti nim.⁷⁸

Schizoidní poruchu osobnosti však nesmíme zaměňovat za schizofrenii, což je duševní choroba řadící se mezi endogenní psychózy a postihuje přibližně jedno procento populace na Zemi. Příčina této nemoci není známa, nicméně se projevuje hlubokou poruchou a dezintegrací osobnosti, poruchami myšlení a jednání. S floridní (aktivní)

⁷⁶ WRIGHT, G. *Insiders & Outliers. A Procession of Frenchmen*. Stanford, California: The Portable Stanford, 1980, s. 31-37.

⁷⁷ KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza depravantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996, s. 116.

⁷⁸ Tamtéž, s. 119-122.

schizofrenií přicházejí i shodné klinické znaky jako je neklid a agresivita, které způsobují bludy nebo halucinace,⁷⁹ přičemž bludy jsou mylná přesvědčení, kdy důležitou úlohu hraje chybná interpretace vjemů nebo prožitků.⁸⁰ Dalšími příznaky pak jsou pak deprese či katatonní projevy projevující se neklidem a impulzivitou.⁸¹ „*Schizofrenie a porucha osobnosti je úplně něco jiného. Jako poruchy osobnosti obecně, čím těžší porucha osobnosti, tak tím výraznější zkreslení reality tam může být. Ono tohle to platí i pro psychotická onemocnění jako je třeba schizofrenie, ale u toho psychotického onemocnění je to vlivem toho onemocní a nejde o vědomou lež, ale o zkreslení reality vlivem toho psychotického procesu. U těch poruch osobnosti tam takhle se to říct úplně nedá. A ti lidé nejsou schopni rozpoznat, co je realita a co není realita. Ale třeba v rámci hysteriozní poruchy osobnosti, tendence k teatralnosti, povrchnímu vnímání reality, sugestibilita, tak je značná. Ale není to tak, že ten člověk by nebyl schopen jako si uvědomit, co je reálné a co není a co je pravda a co není. Ale je tam větší tendence vnitřní jako třeba některé věci opomíjet nebo si jich nevšímat a tak dále.*“⁸²

První paranoidní schizofrenie byla zdokumentována v devatenáctém století v Londýně, kdy byl James Tilly Matthews hospitalizován v Bedlamu a čekal na soud, protože přerušil debatu ve Sněmovně tím, že z veřejné galerie křičel „spiknutí“. Při vyšetřování pak ještě prohlašoval, že se zúčastnil tajných záležitostí státu, ale byl zrazen administrativou Williama Pitta. Několik lékařů mělo určit, zdali je příčetný. Polovina jej měla za příčetného, polovina naopak. Potom se ukázalo, že je normální, jen nikdo nesměl mluvit o politice, protože v tom případě začal běsnit a mluvil o mužičkách, co žijí v podzemí a pomocí „vzdušných tkalcovských strojů“ pronikají do jeho mysli a vpravují myšlenky a totéž dělají parlamentu a králi. Jednalo se o druh bludného přesvědčení, které vyvolávalo konkrétní slovo.⁸³

Další běžně se vyskytující poruchou osobnosti je antisociální porucha osobnosti. Jedinci s touto poruchou využívají druhé ke svému vlastnímu obohacení, jsou impulsivní a trvale podráždění. Jejich bezohlednost se často projevuje jízdou v autě, kdy velmi často hazardují, jsou velmi nezodpovědní a málokdy soustavně pracují. Lidé s antisociální poruchou (sociopatie) často lžou, přibližně čtvrtina z nich je nápadná kvůli své výrazné

⁷⁹ ŠVESTKA, J. a kol. *Akutní psychiatrie*. 1. vydání. Brno: MU Fakulta lékařská, 1993, s. 55-56.

⁸⁰ MOTLOVÁ, L. – KOUKOLÍK, F. *Schizofrenie. Neurobiologie, klinický obraz, terapie*. 1. vydání. Praha: Galén, 2004, s. 21.

⁸¹ ŠVESTKA, J. a kol. *Akutní psychiatrie*. 1. vydání. Brno: MU Fakulta lékařská, 1993, s. 56-57.

⁸² Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

⁸³ ANDREWS, J. *Haslam, John (bap. 1764, d. 1844)*. 1st published, 2004, Oxford Dictionary of National Biography, viz www.oxforddnb.com/view/article/12548, 13. 8. 2014.

bezcitnosti a naprosté absenci svědomí. Z mnoha z nich se stávají mnohonásobní vrazi, kterým se říká psychopati v úzkém slova smyslu.⁸⁴

U normálních lidí se setkáváme s vytěšňováním vzpomínek, doktor Stanislav Hájek ve své práci zkoumal lidi, kteří byli ve vězení poprvé. *„Co mě zaujalo a napsal jsem to taky do té práce, já jsem měl tendenci si třeba sednout s tím člověkem a říkat mu „popište mi, jak jste spolu žili“ a to bylo samozřejmě na dlouhý povídání a na několik sezení a pak byla pasáž, kterou oni neměli rádi, a to byla pasáž, kdy jsem jim říkal „dobře a teď ten den, stalo se to tehdy a tehdy, popište mi ten den“.* Oni mi to začali popisovat a prostě když přijde k tomu momentu, kdy ji třeba patnáctkrát bodnul nožem nebo kdy ji zastřelil nebo kdy ji prostě nějak usmrtil, tak on přestane mluvit a já mu říkám „no, pokračujte, povídejte, co jste prožíval, když jste měl ten nůž“ a oni říkají, „já si to nepamatuju“ a shodou okolností mi to říkali všichni: „já si to nepamatuju.“ A já jsem to konzultoval s psychiatry a se svými profesory a shodli jsme se na tom, že buď nechtějí, protože to je tak otrěsný zážitek, že ho prostě vytěsní anebo, což nám nikdo nikdy nepotvrdí, to bychom se sami museli stát vrahy, prostě já tomu nevěřím, že si to nepamatuji, já si myslím, že to vytěšňují, že to prostě nechtějí popisovat, že to je bolestivý, že to je traumatizující a že prostě řeknou „já nevím.“⁸⁵ V případě sériových vrahů je však pan doktor jiného názoru. *„Většina sériových vrahů bývá velmi silně patologických. Ty si to podle mého názoru pamatují anebo jsou schopni o tom mluvit, ale opatrně a ne do detailů. On je schopný mluvit o tom, co to dělalo s ním, ne co dělal s tou obětí.“*⁸⁶

Hraniční porucha osobnosti se také vyznačuje impulsivním chováním s tím, že toto chování poškozuje je samé – utrácejí hodně peněz, užívají drogy atd. Můžeme se setkat i s tím, že vyhrožují sebevraždou a sebepoškozují se. Mají výraznou a trvalou poruchu pocitu identity, která se může projevit v představě o pohlavním zaměření, ale i o volbě životní dráhy a druhu přátel. Sadistická porucha osobnosti představuje zase jedince, kteří jsou krutí, útoční a mají nutkání ponižovat druhé a to veřejně. K tomu, aby jiné poškodili, tak bezostyšně lžou. Další poruchou osobnosti je závislá osobnost, která není schopná se každodenně rozhodovat a je zcela závislá na jiných lidech a pasivně agresivní osobnost, kterou charakterizuje pasivní odpor vůči požadavkům společenského i profesionálního života. Tato porucha se většinou projevuje tím, že postižený jedinec odkládá věci, které musí udělat tak dlouho, až je prostě nestihne. Vysmívá se autoritám a často kritizuje jiné.

⁸⁴ KOUKOLÍK, F. *Proč se Dostojevskij mýlil? O vědomí, empatii, altruismu, lásce, zlu a religiozitě.* 1. vydání. Praha: Galén, 2007, s. 126-127.

⁸⁵ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

⁸⁶ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

Toto byl výčet několika poruch osobnosti, se kterými se můžeme setkat v běžném životě. Nicméně existuje spousta lidí, kteří mají nějakou poruchu osobnosti, ale její druh není možné určit a zařadit.⁸⁷

Důležité je si však uvědomit, jestli lidé disponující těmito poruchami jsou, v případě, když je osloví například orální historik, schopni hodnověrně vyprávět svůj životní příběh a odpovídat na otázky.

6 Paměť a nevědomí

Sigmund Freud rozděluje nevědomé procesy na deskriptivně nevědomé (předvědomé) a dynamicky nevědomé. K deskriptivnímu nevědomí se vážou vzpomínky, dovednosti a informace, které mohou být přesunuty do vědomí. Dynamicky nevědomé procesy člověk vytěsňuje a jsou to fantazie, přání a vzpomínky, jejichž existenci je možné jenom předpokládat a vědomými se stávají až po překonání odporu. Odpor se projevuje působením obranných mechanismů, které mají za úkol chránit vědomí před vstupem nepřijatelných nevědomých obsahů.⁸⁸

U psycholožky Rity Atkinson se můžeme setkat i s označením předvědomé vzpomínky, což jsou takové vzpomínky a myšlenky, které jsou vyvolány ve chvíli, kdy je to potřeba. Předvědomé vzpomínky obsahují konkrétní vzpomínky na osobní události a na informace získané během života. S touto souvislostí se pojí i pojetí disociace, které vytvořil francouzský psycholog Pierre Janet v roce 1889 a při které se některé myšlenky a činy za určitých okolností disociují od zbytku vědomí a tak nejsou uvědomovány.⁸⁹

Proces vytěsnění nezávisí na tom, jestli zrušíme představu reprezentující pud, ale na tom, jestli jí zabráníme, aby se stala vědomou. Tato představa se pak nachází ve stavu nevědomí.⁹⁰ Nevědomí tak zahrnuje akty, které jsou buď vytěsněné, nebo latentní. Rozdíl mezi nimi je v tom, že latentní jsou jen dočasně nevědomé a vytěsněné představují pochody, které kdyby se staly vědomými, tak by se musely od ostatních vědomých pochodů intenzivně odlišovat.⁹¹ Je třeba si ovšem uvědomit, že vytěsněná představa v nevědomí zůstává akceschopná.⁹²

⁸⁷ KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996, s. 124-129.

⁸⁸ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005, s. 72.

⁸⁹ ATKINSON, R. L. a kol. *Psychologie*. 2. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2003, s. 194-195.

⁹⁰ FREUD, S. *Spisy z let 1913-1917*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2002, s. 33.

⁹¹ Tamtéž, s. 38.

⁹² Tamtéž, s. 244.

Pokud nevědomá myšlenka se chce přeložit do předvědomého, aby poté pronikla do vědomí, tak to neznámá, že se má v nové lokaci vytvořit nějaká nová myšlenka, ale že určité energetické obsazení je přesunuto na určité uspořádání a tím se daný psychický útvar dostává pod kontrolu příslušného stupně řízení nebo je mu odebrán.⁹³

K otázce nevědomí se můžeme postavit různě. Freud se na nevědomí díval jako na temný pud, chaos primitivních pudových impulsů a podvědomě přijatých zákazů, zatímco například C. G. Jung, Freudův žák, v něm spatřoval pozitivní princip, který je místem aktivity připravující se pro budoucnost.⁹⁴

Právě podle C. G. Junga vzniká individuální paměť z nevědomí a tím navázal na Freudův koncept individuálního nevědomí. V Jungově pojetí však není zcela zřejmé, co nevědomí znamená. Jungova myšlenka kolektivního vědomí se setkala s naprostým neporozuměním. V Jungově smyslu je nevědomí osobní, ale také kolektivní, tzn., že přináší veškerému lidstvu.⁹⁵ Ego není pro něho pevným a stálým bodem, představuje sice ústředí vědomí, ale jeho funkce může být při různých příležitostech prožívána s různou intenzitou. V tomto případě se pak nevědomí stává sférou, která může být vědomím v různých podobách registrována. Jung se snažil rozšířit zorný úhel pohledu na nevědomí. Přitom vycházel nejen ze svých kazuistických klinických zkušeností, ale i z lidových moudrostí v podobě mýtů, pohádek, náboženských představ či umělecké tvorby a lidových zvyklostí.⁹⁶

Jung přiznává, že jeho pojem kolektivního nevědomí se setkal s naprostým neporozuměním a tak se ho snaží definovat jako „část psyché, již lze od osobního nevědomí negativně odlišit tím, že za svou existenci nevděčí osobní zkušenosti a není proto osobním ziskem.“⁹⁷ Podle Junga se osobní nevědomí skládá zejména z obsahů, které bývaly svého času vědomé. Nicméně z vědomí zmizely, a to tak, že byly vytěsňeny nebo zapomenuty. Obsahy kolektivního vědomí nikdy ve vědomí nebyly, a tudíž nebyly ani individuálně získány, ale za svou existenci vděčí jenom dědičnosti. Pojem archetypu tvoří korelát k myšlence kolektivního nevědomí a naznačuje tak existenci jistých forem v psyché, které jsou rozšířené a všudypřítomné.⁹⁸

⁹³ FREUD, S. *Výklad snů. O snu*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1998, s. 596.

⁹⁴ ŠIROKÝ, H. *Analytická psychologie C. G. Junga*. 1. vydání. Brno: Bollingenská věž, 1990, s. 31.

⁹⁵ ŠVARČIKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 244-245.

⁹⁶ ŠIROKÝ, H. *Analytická psychologie C. G. Junga*. 1. vydání. Brno: Bollingenská věž, 1990, s. 30.

⁹⁷ Cit. JUNG, C. G.: *Výbor z díla. Archetypy a nevědomí*. Svazek II. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 147.

⁹⁸ Tamtéž, s. 147-148.

Podle Junga jsou archetypy chápány jako kolektivně přítomné dynamické vzorce. Přitom se nejedná o žádné vlastnosti či kvality. Archetypy si můžeme představit jako formy bez obsahu představující jenom možnost určitého typu vnímání a jednání. Jung dále tvrdí, že archetyp je snaha vytvořit vědomou reprezentaci motivu.⁹⁹ S archetypem se setkával také Freud při jeho sezeních s pacienty, kteří mu vyprávěli vzpomínky související s oidipovským komplexem. Z těchto hovorů vyplynulo, že i když se tyto vzpomínky často opakovaly, tak nemohly být pravdivé, pokud se jedná o jejich individuální zkušenosti.¹⁰⁰

Pokud bychom tento koncept vztáhli k orální historii, tak proč by měl „obyčejný“ člověk primárně lhát o svém osobním životě? Podle doktora Stanislava Hájka *„je věrohodnost výpovědi o sobě závislá, kontextová, záleží na kontextu, v jakém vám ten člověk vypovídá a v jakém kontextu vy se ho ptáte. Jaké to má konsekvence, jaké tam ty konsekvence anticipuje, ublíží mu to, nebo naopak mu to prospěje? Pokud by to bylo nezávislé na nějakém úspěchu nebo neúspěchu, tak si myslím, že je pravděpodobnost, že ten člověk nemá důvod až tak třeba tam dávat nějaká zkreslená fakta, ale pokud by to pro něj mělo něco znamenat tak je zkreslí zase do určité míry vědomě, do určité míry nevědomě. Říká se, že nevědomě je to dokonce ze sedmdesáti procent, že ty vědomé procesy máme pod kontrolou asi ze třiceti procent. Já jsem se nikdy nedočel, proč právě tenhle poměr, nicméně to signalizuje, že to nevědomí tam hraje velkou roli.“*¹⁰¹

Povrchová vrstva nevědomí je do jisté míry osobní (osobní nevědomí). Tato vrstva už však nepochází z individuální zkušenosti a z toho, co bylo získáno, nýbrž je vrozená. Tato hlubší vrstva je kolektivní nevědomí. Toto nevědomí má všeobecný charakter, nikoli individuální.¹⁰²

„Problém je vyslyšet malé děti, u kterých je podezření, že se staly obětí sexuálního zločinu. Existuje na to taková metoda, kdy to dítě má vypovídat co se stalo, a vychází se z teoretické premisy, že to dítě nemá žádnou sexuální zkušenost, takže si nemůže vymyslet, že to neprožil. Dospělý člověk to dovede, protože už ví, když se zeptají a „kam vám ten pán sahal“ nebo „co u toho říkal“, tak tam může sehrát roli ta zkušenost a ten záměr něčeho dosáhnout. Zatímco to dítě tu zkušenost žádnou nemá, takže opravdu je to strašně kontextová záležitost související se zkušenostmi a taky s tou pamětí, ale jestliže tam v té

⁹⁹ ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 245.

¹⁰⁰ ŠIROKÝ, H. *Analytická psychologie C. G. Junga*. 1. vydání. Brno: Bollingenská věž, 1990, s. 31.

¹⁰¹ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

¹⁰² JUNG, C. G.: *Výbor z díla. Archetypy a nevědomí*. Svazek II. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 98.

*paměti ta fakta nemohou být, protože ten člověk to objektivně neprožil, tak pak je to pro mě důkaz, že něco není v pořádku.*¹⁰³

7 Hledisko etické

Metoda orálně-historického výzkumu je stále více uplatňována a s tím souvisí i uplatňování legislativních a etických kritérií, která jsou spolu s rozhovorem stěžejními pilíři orální historie.¹⁰⁴ Všeobecně platí, aby historik odstoupil od dějin, neboli od zkoumaného objektu, podobně jako sociolog od společnosti. Otázka ovšem zůstává, jestli je toho člověk schopen, vzhledem ke kolektivní paměti, která modifikuje minulost a sám historik je její součástí.

Nyní bych ráda alespoň rámcově odkázala na konstruktivismus a zmínila se o polemice mezi Friedrichem Kratochwilem a Alexanderem Wendtem¹⁰⁵, kteří oba dva uznávají privilegovaný status vědy, ale s rozdílným výsledkem. Podle Wendta mají vědci možnost intervenovat v politickém boji jako rozhodčí, protože podle něho vědecko-realistické stanovisko implikuje, že vědec může analyzovat společenský svět a to nezávisle na svém vlastním společenském kontextu. Kratochwil však zastává pevné stanovisko, že objektivní věda možná není a tudíž vědec rozhodně nemůže být objektivním rozhodčím.¹⁰⁶

Pokud mluvíme o orální historii, nemůžeme opominout ani otázku etiky a empatie, která je při vedení rozhovorů s narátory nutná. Mezi nejdůležitější etické předpoklady pro to, aby byl rozhovor veden korektně, se zcela jistě řadí to, že by měl tazatel co nejvíce potlačit své subjektivní názory a postoje. V jistém slova smyslu bychom měli také reagovat na emoce narátorů, nicméně bychom se neměli pokoušet moralizovat a bagatelizovat situaci, kterou narátor prožil. Také bychom měli brát na zřetel to, že pamětníci nemusí být zcela věrohodnými svědky, avšak neměli bychom je opravovat a poučovat o historické pravdě. Při rozhovoru musíme být vždy opatrní na citlivá témata a snažit se být objektivní. Takto se dají shrnout zásady, které by měly být dodržovány při každém rozhovoru, bez ohledu na to, s kým interview děláme. Samozřejmě se to snáz řekne, než udělá, už jen samotná objektivita je problematická a to z toho důvodu, že vždy nám něčí názory budou bližší než názory někoho jiného. Co se týče reakcí na pamětníkovy emoce, tak to nejspíš

¹⁰³ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

¹⁰⁴ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 209.

¹⁰⁵ Alexander Wendt – německý politolog zabývající se mezinárodními vztahy.

¹⁰⁶ BARŠA, P. a kol. *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009, s. 137-140.

není příliš velký problém, může se však stát, že zareagujeme úplně špatně a vyvoláme zcela odlišnou emoci než by si narátor přál, což ovlivní zbytek rozhovoru.

Jean-Claude Kaufmann tvrdí, že pro rozhovor je podstatné teoretické vnímání, které pracuje s pojmem sociální konstrukce reality, současně ale odmítá rozdělení na subjektivní a objektivní, jedince a společnost.¹⁰⁷

Nejlepším předpokladem pro to, jak zvládnout rozhovor, je to, aby byla určitá důvěra mezi narátorem a tazatelem. Nicméně bychom se rozhodně neměli identifikovat s tématem. Vystává však otázka, zdali je to prakticky proveditelné. Ať chceme nebo nechceme, vždy se o určitou problematiku budeme zajímat více a o jinou méně nebo dokonce vůbec nebude předmětem našeho bádání, ale pamětník se k ní v průběhu rozhovoru dostal.

Platí totiž, že sami narátoři rozhodují o tématech, kterými se budou zabývat, nebo kterým se úplně vyhnou. A samozřejmě není vyloučeno, že dojde i k melancholickému přebarvení minulosti nebo i ke snaze dodatečně vložit smysl do vlastních rolí, zveličování a vyzdvihování se v diskutovaných událostech.¹⁰⁸ V tom případě záleží na tazateli, kudy se budou ubírat následné otázky, nicméně podle mého názoru není možné se od identifikace s tématem zcela oprostit.

Důležitým etickým hlediskem je zásada, abychom se při intimních a citlivých tématech chovali co možná nejtaktněji. V žádném případě by se tazatel neměl uchýlit k moralizování a bagatelizaci, to by zcela jistě narátora popudilo a výsledek rozhovoru by byl kontraproduktivní. V rozhovoru by se neměly objevovat moralizující věty typu: „Myslím, že jste zareagoval správně.“¹⁰⁹ Kdo je tazatel, aby mohl určit co je správné?

V souvislosti s etikou a empatií bych se nyní ráda zaměřila na Kathleen Blee, která se zabývá metodologickými principy tradičního rozdílu mezi historikem jako autoritou a narátorem jako subjektem. Tento výzkum socioložka Judith Spacey nazývá rovnostářský výzkumný proces charakterizovaný podle autenticity, reciprocity a intersubjektivní mezi pracovníkem (výzkumníkem) a jeho subjektem. Tento druh orální historie má směřovat zespona nahoru a má se týkat i rozhovorů s organizacemi, feministkami, aktivisty, atd. Orální historikové mají také klást důraz na opatrnost a objektivnost v rozhovorech, které se týkají členů elit a u lidí, kteří stojí mimo elitu, také nemají zapomínat na reciprocitu. Nicméně tato epistemologická dichotomie odráží implicitní romantické předpoklady

¹⁰⁷ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 69-70.

¹⁰⁸ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 17.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 139.

o historických subjektech. Orální historie podle Blee může otevřít nový pohled k historickému porozumění, ale také nás může uvést v omyl a zmást nás. Například ti, co podporovali kampaně proti různým rasám, nadřazenosti, náboženství, často vypovídají klamné informace. Nicméně s opatrnou kontrolou a kritickou interpretací mohou tyto rozhovory být překvapivě informativní.¹¹⁰ A to proto, že i zavádějící informace, nebo můžeme říct také fabulace, jsou určitými informacemi, které něco o něčem vypovídají. Podle klinického psychologa docenta Marka Preisse jsou fabulace „*dokladem především sociální žádoucnosti, že prostě některá fakta jsou pro každého z nás nepříjemná a teďka můžeme mít různé způsoby, jak s tím zacházíme. Jsou lidé, co to přiznají a jsou lidé, co to nepřiznají. A ti lidé, co ty věci nepřiznávají, i když si je pamatují, tak to může být z důvodu jednak té sociální žádoucnosti anebo proto, že prostě ta událost třeba byla natolik nepříjemná, že tam došlo k nějakým jako defenzivním psychologickým mechanismům, který jako neumožňují, aby si to ten člověk adekvátně vybavil*“.¹¹¹

Orální historie vyvolává otázky, které se týkají empatie a etiky. Daphne Patai zabývající se orální historií, poznamenala, že mnoho ženských odbornic nahradilo model distancovaného, kontrolovaného a zdánlivě neutrálního tazatele chápavou interakcí mezi tazatelem a narátorem. Existují názory, že by měl tazatel usilovat o blízký vztah s každým narátorem a tím maximalizovat informace, které mohou z rozhovoru nasbírat, a to i na úkor bagatelizace či vzdání se citlivých témat. Glen Jeansonne varuje, že se v orální historii nemá objevovat nepřátelský vztah. Ani tento nepřátelský vztah předpokládat. Pokud však se k takovému stavu rozhovor schyluje, pak je nejlepší nechat pamětníka, aby jej bezproblémově ukončil a rozhodně se neptat na nepříjemné otázky. Blee v této souvislosti upozorňuje na svůj rozhovor s bývalým členem Ku Klux Klanu, kdy vynaložila velké úsilí, aby se vyhnula kontroverzním tématům, nicméně byla připravena na případnou nenávist a neočekávala, že by mohlo mezi ní a narátorem dojít k nějakému vztahu, společným rysům, či zkušenostem. Navíc očekávala, že se před ní budou mít na pozoru a budou se zdráhat vyjádřit své skutečné postoje. Místo toho, však Blee byla překvapena, protože tito bývalí členové Ku Klux Klanu byli ochotní a pohotiví.¹¹² U tohoto konkrétního příkladu, bychom se však měli zaměřit na otázky, které mohou být podobným sdružením pokládány. „*Záleží na tom, o čem si s ním povídáte, jestli je to teda o věci, která je pro něho výrazně*

¹¹⁰ BLEE, K. M. *Evidence, Empathy and Ethics. Lessons from Oral Histories of the Klan*. In: *The Journal of American History*, Vol. 80, No. 2 (Sep., 1993), s. 596–601.

¹¹¹ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

¹¹² BLEE, K. M. *Evidence, Empathy and Ethics. Lessons from Oral Histories of the Klan*. In: *The Journal of American History*, Vol. 80, No. 2 (Sep., 1993), s. 601–602.

emocionálně významná jako třeba být člen sekty, tak myslím, že získáte jinou výpověď, než když se budete ptát třeba na nějaké nesouvisící anamnestické informace, třeba, jak mu to šlo na základní škole. Faktem je, že strašně záleží na tom, na co se ptáte a jak se ptáte.“¹¹³

Je pravdou, že v orální historii a v životních příbězích narátorů se můžeme setkat i s tím, že i na otázce, „jak vám to šlo na základní škole“ můžeme najít někdy určité nepřesnosti. Podle docenta Preisse je to však „zkreslení dané tím, že ta událost je hodně časově vzdálená, ale jiný typ zkreslení si myslím, že bude třeba v tom, když ten člověk bude třeba referovat o přítomnosti v sektě, která pro něho je třeba hodně významná osobně a emocionálně. Že ta vysoká emocionalita, vysoký emocionální nasazení, že může výrazně zkreslovat tu výpověď. Dejme tomu, že byl v Ku Klux Klanu před deseti lety, ale je to pro něho významná věc a bude na to vzpomínat, a když na to bude vzpomínat, tak bude vzpomínat na něco, co se Ku Klux Klanu netýká a co zažil před deseti lety, tak si myslím, že ta informace bude validnější, když se to nebude týkat toho Ku Klux Klanu, že záleží, jak je to emocionálně nabitý.“¹¹⁴

Z toho jasně vyplývá, že tazatel bude mít vždy určité předsudky či očekávání, která nemusí být naplněna, ale vždy budou hrát v orální historii velkou roli, protože jak předsudky, tak přehnaná očekávání budou vztah tazatel – narátor ovlivňovat.

8 Metodologický přístup

8.1 Kvalitativní výzkum

Kvalitativní výzkum může být metodology chápán různě, pro některé se jedná o pouhý doplněk k tradičním kvantitativním výzkumům a někteří jej pojímají jako protipól či vyhraněnou výzkumnou pozici ve vztahu k jednotné vědě, která je postavena na přírodních základech.¹¹⁵ Např. Strauss a Corbinová termínem Kvalitativní výzkum označují kterýkoli výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických metod nebo jiných způsobů kvantifikace.¹¹⁶ Totožné myšlenky má také B. G. Glaser. Tito autoři však považují za výhodné kombinovat kvalitativní přístup s přístupem kvantitativním, pokud to vyžaduje povaha zkoumaného problému nebo stanovené cíle výzkumu. Současně však

¹¹³ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

¹¹⁴ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

¹¹⁵ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008, s. 47.

¹¹⁶ STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené práce*. 1. vydání. Brno: Sdružení podané ruce, 1999, s. 10.

kritizují termín kvalitativní přístup, protože s poukazem na různost jeho výkladu je zavádějící.¹¹⁷

Řada autorů však s touto definicí nesouhlasí, protože jedinečnost kvalitativního výzkumu prý nespočívá pouze v absenci čísel, nicméně pravda je taková, že kvalitativní výzkum představuje obšírné označení pro rozdílné přístupy. Jan Hendl ve své práci upozorňuje na metodologa Creswella, který kvalitativní výzkum definoval jako „*proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.*“¹¹⁸

V souvislosti s mojí diplomovou prací se zaměřím na kvalitativní výzkum ve spojení s výzkumem psychologickým. V *Psychologickém slovníku* se však termín kvalitativní metody ani metodologie nevyskytují.¹¹⁹ Abychom se však dostali k samotné podstatě zkoumání subjektů pomocí kvalitativního přístupu v psychologickém výzkumu, tak se o konkrétní definici potřebujeme opřít. Nejprve si tedy shrňme údaje o kvalitativním přístupu. Je to určitý princip, který v závislosti na výzkumném problému určuje výběr a způsob aplikace kvalitativních metod. To znamená, že nerozhoduje kolik či jakou mírou jsou v konkrétní studii využívány kvalitativní principy, nýbrž zda se v některé části uplatňují kvalitativní metody. Tato cesta zaručuje splnění obou podmínek: je zachována obsahová integrita pojmu metodologie psychologických věd a již nemusíme rozlišovat mezi kvalitativním a kvantitativním přístupem.¹²⁰ Miovský kvalitativní výzkum v psychologii charakterizuje takto: „*Kvalitativní přístup je v psychologických vědách přístupem využívajícím principů jedinečnosti a neopakovatelnosti¹²¹, kontextuálnosti¹²², procesuálnosti a dynamiky¹²³ a v jeho rámci cíleně pracujeme s reflexivní povahou¹²⁴*

¹¹⁷ STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené práce*. 1. vydání. Brno: Sdružení podané ruce, 1999, s. 10-11.

¹¹⁸ Cit. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008, s. 48.

¹¹⁹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 15.

¹²⁰ Tamtéž, s. 16-17.

¹²¹ Právě pojmy jedinečnost a neopakovatelnost přiměly některé autory, aby používali označení idiografický. Kvalitativní výzkum se těmito termíny zabývá a dokonce v psychologickém výzkumu se s těmito fenomény můžeme setkat mnohem častěji.

¹²² To, že zohledňujeme kontextuálnost znamená skutečnost, že v psychologii neexistují téměř žádná pravidla či zákonitosti. Například v oblasti kognitivní psychologie se těchto pravidel nachází hodně. Naopak v oblasti motivace, hodnocení a prožívání se objevují velmi sporadicky.

¹²³ Je třeba respektovat, že v daném procesu se odehrává zkoumaný fenomén, který určitým způsobem vznikl, rozvíjí se a zaniká. Daný proces pak probíhá v čase a obvykle nemá lineární průběh.

*jakéhokoli psychologického zkoumání. Pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných psychologických fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod.*¹²⁵

Jak kvalitativní tak kvantitativní výzkum v psychologii můžeme chápat jako dva kooperující přístupy, které používají různé metody a různými způsoby uvažují o možnostech psychologického výzkumu vnější i vnitřní reality člověka. Mají rozdílné filosoficko-historické kořeny a jejich cílem je rozvíjet a prohlubovat lidské poznání i samu schopnost poznávat.¹²⁶ Také metodologové Glaser a Strauss tvrdí, že neexistuje žádný elementární spor mezi kvantitativními a kvalitativními principy nebo daty. Upozorňují však na to, že kvalitativní data hrají důležitější úlohu při generování hypotéz, protože tato data popisují strukturální podmínky, odchylky, normy, konfigurace, následky a systémy.¹²⁷

Amedeo Giorgi se prostřednictvím dichotomie pozitivistického versus fenomenologického paradigmatu snažil vyložit rozdíly mezi těmito myšlenkovými tradicemi. Kvantitativní výzkum je tak zredukován na základní východiska pozitivismu. Do východisek fenomenologie je zase redukován přístup kvalitativní, právě fenomenologie kvalitativní přístup do určité míry modelovala. Giorgi se pokouší poukázat na rozpor spočívající v tom, že výzkumník, který je pozitivisticky orientován, považuje realitu za něco daného, tedy za něco, co se musí objevovat. Výzkumník, který se orientuje fenomenologicky, nepopírá existenci reality nezávislé na nás. Zastává však stanovisko, že možnosti poznávat tuto realitu jsou omezené a bezprostřední zkoumání je vyloučené. Každý proces poznání je tak interpretací reality a zatížen na určitou míru zkreslení. Další, kdo se snažil popsat oba přístupy a jejich hlavní rozdíly byl Ivo Čermák, který čtyřmi základními tezemi popsal postmoderní epistemologický postoj.¹²⁸ První tezí je *anti-fundamentalismus*, který předpokládá, že každý člověk vše filtruje interpretativními schémata a vědění je tak výsledkem interpretací, které je formulováno různými významy zkušenosti. Druhou tezí je *fragmentárnost* vycházející z toho, že realita není jednoduchým integrovaným systémem a podléhá neustálému procesu kontinuálních změn. Za třetí se

¹²⁴ Při kvalitativním výzkumu se výzkumník přímo nebo nepřímo spolupodílí na procesech, které zkoumá. Takže je jistým způsobem ovlivňuje a sám je jimi ovlivňován.

¹²⁵ Cit. MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 17-18.

¹²⁶ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 19.

¹²⁷ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008, s. 54.

¹²⁸ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 20-22.

jedná o *konstruktivismus* vycházející z předpokladu, že lidské vědění není zrcadlením reality, ani universální struktury a ani reality povrchního chaosu. Lidské vědění je konstrukcí vystavěnou z kognitivních procesů a interakcí s vnitřním a vnějším světem. Čtvrtou tezí je pak *neopragmatismus*, který říká, že neexistuje žádné koherentní prediktivní vědění založené na transparentním přístupu do nezávislé reality. Posun je založen na tom, že se až příliš nesnažíme vytvořit obraz, který by co nejlépe korespondoval s realitou, protože tuto korespondenci nemůžeme přímo otevřít. Lidským cílem je posílit fungování segmentů vnímané reality tak, aby byl dosažen zamýšlený cíl.¹²⁹

Formulovaný základní epistemologický postoj a kvalitativní přístup rozhodně není jedno a totéž, nicméně výše uvedené charakteristiky obsahují zobecněné vlastnosti psychologických kvalitativních metod, které vycházejí z historických tradic hermeneutiky a fenomenologie.¹³⁰ Podle Čermáka je dalším významným zdrojem epistemologického postoje kvalitativně orientovaného výzkumníka feministický proud. Ženská verze vědění má obsahovat témata jako je situační vědění, kulturou a sociální pozicí podmíněné vědění, vztahy mezi mocí a věděním a epistemologií „hledisek“.¹³¹

Například Disman akcentuje rozdíly mezi kvalitativním a kvantitativním přístupem z perspektivy cílů, kterých je možné za pomoci těchto přístupů dosáhnout. Podle Dismana má kvalitativní princip největší výhodu v generování a formulování hypotéz a princip kvantitativní v možnosti tyto hypotézy testovat. Na Dismanovu teorii navázal Jan Ferjenčík, který se oba přístupy snaží vyložit na ose redukcionismus versus holismus. Vychází z předpokladu, že kvalitativní metoda má spíše průzkumový charakter a převažuje v něm induktivní zaměření, v tomto případě se jedná o holistický přístup. Kvantitativní přístup pak charakterizuje jako reduktivní, který zdůrazňuje spíše konfirmační charakter a odvozuje se od deduktivního zaměření.¹³²

Čermák podle Schwartze a Ogilvy a Lincolnové a Guby sestavil základní pilíře vědeckého výzkumného kánonu, se kterým je výzkumník konfrontován, když se rozhodne pro kvalitativní výzkum. Uvádí, čeho všeho se metodologicky orientovaný výzkumník

¹²⁹ ČERMÁK, I. *Kvalitativní výzkum v psychologii: problémy a výhledy*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Boskovice: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Scan, 2000, s. 14-15.

¹³⁰ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 22.

¹³¹ ČERMÁK, I. *Kvalitativní výzkum v psychologii: problémy a výhledy*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Boskovice: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Scan, 2000, s. 15-16.

¹³² MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 22-23.

musí ve svých postojích vzdát: *Objektivitu*, iluzorní představy o tom, že vědecká činnost může být něčím neutrálním a nezávislým. *Jednoduchosti*, přesvědčení, že zkoumané jevy je možné separovat a udržet v konstantní podobě mimo jejich přirozené vazby, interakce a jiné kontextuální vztahy. *Hierarchičnosti*, představy, že zkoumané skutečnosti je vlastní inherentní hierarchicky uspořádaná struktura nebo část. *Mechaničnosti*, Newtonovské představy, že svět či jevy v něm je možné ztvárnit modely odpovídající představě stroje. *Determinismu*, představy, že je možné nalézt a matematicky vyjádřit determinanty zkoumaných jevů a na jejich základě predikovat budoucí stavy zkoumané skutečnosti. *Lineární kauzality*, představy o existenci tří výkladových modelů reality: za prvé, jednoduchý dvojčinný model; za druhé, pravděpodobnostní model obsahující myšlenku zpětné vazby a za třetí, model obsahující princip zpětné vazby a princip anticipace. *Montáže*, představa o „projektu konstruování“, podle kterého je možné separované části sdružit podle poznatelného klíče či plánu. *Reprezentativnosti*, představy o nepostradatelnosti výzkumu u statisticky významné části populace, aby bylo možné formulovat psychologicky spolehlivé závěry. *Metody*, sofistikovaného a vědeckou obcí posvěceného, neutrálního nástroje k hledání odpovědí na výzkumné otázky. *Expertního postavení výzkumníka*, představy o tom, že výzkumník je nezávislá osoba provádějící nezávislý výzkum, osoba, která ví o zkoumaném problému více než zkoumaný jedinec. *Validity*, statistické spolehlivosti výzkumného nástroje a konsekvantně i výzkumných zjištění.¹³³

Autor poté uvádí, co naopak výzkumník získá, když se rozhodne opustit tradiční výzkumné postoje a přijme epistemologická východiska kvalitativního přístupu: *Komplexnost*, představy o tom, že některé fenomény není možné dělit na menší jednotky a při každém psychologickém výzkumu je zapotřebí tuto skutečnost respektovat. *Hierarchie*, představa připouštějící existenci určitých struktur a řádů, které vedle sebe koexistují. Tato představa představuje pochybnost o tom, že existuje řád jako takový. Řád je realitě vnucován lidským myšlením. *Holografičnost*, představa o modelu světa jako stroje je nahrazena představou modelu světa jako holografického záznamu, tzn., že celek je více než suma jeho částí a že každá část obsahuje v sobě i celek samotný. *Indeterminismus*, představa, že různé aspekty budoucí podoby zkoumané reality jsou principiálně nepředpověditelné ze zjištění jejího současného stavu a že výzkum sám o sobě je zásahem

¹³³ ČERMÁK, I. *Myslet narativně: kvalitativní výzkum „on the road“*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (ed.), *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002, s. 12-13.

do zkoumané skutečnosti a tím ji mění. *Vzájemná kauzalita*, představa o simultánním vlivu mnoha faktorů v čase takovým způsobem, že není podstatné klást si otázku týkající se jejich specifického a konkrétního účinku. *Morfogeneze*, představa, která se opírá o biologické pojetí morfogeneze a která popisuje evoluci galaktických forem nebo představa vycházející z matematické teorie katastrof. *Perspektiva*, nutnost přijetí výchozího stanoviska, že neexistuje jedno univerzální pojetí pravdy a výzkumu a že se vždy na zkoumaný psychologický fenomén díváme z určité perspektivy. Je třeba respektovat i možnou existenci jiných perspektiv, které nemusí být ve vzájemném souladu s perspektivou výzkumnou. *Sdílení*, místo experta se výzkumník sám stává účastníkem výzkumu a může s dalšími účastníky sdílet prožitky a zkušenosti. V průběhu výzkumu dochází ke vzájemnému ovlivňování účastníků. *Participativně-dialogická interpretace*, interpretace zjištění je závislá na zpětné vazbě participantů výzkumu a tvoří se v dialogu. Důvěryhodnost zjištění, klasické pojetí validity je nahrazeno obecnějším pojetím pravdivosti či důvěryhodnosti, které v sobě obsahuje smysluplnost, sdělnost, dialogičnost a koherenci.¹³⁴

8.2 Aplikace kvalitativního výzkumu

Pokud chceme správně aplikovat kvalitativní výzkum, musíme si nejdříve nastínit orientační rámec, který bychom měli dodržovat. První, kdo se v redukované formě v českém prostředí věnoval aplikačním možnostem, byl Václav Břicháček¹³⁵.

Přístup kvalitativní metody je možné použít v některých základních situacích a je na výzkumníkovi, kdy tento druh metody zváží jako jednu možnost pro svůj výzkum anebo jej alespoň použije v kombinaci s výzkumem kvantitativním. Výzkumník však musí dodržovat metodologické pravidlo, že výběr metod musí být podřízen cílům výzkumu a povaze jeho předmětu. Aplikace kvalitativního výzkumu před rokem 1989 zaznamenávala naprosté nedostatky a nehegemonitu, nedodržovaly se základní principy a tento způsob práce byl hluboce podceňován. Po roce 1989 se kvalitativní výzkum začal nejdříve uplatňovat v medicínských oborech, zejména v epidemiologii. Právě epidemiologové odhadli užitečnost a výhodnost těchto metod, například umožňovali získat

¹³⁴ ČERMÁK, I. *Myslet narativně: kvalitativní výzkum „on the road“*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (ed.), *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002, s. 13-14.

¹³⁵ Václav Břicháček (1930 – 2010) – český psycholog zabývající se pedagogikou volného času.

relevantní epidemiologická data i v populacích uživatelů drog.¹³⁶ Kvalitativní výzkum byl ale už použit v boji proti epidemii cholery v 19. století. Ve stejné době pak nastal vývoj epidemiologie jako oboru. Významný průlom představovala aktivita chirurga Johna Snowa, který se s cholerou setkal v roce 1831, nicméně nevěděl nic o její etiologii.¹³⁷ Poté, co v roce 1854 počet mrtvých exponenciálně stoupl, tak právě Snow začal analyzovat všechna úmrtí, ke kterým do té doby došlo. Díky této analýze dospěl k závěru, že příčinou onemocnění je zdroj vody na Broad Street a to proto, že téměř všichni nakažení chodili k této pumpě pro vodu.¹³⁸

Existují různá pohledy na aplikační možnosti kvalitativních přístupů. Nicméně nejčastěji se používá pojetí Denzina a Lincolnové, které vychází z předmětu výzkumu. Na začátku přípravy ideového plánu by se měly rozeznávat alespoň čtyři elementární prvky, při kterých by měl výzkumník zvážit, zda kvalitativní metodu skutečně použít. Výzkumník by se měl nejdříve zaměřit *na předvýzkum a orientační výzkum*, což v praxi znamená, že výzkumník při své přípravě výzkumu naráží na nedostatek informací. Takovým nedostatkem může být absence literatury, nezkušenost výzkumníka či samotný problém, který chce zkoumat. V takovémto případě je možné rozeznat několik variant, které ve svém vyústění pomáhají k rozhodnutí použít kvalitativní principy. Za prvé jde o otevření nového tématu v psychologii. Tím, že se obory stále vyvíjejí tak dochází k prohlubování a poznání, což vede k hlubší deskripci.¹³⁹ Problém nastává ve chvíli, když je objev nového fenoménu nečekaný, atd. Thomas Kuhn říká, že anomálie a vznik vědeckých objevů a poznání poručila očekávané výsledky vyplývající z paradigmatu, které vládne v normální vědě. Objev má pokračovat rozsáhlým průzkumem oblasti anomálie a uzavřen je ve chvíli, když je paradigmatická teorie upravena takovým způsobem, aby anomálie spadala do oblasti očekávaných výsledků.¹⁴⁰ Za druhé si je třeba uvědomit, že v publikovaných pracích v dané oblasti se vyskytuje velká rozporuplnost, takže pokud má určitý psychologický fenomén málo vyostřenou definici a je více spekulativní, tím rozporuplnější publikační má ohlas. Za třetí jde o zmapování terénu před provedením výzkumné studie,

¹³⁶ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup v moderním adiktologickém výzkumu v České republice v průběhu 90. let*. FF UP Olomouc: Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika, viz na webu: file:///C:/Users/user/Downloads/Miovsky_Kvalitativni%20pristup%20v%20modernim%20adiktologickem%20vyzkumu%20v%20Ceske%20republice%20v%20prubehu%2090.%20let.pdf, 21. 7. 2014.

¹³⁷ O jaký původ nemoci se jedná, zda tuto nemoc způsobuje vir, nebo bakterie, apod.

¹³⁸ PORTER, R. *Dějiny medicíny. Od starověku po současnost*. 2. vydání. Praha: Prostor, 2013, s. 454-455.

¹³⁹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 28-29.

¹⁴⁰ KUHN, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2. vydání. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1979, s. 52.

podobně jako u jiných výzkumů tak i v tom psychologickém platí, že je zapotřebí dokonalá znalost terénu. V našem kontextu máme na mysli cílovou skupinu nebo například fenomén, který se rozhodneme zkoumat. Poslední částí, která spadá do *předvýzkumu a orientačního výzkumu* je návrh sledování proměnných pro statistické šetření, protože pokud chceme porozumět prostředí, kde se daný výzkum bude odehrávat, tak je zapotřebí identifikace proměnných. V praxi jde o to, že se své představy snažíme konfrontovat s reálným prostředím. Tato konfrontace nám umožní provést konečnou formulaci výzkumných hypotéz a určení povahy proměnných, které během výzkumu budeme sledovat.¹⁴¹

Poté, co si výzkumník zjistí dané informace, by se měl zaměřit na *ověření nebo „podbarvení“ výsledků statistické analýzy na případové úrovni*. Nástroje k ověření výsledků, kterými disponují metody statistické analýzy, mají své limity, což může zapříčinit domněnku, zda eliminace zohledněných proměnných a počítání s velkým množstvím případů nezpůsobily, že výsledek může působit nevalidně z hlediska reálné klinické situace. Také ovšem může dojít k vzájemnému doplnění obou přístupů při prezentaci výzkumných výsledků. I když výsledek statistické analýzy přinese zřejmý a prokazatelný závěr, tak prezentace může představovat ilustrativní ukázkou, ze které bude zřejmé, jak daný fenomén v praxi vypadá, apod. Proto je zapotřebí kvalitně zpracovaná studie, která může dát číslům hlubší význam a dokreslit jejich širší souvislosti. K tomu je zapotřebí ověření reálného kontextu vztahů zjištěných statistickou analýzou a „podbarvení“ výsledků statistické analýzy, kdy kvalitativní metoda v kombinaci s metodou kvantitativní umožňuje širokou nabídku možností, díky kterým můžeme zvýšit srozumitelnost prezentovaných výsledků, zkvalitnit prezentaci a názorně představit konkrétní lidské příběhy.¹⁴²

Poté by měl výzkumník *zhodnotit projekt stejně tak jeho metody a dopady*. Kvalitativní evaluační nástroje jsou pružné a flexibilní a možné je přizpůsobit jakémukoli typu hodnocení. Také kladení otázek dopadů tyto metody umožňují, např. jaký dopad má naše výzkumná práce na blízké okolí nebo jakou stopu zanechala v účastnících. S tím souvisí i ověření volby metod či jejich kombinace, protože populační šetření jsou náročná jak ekonomicky, tak časově. Zejména pak v sociální psychologii je běžné, že plánované nástroje nebo jejich kombinace jsou ověřovány dopředu. Činnost tohoto ověření se prakticky shoduje s metodou předvýzkumu. Poté nastává zhodnocení projektu případně

¹⁴¹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 30-31.

¹⁴² Tamtéž, s. 32-33.

dopadů jeho působení. Výzkumná činnost probíhá v interakci mezi výzkumníkem, účastníky výzkumu a použitými metodami (nebo také historickými dokumenty), a proto představuje zásah do okolí. Z etického hlediska je třeba si ověřit, zda jsou účastníci výzkumu schopni vyrovnat se s tím, co participace na výzkumu dala nebo vzala.¹⁴³

Poslední úlohou, kterou by měl výzkumník provést je pak samotný *výzkumný projekt, který využívá zejména kvalitativní metody*. V psychologii se mnohdy objevují témata zcela vylučující kvantitativní metody, např. výzkumy emocí a prožívání, výzkum motivace, etické hodnoty, psychologie estetiky, umění, atd. Použití různých metod musí vycházet *z předmětu a cílů zájmu výzkumníků a výzkumu samotného, přičemž je zapotřebí kvalitativní přístup*. Jak už bylo nadneseno výše, pro výzkum mnoha psychologických témat je zapotřebí kvalitativních metod, ale nemusí se jednat výhradně a pouze o metody kvalitativní. V psychologii se však můžeme setkat s problémem, kdy máme správné nástroje, jako jsou dotazníky nebo testy, přesto je však z nějakého důvodu nemůžeme použít. Takovým důvodem může být velmi nízký počet členů cílové skupiny, nebo že absolutně neznáme charakteristiky a vlastnosti cílové skupiny.¹⁴⁴

8.3 Elementární rámec aplikace kvalitativního výzkumu

Aplikační rámec, kterým se nyní budeme zabývat nelze chápat jako pevně stanovené dogma, ale jako specifikaci hlavní charakteristiky výzkumu spojené s kvalitativními metodami. Pro vytvoření tohoto rámce použijí teorii podle Philipa Mayringa, který formuloval pět základních postulátů sloužící jako základ pro třináct pilířů kvalitativního myšlení. Těchto pět postulátů by mělo zvýšit využívání kvalitativního myšlení ve všech oblastech výzkumu. Prvním postulátem je *subjekt*, protože předmět výzkumu v humanitních vědách představuje vždy člověk jako subjekt. Tyto subjekty musejí být začátkem i cílem zkoumání. Kvalitativní myšlení vyžaduje orientaci na daný subjekt. Druhým postulátem je *deskripce*, před každým výzkumem je zapotřebí provést přesnou deskripci a poté nastává *interpretace*, jelikož zkoumaný subjekt není zcela jasný, je nutné jej stále objasňovat a to používáním interpretačních metod. Čtvrtým postulátem je pak *každodenní život*, protože subjekty v humanitních vědách musíme zkoumat právě v jejich

¹⁴³ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 33-35.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 35-37.

každodenním kontextu. Pátým postulátem je *zobecnění výsledků*, které musí být neustále zdůvodňováno a musí se dávat důraz na vlastnosti subjektu.¹⁴⁵

Mayring těchto pět postulátů rozvinul do později známých třinácti postulátů, kterými jsou: ojedinělý případ souvislosti – postupy a výsledky musejí být založené na konkrétních případech a měly by se opírat o více vzorků¹⁴⁶; otevřenost – je-li předmětem výzkumu přepracování, doplnění nebo revize, pak to musí být reálně proveditelné a možné; metody kontroly – je důležité, aby každý krok postupu byl popsán v procesu výzkumu; předsudek – je nezbytné zveřejnit předběžný výzkum, teprve pak se může rozvíjet výzkumné téma. Tento postup se nazývá hermeneutický kruh; introspekce – jedná se o analýzu vlastního myšlení, cítění a jednání¹⁴⁷; interakce výzkumníků jako objektů – v sociálním výzkumu je nutné reagovat na měnící se témata a data je možné získat pouze prostřednictvím komunikačních procesů, které se odehrávají ve formě dialogu; celistvost – jednotlivá funkční „místa“ jako je myšlení a cítění nebo práce, rodina přátelé, je třeba považovat pouze za analytické rozdíly; historicita – humanitní předměty mají svou historii, která se může měnit. Zobecňování skrytých historických kontextů musí být pečlivě kontrolováno, aby nedošlo k nesprávnému výkladu; orientace na problém – vědecké studie by se měly zaměřit na praktické problémy v oblasti výzkumu a vztahovat se k výsledkům této praxe; dedukce – zobecněné výsledky vědeckého výzkumu musejí být vysvětleny a odůvodněny; indukce – pro dosažení výsledků je v kvalitativním myšlení zapotřebí indukce. Díky zveřejnění výzkumného projektu jsou výsledky ověřitelné a kontrolovatelné, v sociálněvědních studiích slouží induktivní metody k zobecnění výsledků¹⁴⁸; pravidlo pojmu – v humanitních vědách nejsou subjekty reprezentovány obecnými předpisy ale pravidly kontextovými, protože na rozdíl od přírodních zákonů je lidské myšlení, cítění a jednání zapříčiněno člověkem samotným; kvantifikovatelnost – kvalitativně orientované studie mohou představovat předpoklad pro věrohodnou kvantifikaci výsledků.¹⁴⁹

Těchto třináct pilířů má představovat snahu operacionalizovat základní obecné požadavky na kteroukoli výzkumnou studii aplikující kvalitativní metody. Miovský však

¹⁴⁵ MAYRING, P. *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Beltz Verlag, 2002, viz web: <http://qsf.e-learning.imb-uni-augsburg.de/node/519>, 22. 7. 2014.

¹⁴⁶ Zde je návaznost na myšlenky gestaltpsychologů, kteří formulovali tezi, že celek je více než suma jeho částí. Tito psychologové striktně odmítali snahy některých psychologických škol poznávat člověka prostřednictvím studia jednotlivých částí, stejně tak nesouhlasili s mechanistickými modely člověka. viz MIOVSKÝ, 2006, s. 78.

¹⁴⁷ Mayring se nezabývá rozdílem mezi kontextem ve významu intersubjektivitu a kontextem daným vnějšími podmínkami. V psychologii je však toto rozlišení důležité, viz MIOVSKÝ, 2006, s. 81.

¹⁴⁸ Alternativní k principu indukce a dedukce je princip holismu, viz MIOVSKÝ, 2006, s. 78.

¹⁴⁹ MAYRING, P. *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Beltz Verlag, 2002, viz web: <http://qsf.e-learning.imb-uni-augsburg.de/node/724>, 22. 7. 2014.

tyto pilíře vztáhnul na jiný výzkumný přístup, protože určitou kvalitativní analýzu vyžadujeme i po kvantitativně orientovaném výzkumu. Kvalitativní analýza pomáhá snadněji operacionalizovat proměnné, určit výzkumný cíl a zvolit správné metody.

První pravidlo představuje *orientaci na subjekt* jako na synoptický celek. Toto označení znamená, že všichni lidé, kteří se výzkumu účastní, jsou lidské bytosti se svojí historií a má být na ně takto nahlíženo. Musíme brát na zřetel, že vztahy a jednotlivé fenomény musíme respektovat, jinak s těmito vlivy nebudeme moci důkladně pracovat. Každý člověk se pohybuje minimálně v šesti rovinách: biologické, sociální, kulturně-historické, psychologické sociálně psychologické a intersubjektivní. Všechny tyto roviny jsou rovnocenné.

Podle druhého pravidla se na subjekt musíme dívat z pohledu historických změn. Většina fenoménů našeho duševního života má vlastnosti jako je neopakovatelnost a jedinečnost. I přesto, že lidé mohou tyto fenomény popisovat odlišně a v různých rovinách, tak je kvalitativní přístup používá a snaží se vyvíjet metody a postupy, kterými by bylo možné tyto fenomény zkoumat.

Třetí pravidlo říká, že se máme orientovat na problém. Obecně platí, že v sociálních vědách by měl vědecký výzkum přinášet takové poznatky, které umožní řešit současné problémy společnosti. Výzkum by tedy měl hledat řešení reálných problémů a ne těch virtuálních. Potíž s tímto pravidlem je ale v tom, že na začátku výzkumu není zřejmé, zda budou výsledky prakticky použitelné.¹⁵⁰

Kromě orientace na subjekt je třeba se zaměřit i na jeho *kontext*, protože každý fenomén je nejlepší poznávat v jeho přirozeném prostředí. Laboratorní podmínky by totiž mohly přispět ke zkreslení a redukci důležitých faktorů. Vlivem laboratorních podmínek mohou výzkumníkovi uniknout různé maličkosti a související faktory, které by v přirozeném prostředí či v terénu snadno odhalil. Zkreslení může nastat i tehdy, když se účastník výzkumu snaží vyhovět výzkumníkovi anebo chce něco skrýt. Nevhodně zvolená metoda může data také zkreslit, protože účastníci výzkumu mohou reagovat na situaci, která ve skutečných podmínkách probíhá jinak anebo vůbec.¹⁵¹

¹⁵⁰ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 78-80.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 80.

Nesmíme zapomenout ještě na jeden fenomén, který má v psychologickém výzkumu velkou důležitost. Henry Louis Mencken¹⁵² jednou řekl, „na každý problém existuje jednoduché řešení – prosté, přesvědčivé a špatné“.¹⁵³ Takže, pokud řešení problému není prosté, přesvědčivé a špatné, tak musí být složité, nejasné a správné. V Brazílii motýl zamává křídly a v Texasu nastane hurikán – Motýlí efekt pochází z přednášky Edwarda N. Lorenze *Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?* přednesené 29. prosince 1972 na každoročním zasedání Americké asociace pro pokrok ve vědě.¹⁵⁴ Motýlí efekt vyjadřuje citlivou závislost na počátečních podmínkách, přičemž jejich malé změny mohou vyvolat velké variace. Jde o zcela odmítnuté lineární uvažování, o náhodnou souhru okolností, která může mít nepředvídatelné následky. Pro Lorenze nebyl motýlí efekt náhodný, ale byla to nutnost.¹⁵⁵ Vraťme se nyní k případům, které se nejlépe zkoumají v jejich přirozeném prostředí. James Gleick se zabývá fenoménem, kterému umělé podmínky prakticky znemožňují s ním pracovat hlouběji. Tento fenomén nazval právě motýlím efektem. Jak už bylo nadneseno výše, jedná se o princip, kdy malé příčiny mohou vést k velkým důsledkům. V praxi to znamená, že nějaké bezvýznamné rozhodnutí bude mít zásadní vliv v našem budoucím životě. Kdyby byl fenomén zkoumán v uměle navozených podmínkách, tak by byl pro reálnou praxi nevhodný, protože by neobsahoval vlivy spojené s jeho výskytem v přirozených podmínkách.

Dalším pravidlem je pak *deskripce a otevřenost*. Deskripci je nutné nejdříve provést na jednotlivém případě. Výzkum, který využívá kvalitativní metody, by neměl začínat s velkým počtem vzorků. Důležité je začít jedním či několika málo případy a snažit se jít do co největší hloubky. Až poté, co získáme základní teoretickou orientaci, se můžeme zabývat dalšími případy. Je třeba vzít v potaz, že výsledky vždy musí být vztahovány na jednotlivé případy, stejně tak musí být na jednotlivé případy aplikovatelné. Právě tímto způsobem se zajistí kontrola adekvátnosti zvolených postupů a způsobů interpretace výsledků. To vysvětluje také to, že nejdříve je nutné provést deskripci, která má výzkum

¹⁵² H. L. Mencken (1880 – 1956) – žurnalista, satirik a společenský kritik, byl známý jako „Mudrc Baltimoru“ nebo „Americký Nietzsche“. Mencken je považovaný za jednoho z nejvlivnějších spisovatelů dvacátého století.

¹⁵³ MENCKEN, H. L. „*The Divine Afflatus*“ in New York Evening Mail, 16th November 1917, viz New York Evening Mail: New York City, NY, U.S.: CH. H. Sweetser, 1867.

¹⁵⁴ Viz přednáška Edwarda N. LORENZE, Sc.D. „*Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?*“ American Association for the Advancement of Science, 139th Meeting, December 29, 1972, viz web: http://www.academia.edu/684260/Chaos_Theory_Sensitive_Dependence_and_the_Logistic_Equation, 25. 7. 2014.

¹⁵⁵ GLEICK, J. *Chaos. Vznik nové vědy*. 1. vydání. Brno: Ando Publishing, 1996, s. 28.

důkladně a přesně popisovat a až posléze analýzu a interpretaci. Popis samotný vyžaduje co největší otevřenost k netradičním, novým a atypickým přístupům, tak aby v případě potřeby bylo možné vytvořit nový pohled či výklad fenoménu, jeho revizi, atd. Před výzkumem je nutné formulovat určitá teoretická východiska a výzkumné otázky, které se však v průběhu výzkumu rozšiřují o nové informace a zásadně pak mohou upravovat a měnit původní předpoklady. Žádnému z pozorovatelných fenoménů bychom neměli přidávat zvláštní význam, ale naopak se máme snažit všemu dávat stejnou váhu, této zásadě se říká pravidlo horizontalizace.

Metody, techniky a všechny výzkumné strategie musí být opakovaně podrobeny kontrole a účinná kontrola vyžaduje důsledný popis postupu, jedná se vlastně o reflexi vlastní práce. Aplikace kvalitativního přístupu je někdy označována jako tzv. otevřené postupy či přístupy, tedy že dopředu existuje pouze málo jasná struktura a pevně daný a závazný postup. To ovšem přináší ztíženou možnost kontroly a ověřování správnosti při realizaci konkrétní studie. Proto byly formulovány dva požadavky důsledného popisu a objasnění volby metod a způsobu jejich použití. Prvním požadavkem je, že výzkumné postupy musí být co nejvíce explicitní. Platí tedy zásada, že čím je méně pevná struktura a zakotvenost jednotlivých prvků, tím je postup otevřenější a musí být konkrétněji popsáno, jak byly jednotlivé procedury realizovány. Druhý požadavek říká, aby popis vysvětloval také účely použitých metod.¹⁵⁶

Interpretace výsledků a kontrola metod vždy souvisí s určitou předpojatostí, protože jsme vždy ovlivňováni mnoha faktory související s naší individuální historií a zkušeností, což se projevuje v našem způsobu uvažování o problému, který zkoumáme. Za pomoci introspektivní metody je možné provést sebereflexi, bez které by nebylo možné odlišovat vlastní zkušenosti, individuální významy a motivy od pozorovaných vnějších zkoumaných jevů. Pokud je výzkumník schopen autoreflexe, tak je schopen provést i cílenou introspekci. V tomto pojetí je třeba chápat výzkumnou činnost jako proces interakce mezi výzkumníkem a předmětem jeho výzkumu, na jejímž základě se data získávají, analyzují a interpretují.¹⁵⁷

I když zobecňování po krocích nepatří mezi hlavní cíle kvalitativního výzkumu, tak se můžeme setkat s tím, že výsledky studií, které kvalitativní metody využívají, mohou mít určitý stupeň obecnosti. Existují postupy, které umožňují z kvalitativních dat provést určitá

¹⁵⁶ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 81-83.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 83-84.

zobecnění. Při procesu zobecňování kvalitativních dat musíme brát ohled na argumentativní zobecnění, tedy na cíl, kterého chceme dosáhnout a na jednotlivé kroky k jeho splnění. Při zobecnění je důraz kladen na induktivní postup a to z toho důvodu, že se vychází z dat, které odpovídají případové úrovni. To, že můžeme zobecnit kvalitativní data, znamená, že platí jen za určitých podmínek, pro konkrétní skupiny lidí v určitém časovém rámci. Zobecnění kvalitativních dat má kontextuální omezení a výzkumník během procesu analýzy musí toto zobecnění popsat a zdůvodnit.¹⁵⁸

8.3.1 Analýza v orální historii

Cílem analýzy a interpretace je porozumět a pochopit smysl sdělení v rozhovorech získaných z terénního výzkumu anebo v nahrávkách pořízených z let předchozích.¹⁵⁹ Podobně jako pro mnoho jiných autorů, tak i pro Kaufmanna skutečnou vědeckou práci tvoří analyzování rozhovorů, propojování sebraných materiálů s teorií, díky čemuž je možné vytvořit nové koncepty, hypotézy a také nové teorie. Právě tato fáze je pro autora skutečný začátek výzkumu.¹⁶⁰ Nicméně v oblasti kvalitativního výzkumu je jeden z hlavních sporů, do jaké míry by se měly údaje interpretovat. Někteří autoři se domnívají, že badatel má spíš údaje shromažďovat a prezentovat v tom smyslu, že informátoři mluví sami za sebe. Podle těchto názorů nemusí být narátorův pohled na realitu „pravdivý“, nicméně je předkládán se stejnou mírou smysluplnosti, s jakou byl původně vyjádřen. Druhá skupina kvalitativních badatelů se při analyzování a prezentaci svých závěrů zaměřuje na přesný popis. Podstatná je pak prezence přesného popisu daného předmětu výzkumu, i když nejsou prezentovány všechny údaje, které byly v průběhu výzkumu zkoumány.¹⁶¹

Grounded theory neboli zakotvená teorie je induktivně odvozená z procesu zkoumání jevu, který se prezentuje. Podle Corbinové a Strausse klademe na zakotvenou teorii čtyři základní požadavky, tím prvním je shoda mezi kódovanými a pozorovanými skutečnostmi. Za druhé jde o srozumitelnost, to znamená, že teorie má být postavena na základě empirických, srozumitelných a ověřitelných poznatků. Třetím požadavkem je obecnost, ve

¹⁵⁸ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 84-85.

¹⁵⁹ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 164.

¹⁶⁰ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 87.

¹⁶¹ STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené práce*. 1. vydání. Brno: Sdružení podané ruce, 1999, s. 13.

smyslu vypovídat o podobných jevech a jejich vysvětlení. A nakonec nastává kontrola, což je ověření výchozích dat s vybudovanou teorií.¹⁶²

Zakotvená teorie se tedy řadí mezi základní kvalitativní metody, která má svá pozitiva ale i limity. Jedním takovým limitem je přílišné spoléhání na indukci, která může představovat dobrou výchozí pozici, kde se terén přímo stýká s hypotézami. Způsob této práce však v jistém bodě přestává fungovat, protože nakonec dosáhne svého stropu. Pokud chce výzkumník opustit induktivní a zejména pak popisnou rovinu, musí začít hledat další spojitosti s etablovanými teoretickými metodami, protože tímto způsobem dosáhne hlubších hypotéz a nových teorií.¹⁶³

Je třeba si uvědomit, že možností, jak analyzovat rozhovor je mnoho, mezi její hlavní cíle patří vysvětlení narátorových sdělení a také pochopení jeho smyslu a obsahu. Dalšími cíli jsou pak osvětlení kontextu, které formuje narátorovu osobnost, výklad faktorů ovlivňující průběh vzpomínání a analýza konkrétních vzpomínek, okolností a prostředí provádějící rozhovory.¹⁶⁴

Steinar Kvale podal přehled o postupech, možnostech a cílech analýzy a interpretace. Podotýká, že hlavní těžiště analýzy se nalézá v badateli a v jeho otázkách kladených od počáteční fáze výzkumu. Kvale dospěl k šesti krokům analýzy, přičemž prvním krokem je subjekt, který během rozhovoru popisuje svůj životní příběh. Ve druhém kroku už subjekty objevují ve vzpomínkách zmiňovaných v rozhovoru nové vazby a nové významy. Ve třetí fázi tazatel během rozhovoru zhušťuje a interpretuje význam toho, co dotazovaný popisuje a své závěry sděluje narátorovi, který s interpretací souhlasí anebo ji upřesňuje. Ve čtvrté fázi následuje přepis rozhovoru, jehož interpretaci provede tazatel sám anebo s pomocí výzkumného týmu. Přepis je nejdříve strukturován a potom vysvětlován eliminací opakování, dějinných odboček a rozlišován na to, co je v něm podstatné více a co méně. Přepis se snaží vysvětlit narátorovu vlastní interpretaci. Předposledním krokem je re-interview, kdy se narátor vyjadřuje k interpretaci tazatele, popřípadě jej doplňuje. Obvykle se tak děje při druhém rozhovoru s narátorem. Případný šestý krok může zahrnovat po skončení nahrávání narátorovy postoje, které se mohou měnit na základě nových poznatků.¹⁶⁵

¹⁶² STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené práce*. 1. vydání. Brno: Sdružení podané ruce, 1999, s. 191-193.

¹⁶³ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 105-107.

¹⁶⁴ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 171.

¹⁶⁵ KVALE, S. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks California: Sage publications, 1996, s. 189-190.

Při analýze můžeme sledovat několik rovin, například vztah mezi verbálním a neverbálním projevem narátora během nahrávání rozhovoru. S tím souvisí i analýza prostředí, ve kterém je rozhovor realizován. Badatel by měl mít vždy na paměti vhodnou volbu prostředí, samozřejmě je ideální, když se rozhovor nahrává u narátora v domácnosti¹⁶⁶, nicméně nemůžeme vždy očekávat, že nás narátor pustí k sobě domů, koneckonců jsme pro něho mnohdy cizí lidé. Něco jiného pak je, když se postupem času vytvoří mezi narátorem a tazatelem určitý vztah, kdy mezi nimi bude panovat důvěra, což ovlivní nejen samotnou výpověď ale i výběr prostředí.

Rozhovor jde s narátorem nahrát buď ve zvukové podobě anebo na videozáznam. Obě tyto možnosti mají své pro i proti. Audiozáznam nezachytí řeč těla, ale na druhou stranu narátor při něm většinou nebývá tak nervózní a příliš se na přístroj nesoustředí, proto se při výpovědi více otevře. Videozáznam to má přesně naopak, zachytí veškerý pohyb těla, jako je sklopení očí, mnutí rukou, ale i náznaky případné nepravdy, protože člověk, když neříká pravdu, tak má tendenci si dát ruku před ústa. Na druhou stranu, u této metody bude narátor nejistý a nejspíš neřekne příliš podrobností o svém životě. Většina psychologů se však shodnou na tom, že řeč těla nemá až takovou vypovídající hodnotu, jak by se mohlo na první pohled zdát, minimálně co se týče posouzení, zda dotyčný mluví pravdu či nikoli. *„Ty teoretický prameny říkají, že ano, že těch indicií k tomu, jestli ten člověk říkal pravdu nebo ne je v té fyziologické oblasti spousta, ale je potřeba to brát s rezervou, nepodceňovat, ale nepřeceňovat. Nakonec existuje fyziodetekce, tak zvaný detektor lži, který je založen právě na principu fyziodetekce a je prokázáno, proto také ve Spojených státech v řadě států já nevím v kolika, není považován detektor lži za důkazný prostředek a v Evropě v žádný zemi. Já si myslím, že je to dobře, protože jsou důkazy o tom, že se to dá nacvičit ta fyziologická reakce, že není to úplně pravda. Já mám zkušenost a bral jsem to s rezervou, že po osmdesátém devátém roce byly učebnice řeči těla, tak co jsem mohl, jsem prostudoval a zkoušel jsem to v praxi a velmi často jsem se setkal s tím, že to nefunguje. Ale taky jsem se možná stejně tak setkal ve stejném počtu, že to funguje, například to, že člověk lže, zase je to kontextová záležitost, v jaký situaci ten člověk lže, když mu jde o hodně tak se to projevuje daleko víc ty fyziologický symptomy a když teda z daleka o nic nejde tak jsou lidi, který lžou ani nemrknou okem. Takže je to zase kontextová věc. (...) Já jako doporučuju brát to s rezervou, já mám kolegy, tohle speciálně byla kolegyně, se kterou jsem pořád bojoval a třeba ten pohyb, který jste teď*

¹⁶⁶ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 173.

ukazovala (mnutí rukou), tak když někdo vyprávěl, tak „pro mě“ říkala, je to signál jakože si někdo myje ruce, že s tím nechce mít nic společného. Já si myslím, že to není vůbec pravda, že to prostě je ta nervozita. Jde o to, víte jak je to složitý, to má několik vrstev, jako proč teda je nervózní? Může být nervózní z toho, že ta doba pro něj byla tak těžká a složitá, že se mu ty pocity vrátí a on třeba začne být nervózní nebo začne si s něčím hrát, nemusí to znamenat, že lže, vůbec ne. Já kolikrát, když přednáším tak tak někteří studenti, nebo posluchači, frekventanti, tak si sednou a sedě takhle (překříží ruce) a v té řeči těla je, že tohle znamená bariéra, tak třeba přerušim a řeknu, „můžete mi říct, co teď prožíváte? Vy nesouhlasíte s tím, co já tady říkám?“ A teď je vidět jak říkají „ne, vůbec ne.“ „A proč máte ty ruce takhle? Klidně mi to řekněte, pro mě je to důležitý.“ A ona řekne „protože se mi tak dobře sedí.“¹⁶⁷

Další rovinou pro sledování je analýza obsahová, která u psaného dokumentu zahrnuje široké spektrum dílčích metod a postupů, které slouží k tomu, aby objasnily jeho význam, identifikovaly jeho stylistické a syntaktické zvláštnosti a určily jeho strukturu.¹⁶⁸ Při obsahové analýze rozhovorů je třeba nashromáždit všechny potřebné vědomosti z co nejvíce pramenů a literatury ještě před prvním nahráváním. Po skončení rozhovoru není na škodu pokusit se „bílá místa“ doplnit přípravou otázek pro druhý rozhovor s narátorem. Postup při obsahové analýze opět nemá žádné dogmatické pravidlo, ale Milan Otáhal podle S. Kvaleho sestavil případný návod, jak je možné postupovat. Tzv. kondenzace nám pomáhá podchytit významné okruhy rozhovoru, když pomocí „odboček“ a opakování oddělujeme podstatná sdělení od méně podstatných. Poté následuje proces tzv. indexace přepisu, při kterém vzniká seznam jednotlivých prvků rozhovoru, které přímo souvisí se zkoumanými cíli projektu. V „papírové“ či elektronické formě nám tyto indexy ukazují konkrétní aspekty dané problematiky, jako je subjektivita narátora, atd. Díky těmto indexům se lépe orientujeme a můžeme vysledovat dokonce i dosud nejasné souvislosti.¹⁶⁹

Dále je kondenzovaný celek rozhovoru rozdělen podle témat, musíme se zaměřit na faktografickou rovinu i na výpovědní hodnotu, na míru zájmu narátora, na jeho otevřenost, apod. Pokud je rozčleňování chronologické, tak bychom si při analýze měli všimnout oněch „odboček“, které narátor zmínil. Musíme ovšem také zjistit, zda narátor „vybočil“ záměrně anebo se pokusil ilustrovat dobové dění. Pokud se vyskytne situace, kdy se ve výpovědi

¹⁶⁷ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

¹⁶⁸ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 238.

¹⁶⁹ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 175.

narátora s kontextem doby najdou rozpory, je třeba nezpochybňovat pravdomluvnost pamětníka či jeho přehled o událostech, ale musíme se snažit zjistit důvod onoho rozporu. Často se jedná o selektivitu nebo transformaci paměti, svou roli může hrát i nezáměr či soustředěnost pamětníka v konkrétním okamžiku¹⁷⁰, anebo léty „upravovaná“ verze příběhu, který si narátor nevědomky upravoval, samozřejmě nesmíme zapomenout na vědomé upravování příběhu.

Psychologická analýza je z těchto všech rovin nejvíce komplikovaná. Už proto by měla být realizována nejlépe samotným psychologem. Odborník má většinou cit pro práci s pamětí a vyhledávání jednotlivých segmentů příběhu. Předmětem této analýzy je vyhledání významu ve vyřčeném rozhovoru i významu témat, o kterých se narátor nerad zmiňuje či nezmiňuje vůbec. Výzkumník se posléze zaměří na to, proč tomu tak je.¹⁷¹

Co však můžeme soudit o člověku, který nám při rozhovoru udává zavádějící informace? „*Pokud víte, jak to bylo doopravdy a ten člověk vám říká něco jiného, tak to o něm pochopitelně vypovídá něco o jeho bud' obranných mechanismech, nebo o jeho fantaziích, jak by chtěl, aby to bylo a podobně.*“¹⁷²

V článku *Journal of Interdisciplinary History*, doktor Miles Shore navrhuje psychoanalytický přístup, a definuje podmínky, za kterých by se měl tento druh analýzy zkoumat. Shore upozorňuje na to, že psychologický výklad potřebujeme, protože psychologickými faktory vysvětlíme nevysvětlitelné události. Psychologickou interpretaci potřebujeme i k dokumentům vyžadující tento druh výkladu. Psychoanalytický koncept je dobře využitelný pro konkrétní životní příběhy, protože zvyšuje míru porozumění.¹⁷³ Rozpoznat, zda se jedná o pravdu či lež, je velkým problémem i pro zkušeného psychologa a i v jeho případě se nemusí dobrat ke skutečnosti. „*Já si myslím, že v určité části toho záznamu můžete mít pocit, tady ten člověk mění hlas, logičnost a tak. S uváděním detailů, tam můžete mít adekvátně pocit, a je to jen pocit, většinou nemáte možnost, aby on pak jako řekl, tady jsem lhal, tady jsem nelhal, to nejde. To by musel být nějaký experiment, takový možnosti vy nemáte. Ale umím i představit, že v určité části vyprávění máte pocit, že to neříkal tak jak to bylo.*“¹⁷⁴

¹⁷⁰ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 175-176.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 178.

¹⁷² Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

¹⁷³ SHORE, M. F. *Biography in the 1980's. Journal of Interdisciplinary History*. No 1 (Spring 1981), 89-113, s. 96-103.

¹⁷⁴ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

Lingvistická analýza je další rovinou, kterou je třeba sledovat, neboť způsob vyjadřování nám toho o dotazovaném vypoví jak moc je sečtělý, vzdělaný, z jakých pochází poměrů, atd. Proto je zcela zásadní příliš neupravovat přepis rozhovoru, ale snažit se zachovat jeho autentičnost. Tato autenticita je důležitým vodítkem pro porozumění „hlasů“ vycházejících z životopisných rozhovorů.¹⁷⁵ Při lingvistické analýze se můžeme zaměřit na to, zda dotazovaný mluví buď v první osobě, a to v první osobě čísla jednotného nebo první osobě čísla množného, nebo ve druhé osobě čísla množného nebo dokonce v plural majestatis. Je třeba si všimnout změn v osobách, a zda souvisí s tématem rozhovoru anebo naznačují osobní postoje narátora. Lingvistická analýza odhaluje i snahu dotazovaného zapadnout v davu, např. „stalo se“ nebo „něco se rozhodlo“. Použití plurálu však nutně nemusí mít hlubší význam, ale to platí i pro jiné jazykové fenomény, jako jsou například vatová slova. Mnohdy jde o ukazovací či neurčitá zájmena, spojky, atd.¹⁷⁶

Vatová neboli výplňková slova se většinou objevují v celém rozhovoru, nicméně podle zkušenosti se zvýšený počet těchto slov objevuje v místech, kde je narátor nervózní ať už z důvodů nepříjemné otázky nebo se za něco stydí, popřípadě si je vědom, že neříká přesné události.

Valerie Yow zdůrazňuje, že vědci při svých výzkumných metodách s rozhovory zkoumají opakující se témata, snímky, rétorická zařízení, symboly a mýty. Například se používají symboly jako individuální svědectví. Další cestou k analýze životní historie, je rozeznání individuálních rolí. Zde odkazuje na Langnesse a Franka, kteří předkládají diskusi o antropologické analýze životní historie.¹⁷⁷ Yow kombinuje obě tyto analýzy na své sbírce rozhovorů. Také se zaměřuje na jednotlivé druhy orální historie a kombinuje přístupy několika oborů. Z toho je možné dojít ke zjištění, že pro všechny nebo pro alespoň velkou většinu vypravěčů byly témata a odpovědi stejné, a tak bylo snadné dospět k zobecnění.¹⁷⁸

Analýza se zabývá klíčovými frázemi struktury vyprávění, kontextu života, sebepojetí, protiklady, opomenutími, volbami, touhami, metaforami, symboly a vlivem činnosti na jednotlivce. Tento proces analyzuje nejen negativní a podobná témata, která z rozhovoru můžeme zjistit, ale jakmile dospějeme k výsledku analýzy, podíváme se na

¹⁷⁵ GABLASOVÁ, D. *Tenkrát se to takhle neříkalo, Komunistický režim...“: Lingvistická analýza životopisných rozhovorů.* In: VANĚK, M. (ed.), *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a intelligence.* Praha: Academia, 2009, s. 98.

¹⁷⁶ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie.* 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 178-180.

¹⁷⁷ YOW, V. *Recording Oral History. A guide for the Humanities and Social Sciences.* Lanham: Altamira Press, 2005, s. 282-283.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 284-289.

různé události ve vyprávění. Ve vyšetřování každého individuálního života je analýza volbou interpretace a výsledné interpretace nejsou nikdy definitivní.¹⁷⁹

Narativní analýza je jedním ze způsobů, jak porozumět vnitřnímu světu a patří mezi přístupy mající jedny z nejhlubších kořenů a to z toho důvodu, že lidské příběhy byly odpradáвна prostředkem k předávání kulturní tradice, společenských hodnot, atd. Můžeme říci, že každý, kdo poslouchá ony příběhy, stává se intuitivním interpretem. Narativním výzkumem se tedy stává přístup, který je zaměřený na dílčí, živou, jedinečnou a subjektivní zkušenost účastníka výzkumu.¹⁸⁰

Provádění narativního výzkumu je etický závazek, ale nepodporujeme myšlenku, že bychom to přestali dělat. Ruthellen Josselson je psychologka, která své respondenty psychologicky analyzuje. V případě, že orální historik je současně i psycholog, dojde k přínosu pro celý výzkum, který nabude zcela nového rozměru, protože analýza bude zcela kompletní. Tazatel-psycholog by se nejspíš lépe orientoval ve verbálním i neverbálním projevu narátora, který by k němu měl možná i větší důvěru než k „obyčejnému“ historikovi.

Ve IV. dějství Shakespearovy hry *Mnoho povyku pro nic*, se objevuje postava Dogberryho, což je negramotný konstábl, kterého urazil jeden z kumpánů Johna Dona, když mu na rovinu řekl: „Dejte ty ruce pryč! Vy jste osel, vy jste osel.“ V odezvě na tuto událost pak Dogberry horlivě a žalostně prohlašuje „Óh, kéž by tu byl ještě kostelník, aby zapsal, že jsem osel (...) óh, škoda, že není v zápisu, že jsem osel.“¹⁸¹ Těmito slovy končí IV. dějství. Za předpokladu, že byl Dogberry tak těžce uražen, se můžeme ptát, proč by tuto urážku chtěl dát do zápisu. Shakespeare nás tímto žádá, abychom věnovali pozornost síle psaného slova. Prakticky říká: co je psáno, je skutečné; co je psáno, to se opravdu stalo.¹⁸² Důležitý je tedy prožitek psaného textu a možná i jeho fyzická podoba. Avšak, „co je po jménu? Co růží zvou i zváno jinak vonělo by stejně.“¹⁸³ Tímto jiným Shakespearovcovým citátem bych vyjádřila vztah k orální historii. Vždyť dějiny samotné jsou zapisovány a vštěpují se lidem do paměti. Copak Dalimilova či Hájkova kronika jsou

¹⁷⁹ YOW, V. *Recording Oral History. A guide for the Humanities and Social Sciences*. Lanham: Altamira Press, 2005, s. 306-307.

¹⁸⁰ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 241-243.

¹⁸¹ SHAKESPEARE, W. *Much ado about Nothing*. In: *The Library Shakespeare. Volume I. – Comedies*. London: Trident Press International, 2001, s. 153. Dějství IV. scéna II.

¹⁸² JOSSELSOHN, R. *On Writing Other People's Lives*. In: Josselson R. (ed.). *The Narrative Study of Lives: Volume 4. Ethics and Process in the narrative study of lives*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 1996, s. 60.

¹⁸³ SHAKESPEARE, W. *Romeo and Juliet*. In: *The Library Shakespeare. Volume II. – Tragedies*. London: Trident Press International, 2001, s. 193. Dějství II. scéna II.

zcela přesné jenom proto, že jsou písemně vydané? Už ve starověku se sepisovala ústní svědectví, která se později přetransformovala téměř do dogmatických pravidel. V čem je tedy metoda orálního svědectví méně hodnotná než písemné dokumenty?

Josselson analyzovala své interpretace s účastníky o svých zkušenostech se zapisovacím procesem. Hlavním zájmem autorky bylo dozvědět se, do jaké míry byli po určité době ovlivněni ti, o kterých napsala, a které studovala. První spontánní komentáře přišly od žen. Rozhovory, které autorka vedla, byly s jednadvacetiletou a dvaatřicetiletou ženou, o kterých píše v knize s názvem *Finding Herself*. Dalším zdrojem byly informace od lidí, se kterými mluvila o jejich minulosti a vztazích, to uvádí v knize *The Space Between Us*. Josselson poté analyzovala to, co říkali její vybraní účastníci. Jedna z účastnic řekla, že „její“ úsek v knize dává jejím dětem naději, že by ji mohly lépe pochopit. Děti totiž znaly trauma jejího života a doufala, že by mohly ocenit, jak to ovlivnilo její chápání tisku.¹⁸⁴

8.3.2 Interpretace v orální historii

Interpretace představuje postupy, během kterých výzkumník vysvětluje smysl na základě analyzované a strukturované výpovědi narátora. Vysvětlení podává o tom, co bylo v rozhovoru výslovně řečeno i o tom, co odkryl a vysvětlil, popřípadě zahrnul do kontextu celého výzkumného projektu. Interpretace a analýza si můžou být někdy trochu podobně, protože mezi nimi je jen tenká hranice, nicméně interpretace dat je doplňována o výňatky z protokolů, o zápisky z diskusí nad rozhovory nebo jejich analýzami nebo o citace.¹⁸⁵ V orální historii se však objevuje ještě významová interpretace, která znamená více či méně spekulativní smysl výkladu a interpretace se tak snaží proniknout do hlubší roviny.¹⁸⁶

Je třeba si uvědomit, že výzkumník musí stále dělat rozhodnutí, platí to i u interpretací rozhovoru. Badatel zde musí posoudit, zda je narátor upřímný, zda mluví pravdu, atd. Interpretace je nezbytná, avšak její status je paradoxní, protože je založen na výzkumníkově subjektivitě, na které závisí objektivizace. Interpretace nespočívá pouze na imaginaci, ale je propojována s analytickou mřížkou.¹⁸⁷

¹⁸⁴ JOSSELSOHN, R. *On Writing Other People's Lives*. In: Josselson R. (ed.). *The Narrative Study of Lives: Volume 4. Ethics and Process in the narrative study of lives*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 1996, s. 61-64.

¹⁸⁵ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 188.

¹⁸⁶ KVALE, S. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks California: Sage publications, 1996, s. 190.

¹⁸⁷ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 107-108.

Katherine Borland tvrdí, že orální osobní příběhy se přirozeně vyskytují v konverzačním kontextu, v němž se různí lidé střídají v řeči, a tak se ihned stávají zakořeněnými v síti expresivní sociální činnosti. Identifikujeme kusy diskuse v tomto toku konverzáce a dáváme jim fyzickou existenci. Poté je vkládáme do nového kontextu expresivní nebo alespoň komunikativní aktivity. A tak se postaví příběhy do druhé úrovně, která je založená a přetvořená tou první. Stejně jako původní vypravěč, tak i my se díváme směrem dovnitř, k naší vlastní zkušenosti a k našemu publiku. Je zde předpoklad, že vzory, na kterých stavíme naše interpretace, mohou být prokázány tím, že vězí v původním příběhu. Ale naše cíle poukazují na určité funkce nebo vytvářejí spojení mezi narativními a dalšími kulturními funkcemi, které se mohou časem lišit od původního záměru narátora. Právě toto je místo, kde problémy naší odpovědnosti vůči našim životním zdrojům jsou nejvíce akutní. Borland vydala záznam, který se stal předmětem sporu mezi ní a její babičkou, když se pokusila o výklad jejího vyprávění. Nejdříve shrnula celý příběh, protože nahraná verze běžela dvacet pět minut. Potom prezentovala své vyprávění a rámcový pohled v průběhu interpretačního procesu. Tazatelka musela po reakci své babičky interpretaci předělat, protože s ní narátorka nesouhlasila.¹⁸⁸

Obvykle se proti interpretaci rozhovorů vymezují tři námitky, tou první je, podle Frische, že v jednom rozhovoru nachází více interpretů více významů, a proto není vědeckou metodou. Proti této námitce však můžeme říct, že v samotném rozhovoru není pouze jediná „pravda“ a jediný objektivní pohled na věc. Vždyť i na psané dokumenty můžeme nahlížet z více úhlů a každý badatel na ně může mít svoji vlastní interpretaci.

Druhá častá námitka vychází z předpokladu, že výsledky interpretace není možné zobecnit.¹⁸⁹ Proti této námitce však můžeme postavit teorii Jany Plichtové vycházející z epistemologického hlediska a z jeho empirického kritéria pravdy, které odkazuje na ztotožnění se s pozorovatelnou skutečností. A právě na empirický výklad navázali pozitivisté se svojí teorií pravdy, kdy pravda se ztotožňuje s poznáním a předkládá pozitiva jako je validita, reliabilita, ověřitelnost a zobecnění. Pozitivisté tak z výzkumu vyloučili city a emoce, které nemají obecnou platnost.¹⁹⁰

¹⁸⁸ BORLAND, K. *That's not what I said. Interpretative conflict in oral narrative research.* In: PERKS, R. – THOMSON, A. (eds.), *The Oral History Reader.* Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 320-322.

¹⁸⁹ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie.* 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 191-192.

¹⁹⁰ PLICHTOVÁ, J. *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií.* Bratislava: Média, 2002, s. 159-160.

Třetí námitka je namířena proti spolehlivosti narátorovy výpovědi a to proto, že všeobecně se po vědě požaduje, aby doložila generalizaci, reliabilitu a validitu.¹⁹¹ Pravdou ovšem je, že pro narativní výzkum nejsou tato kritéria až tak podstatná, protože v kvalitativním výzkumu se musí přihlídnout k jeho zvláštnostem a pravidla pro hodnocení kvality výsledků není možné aplikovat mechanicky.¹⁹²

8.4 Hodnocení výzkumu pomocí rozhovorů

Podle Steinera Kvale by výsledky výzkumu ve společenských vědách měly být generalizované, spolehlivé a ověřitelné a to ve všech fázích výzkumu. Problematika ověřování by měla být řešena v průběhu celého výzkumného procesu. Validita nepředstavuje striktní vědecký princip, ale spíše se jedná o kvalitní zpracování výzkumného pracovníka.¹⁹³ Výsledek výzkumu nesmí zničit snahy o interpretaci a konstrukci teoretického objektu. Proto musíme důkazy hledat v důkladné analýze teoretického modelu, který však má své slabiny, každopádně musí být badatel obeznámen se všemi informacemi, statistikami týkající se výzkumné práce.¹⁹⁴ Podle Luca Van Campenhoudta¹⁹⁵ a Raymonda Quivy¹⁹⁶ je nutné hledat důkazy v souvislostech celého procesu výzkumu. Je nutné rozlišovat mezi kategorizací a obyčejným porozuměním. Metody nemají být pouze technickými pravidly ale spíše praktickými možnostmi.¹⁹⁷ Nutno ale dodat, že francouzský kontext možná klade až přehnaný důraz na individuální přístup k vědeckým výzkumům.

Validita se v rámci kvalitativního výzkumu testem nehodnotí, místo toho věnuje výzkumník pozornost spolehlivosti modelů založených na pozorování. Zhodnocení teoretického výzkumu trvá dlouho, nicméně po letech se může ukázat, že to, co se nejdříve jevílo jako nestandardní, tak po určité době můžeme chápat jako vědecký a konstruktivní výzkum.¹⁹⁸

¹⁹¹ VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011, s. 193-194.

¹⁹² HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008, s. 337.

¹⁹³ KVALE, S. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks California: Sage publications, 1996, s. 190.

¹⁹⁴ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 34.

¹⁹⁵ Luc Van Compenhoudt – belgický sociolog.

¹⁹⁶ Raymond Quivy – doktor politických a sociálních věd zabývající se metodologií výzkumu v sociálních vědách.

¹⁹⁷ VAN CAMPENHOUDT, L. – QUIVY, R. *Manuel de recherche en sciences sociales*. 4e édition. Paris: Dunod, 1995, s. 225-226.

¹⁹⁸ KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010, s. 35-36.

Validitou a reliabilitou se zabývá také Alice Hoffman, přičemž se v orální historii zaměřuje na její limity z praktické perspektivy. Hoffman definuje orální historii jako proces sběru, zejména prostřednictvím nahrávání rozhovorů, vzpomínek a interpretací rozhovorů z nedávné minulosti, které mají historický význam. Kritici tohoto přístupu obvykle poukazují na nedokonalost lidských vzpomínek a ptají se na spolehlivost a platnost údajů shromážděných tímto způsobem. Také poukazuje na to, že jednou z nejzajímavějších forem projektů orální historie, jakou můžeme v Asociaci nalézt je řada medicínských projektů. Další typ projektu, který může tuto Asociaci reprezentovat je ta, kterou můžeme nazvat: „Známi lidé a jejich přátelé a společníci.“ Tento projekt je zaměřen např. na generála Marshalla, či prezidenta Roosevelta a na jejich život. Další projekt, který reprezentuje orální historii, je historie etnická. Ve skupině Oral History Association jsou např. Židé, různé indiánské kmeny nebo sem spadá řada projektů, které jsou zaměřeny na historii černochů.¹⁹⁹

Zde je dobré upozornit na rozdíl mezi rozhovorem se slavným jedincem a průměrným člověkem. „Obyčejný“ člověk není na rozhovory zvyklý, a tak jistě bude plný obav a do jisté míry i zastrášený. Je ovšem pravda, že rozhovor bude brát jako určitou výsadu a bude patřičně hrdý. „Prominentní“ osoba, i když nebude nervózní a nebude mít problém s vyjadřováním, protože je již na různé druhy rozhovorů zvyklá, bude mít nejspíš problém rozlišit orálně-historický rozhovor od rozhovoru pro média.²⁰⁰

Hoffman se zabývá jedním z přetrvávajících problémů, kterým se odborníci na orální historii permanentně zabývají. Jde o spolehlivost a validitu rozhovorů. V této souvislosti může být spolehlivost definována jako konzistence, ve které nám jedinec řekne stejný příběh o stejných událostech při mnoha různých příležitostech. Validita se týká určité míry shody mezi událostí samotnou, výpověďmi a ostatními primárními zdroji, jako jsou dokumenty, deníky, fotografie nebo dopisy.²⁰¹

Rozhovory mají určité výhody, ale dá se říci, že nepředvídatelným způsobem se dobereme k nějakému výsledku. V této souvislosti vedou orální historici konzultace s odborníky zabývající se řečovou komunikací a tím se zvyšuje jak spolehlivost, tak validita orální historie.

¹⁹⁹ HOFFMAN, A. *Reliability and Validity in Oral History*. In: Dunaway, D. K. – Baum, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 88-89.

²⁰⁰ RITCHIE, D. A. *Doing Oral History. A Practical Guide*. 2. edition. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003, s. 101-102.

²⁰¹ HOFFMAN, A. *Reliability and Validity in Oral History*. In: DUNAWAY, D. K. – BAUM, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 89.

Orální historie se zkrátka vyskytuje v mnoha oblastech historie. Podle Hoffman je největší výhodou orální historie to, že umožňuje zachování životních zkušeností osob, které nemají literární talent nebo volný čas k napsání svých pamětí. Je to prostě nový druh historie. Historii netvoří jen generálové, prezidenti a králové a imigranti. Stručně řečeno se dá říci, že orální historie je jen jedna z několika zdrojů a není o nic horší než psané dokumenty.²⁰²

Metodologickými a teoretickými problémy v orální historii se zabývá také Ronald Grele, který se zaměřuje jak na její silné tak slabé stránky. I přes prvotní nekritické přijetí výsledků používání ústního svědectví, tak existují určité skepse, pochybnosti a nedůvěra k orální historii, a to i mezi profesionálními historiky (ti, kteří jsou za psaní a učení historie placeni). Někteří odvětví historie o orální historii buď učí, anebo podporují terénní práci, věnující se ústním pohovorům. Grele poukazuje na historiky, kteří jsou k orální historii více skeptičtí, než jiní. Za všechny jmenuje minimálně Williama Cutlera, který varoval orální historiky zejména před rozmary paměti a před dalšími vlivy, jako je kulturní prostředí.

V orální historii jsou většinou kritizovány tři kategorie. Za prvé se jedná o rozhovory, které jsou standardním výzkumem pro přípravu historické metodologie. Podle Grelea by měl být orální historik schopen se s touto první kritikou vypořádat snadno, protože již existuje dostatečná bibliografie a dostatečný soubor znalostí o rozhovorech a technikách dotazování, které jsou zájemcům k dispozici.²⁰³

Druhou kategorií problémů, které se soustřeďují na zásady výzkumu, může být jednoduše splněna tak, že od orálních historiků bude požadována nejvyšší úroveň výzkumu a výborné orální přípravy. Grele však poukazuje na to, že těmto problémům čelí všichni historikové a že by se tento kánon měl vztahovat na všechny. Třetí kategorií problémů jsou otázky metodologické, které by neměly být tak snadno zamítnuty, a se kterými by se mělo zodpovědně pracovat.²⁰⁴

Dvě nejvýznamnější debaty o povaze orální historie vyložili Cutler a Benison a Staughton Lynd a Jesse Lemisch. Všichni čtyři se zabývají teoretickými a historiografickými otázkami rozhovoru. Do první debaty vstupuje Cutler, který tvrdí, že rozhovory v orální historii, tak jak existují ve své konečné podobě, tedy přepis, jsou

²⁰² HOFFMAN, A. *Reliability and Validity in Oral History*. In: DUNAWAY, D. K. – BAUM, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 91-92.

²⁰³ GRELE, R. J. *Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history*. In: PERKS R. – THOMSON, A. (eds.), *The Oral History Reader*. Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 38-40.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 40-41.

podobné jakémukoli jinému zdroji. Benison ovšem říká, že rozhovory v orální historii jsou autobiografické monografie a všimá si tvůrčí role historika-tazatele, který jako první proniká do konkrétních individuálních zkušeností. Ve druhé debatě Lynd říká, že orální historie je historie sama o sobě ve formě jasně vyjádřeného vědomí a chtěl pro orální historii radikálnější využití. Lemisch má na rozdíl od Lynda více tradiční pohled a rozhovory orální historie chápe jako limitovaný dokument, na kterém jsou postaveny nové historické syntézy.²⁰⁵

Pro Grelea je důležitou problematikou teoretický nebo ideologický kontext ve smyslu slova a frází a přítomnost nebo absence některých konceptů a problémů. Poukazuje na to, že můžeme nalézt syntézy ve všech různých strukturálních vztazích rozhovoru. Stejně tak je můžeme najít v partikulárních vztazích jedince k jeho vizi dějin.²⁰⁶

8.5 Role výzkumníka

Nejprve je třeba si uvědomit, že každý výzkumník je při práci ovlivněn svými emocemi a není možné se z těchto pocitů vymanit. Badatel se však má snažit tyto emoce poznávat a také s nimi pracovat. Platí totiž pravidlo, že „*čím lépe člověk rozumí svým vlastním motivům, svému vlastnímu prožívání, tím lépe je schopen odlišovat jejich vliv na jeho pohled na svět, na proces hodnocení a přisuzování významů fenoménům vnitřní i vnější reality.*“²⁰⁷ Vztah mezi zkoumaným subjektem a výzkumníkem je do jisté míry vztahem mocenským, a to z toho důvodu, že badatel je odpovědný za výzkum a přitom drží určitou moc nad jeho účastníky. Nesmí se však jednat o manipulaci s lidmi, ale má jít o zcela rovnocennou spolupráci mezi výzkumníkem a narátorem.²⁰⁸ Proto není dobré přiklonit se k názoru Jana Hendla, že je za určitých podmínek dobré a přínosné zatajit zkoumaným osobám cíle a okolnosti výzkumu.²⁰⁹ Dotazovaná osoba se od výzkumníka musí dozvědět veškeré okolnosti i cíle výzkumu a neinformovat jej znamená porušení etických práv.

Orální historie má stále řadu kritiků, kteří jí vytýkají přílišnou subjektivitu, která má vycházet už ze vztahu mezi výzkumníkem a zkoumanou osobou. Alessandro Portelli však

²⁰⁵ GRELE, R. J. *Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history.* In: PERKS R. – THOMSON, A. (eds.), *The Oral History Reader.* Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 42.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 45.

²⁰⁷ Cit. MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu.* 1. vydání. Praha: Grada, 2006, s. 71.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 72-75.

²⁰⁹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace.* Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008, s. 154.

na tyto kritiky reaguje a ukazuje na to, že vztah mezi tazatelem a dotazovaným by měl být považován spíše za silnou než slabou stránku. Orální zdroje jsou ústní zdroje. Je pravda, že aktuální dokumenty jsou zaznamenávány na páskách, nicméně téměř všichni pracují s přepisy rozhovorů, a to ještě s přepisy, které jsou publikovány. Samotný přepis má ovšem tu nevýhodu, že časem může dojít k jeho změně či dokonce ke ztrátě.²¹⁰

Portelli také říká, že lhostejnost k orálním zdrojům má přímý vliv na interpretační teorie. Prvním aspektem, který je nutné zdůraznit je původ. Ústní zdroje nám poskytují informace o negramotných lidech, či sociálních skupinách, kteří v již sepsané historii chybí. Další aspekt se týká obsahu. Tím myslí každodenní život a kulturu těchto lidí a skupin. Na druhé straně, o jiných skupinách lidí, jako jsou např. emigranti, byly studie sepsány (i když měli stejný původ). Portelli se tak snaží hledat rozlišovací faktor a poukazuje na jazyk jako na důležitý rozlišovací faktor. Orální historii je nutné chápat jako narativní zdroj. Ústní zdroje jsou totiž spojeny s tradicí lidových vyprávění.²¹¹

Hlavní odlišnost orální historie spočívá v tom, že často říká méně o událostech než o jejich významu. To znamená, že orální historie nemá faktickou platnost. Rozhovory tak často odhalí neznámé události nebo neznámé aspekty známých událostí. Také objasňují nové světlo v neprobádaných oblastech každodenního života nehegemonních skupin. Z tohoto hlediska Portelli spatřuje za jediný problém orálních zdrojů ověřování. Samozřejmě poukazuje i na subjektivitu a objektivitu, kdy se přiklání k všeobecnému názoru, že orální zdroje objektivní nejsou, nicméně dodává, že to můžeme říci o každém zdroji. Historikova badatelská práce je velmi důležitá a to z toho důvodu, že kontrola historických faktů leží právě na historikovi, protože je to právě historik, který vybírá ty, co budou dotazováni.²¹²

Valerie Yow se zabývá interaktivním procesem mezi narátorem a tazatelem. Nastiňuje koncepční posun, který potvrzuje reakce tazatele na vniknutí do výzkumu mluveného projevu. Yow stručně mapuje disciplíny, které do hloubky používají rozhovor jako výzkumnou metodu, protože všechny tyto disciplíny se podílejí na změně v paradigmatu. Autorka poukazuje na různé rozhovory. Připomíná Studs Terkela, který říká, že musíme zkusit být objektivní, ale někdy se na vyprávění podílíme s narátorem. Pak odkazuje na historika Theodore Rosengantera, o kterém říká, že byl bezpochyby ovlivněn spoluúčastí na politické debatě let šedesátých, kdy se mezi studenty vyvíjel nový étos.

²¹⁰ PORTELLI, A. *What makes oral history different*. In: Perks R. – Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader*. Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 63-64.

²¹¹ Tamtéž, s. 64-66.

²¹² Tamtéž, s. 67-72.

Bylo totiž přesvědčení, že vědec musí pracovat smysluplně, aby byl vytržen povrchní výzkum a jednotvárný výklad.²¹³

Yow se primárně zabývá problematikou subjektivity tazatele a proměnnými, které ovlivňují průběh rozhovoru, jako je otázka gender nebo věku. V této souvislosti odkazuje na socioložku Dorothy Smith, která z feministického hlediska prováděla časté komentáře k metodice výzkumu tak, že prohlašovala, že objektivní sociologie závisí na odstranění třídních a sexuálních předsudků. Vědci zabývající se feminismem předpokládají, že podrobný rozhovor a dominantní postavení výzkumného pracovníka si může podmanit narátora – ptá se ten, kdo zná všechny otázky a tím na ně dostane implicitní odpověď.²¹⁴

Rozdíly ve věku, rase, pohlaví a etnickém původu mohou ovlivnit jak otázky, tak odpovědi, nicméně nejsou stanovena žádná dogmatická pravidla, jak se k těmto rozdílům postavit.²¹⁵

Pokud jsou pocity mezi narátorem a tazatelem pozitivní, má to vliv na celkový postup rozhovoru. Pokud někdy tazatel se váhá narátora na něco zeptat, může jít o pocit náklonnosti, kdy může tazatel cítit, že jeho otázky budou narátorovi nepříjemné, proto mu je raději nepoloží.²¹⁶

Mezi největší kritiky orální historie se však řadí již dříve zmíněný historik William W. Cutler III., který se zabývá narátorovou možnou zapomnětlivostí, zdrženlivostí a do jisté míry i samotným bludům. Cutler věnoval i velkou pozornost sebehodnocení tazatele,²¹⁷ což se dá vyzdvihnout jako pozitivní záležitost, protože to přiměje tazatele zhodnotit svůj přístup k dotazovanému, a tím zjistit, do jaké míry k němu přistupoval subjektivně či objektivně. Je zřejmé, že Cutler se nevěnuje jen pozitivním aspektům orální historie, ale i aspektům negativním, které s tímto procesem nastávají.

Cutler říká, že práce v takových oblastech jako je lékařství, psychologie, či sociologie, ukazuje, že přesnosti v rozhovoru není snadné dosáhnout.²¹⁸

Například Alice Hoffman poukazuje na to, že metody orální historie se dají použít v medicíně, psychologii i sociologii. Hoffman bere orální historii jako věrnou pomůcku

²¹³ YOW, V. R. *Do I Like Them too Much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa*. In: *Oral History Review* (Summer 1997), s. 54-58.

²¹⁴ Tamtéž, s. 60-61.

²¹⁵ RITCHIE, D. A. *Doing Oral History. A Practical Guide*. 2. edition. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003, s. 100-101.

²¹⁶ YOW, V. R. *Do I Like Them too Much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa*. In: *Oral History Review* (Summer 1997), s. 62-63.

²¹⁷ CUTLER III., W. *Accuracy in Oral History Interviewing*. In: DUNAWAY, D. K. – BAUM, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 99-100.

²¹⁸ Tamtéž, s. 100.

k uchopení tématu, zatímco Cutler k této metodě je spíše skeptický a stejně tak je skeptický k lidské paměti.

Poukazuje na svůj výzkum, který předložil výzkumníkům, kteří se zajímají o spolehlivost lidské paměti. Výzkum spočíval v tom, že opakovaně položil lidem za jeden rok sedm otázek, a jen padesát devět respondentů mělo shodu ve svých odpovědích, což je pouze 63,6 procenta.²¹⁹ Pokud bych zde měla udat protiargumentaci, tak dozajista lze namítnout, že paměť jednotlivců, ale i kolektivu je vratká, protože člověk zapomíná (zvláště pak špatné věci), na druhou stranu, když vyčerpáme všechny možnosti, jako jsou písemné dokumenty, záznamy, stenoprotokoly, bibliografie a písemná svědectví, tak potom je nutné čerpat také z ústního svědectví.

Cutler se věnuje tazatelům a říká, že tazatelé by vždy měli znát své předsudky a skrýt je tak, jak jen to je možné.²²⁰ S tímto argumentem je možno jenom souhlasit. Je jasné, že žádný člověk, tedy ani tazatel se neubrání subjektivitě, nicméně by si měli zachovat určitou profesionalitu, mluvit s narátorem naprosto bez emocí a to i v případě, když mluví s diktátorem. Toto je však ideální stav a velice těžko dosažitelný, tazatel by se však měl snažit o to, aby se k němu co nejvíce přiblížil.

Podle Cutlera existuje mnoho vnitřních chyb v orální historii. I jiní autoři připouštějí, že má svá úskalí. Ale ani Cutler metodu orální historie nezavrhuje a říká, že celková přesnost nakonec začíná, když se spustí magnetofon, důležitá je i prozíravost při výběru témat a respondentů.²²¹ Cutler je spíše realista než kritik orální historie a chce poukázat na úskalí, která mohou nastat.

²¹⁹ CUTLER III., W. *Accuracy in Oral History Interviewing*. In: DUNAWAY, D. K. – BAUM, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 100.

²²⁰ Tamtéž, s. 102-103.

²²¹ Tamtéž, s. 104.

9 EMPIRICKÁ ČÁST

V předešlých kapitolách bylo uvedeno několik metodologických postupů a principů, které se při rozhovoru a narátorem mohou vyskytnout. Nyní bych se chtěla zaměřit na konkrétní příklady, na kterých se budu snažit demonstrovat projevy zapomínání, vzpomínání, fabulace, konfabulace, sugestibility, ale i vyplňování tzv. „bílých míst.“ Také se pokusím popsat, jak se tyto prvky projevují, a zda je možné se na případné nesrovnalosti ve výpovědi připravit.

9.1 Vzpomínání a zapomínání

Při jednom nedávném experimentu si vybraní lidé měli vzpomenout na zkušenosti v různých etapách jejich života a měli se klasifikovat jako *hřiště* či jako *pozorovatel* daných vzpomínek. Posléze měly zkoumané subjekty odhadnout míru emocionální intenzity původní zkušenosti a intenzitu emocí, které pociťovali při vzpomínání. Když si měli opětovně připomenout vzpomínky, tak někteří lidé ve svém vzpomínání přešli z bodu hřiště do hlediska pozorovatele. Tito lidé uvedli, že původní zážitek byl méně emocionální, než uvedli dříve a také, že se u nich objevila méně emocionální intenzita během aktu vzpomínání, než měli dříve. Došlo tedy k malé změně, kdy bylo na stejnou událost nahlíženo dvěma pohledy a kdy se změnila hledisko hřiště a pozorovatele.²²²

Musíme se ptát: Je vůbec zapomínání důležité? A jakým procesem se tak děje? Podle většiny odborníků je samozřejmě zapomínání zcela přirozené a hlavně nutné. *„Základní dynamika je taková, že zapomínáme, pokud se nám dotyčný materiál prezentuje podle toho, jak je ten materiál pro nás důležitý. Jestliže jsme přesvědčeni, že to co prožíváme, si máme pamatovat, protože je to z nějakého důvodu pro nás buď třeba důležité, instrumentálně potřebuji si zapamatovat návod, jak ovládat nový elektronický přístroj a tak dále, tak ta paměť má větší šanci, že si tam zachová, udrží větší část toho materiál. Pokud se něco stalo tak, že to člověk prožívá jako běžnou provozní situaci, to znamená, jde po ulici a jenom vlastně neuvědomovaně dává pozor, aby nezakopl o dlažební kostku, aby se vyhnul rozbitému chodníku, tak to jsou věci, které může zapomenout vlastně velmi rychle, protože je za pár vteřin již nepotřebuje. Anebo si je může pamatovat v globalizované podobě, tam v ulici Na Příkopě byl rozbitý chodník. Pokud je ten materiál nějak emočně nabitý, pak je velká šance, že si ho člověk zapamatuje, a tady není úplně předpověditelné, zda si ji*

²²² SCHACTER, D. L. *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past.* 1. edition. New York: Basic Books, 1996, s. 22.

*zapamatuje přesně, anebo nepřesně. Obojí bývá v souvislosti s velkou emocí. To znamená, pokud se pohádáme s někým, kdo je nám blízký, tak tuto hádku si jistě budeme pamatovat možná celý život. Ale je možné, že tu hádku buď pochopíme od začátku jinak, anebo ji během doby, co ji v paměti máme, nějakým jiným způsobem zase pod vlivem emocí přehodnotíme.*²²³

Podobně jako u jiných záležitostí, tak také zde platí staré rčení, že výjimka potvrzuje pravidlo a my se můžeme setkat s lidmi, kteří si pamatují úplně všechno. Nicméně je třeba si uvědomit, že se schopnost vybavit si zcela do podrobností všechny své vzpomínky a detaily ze svého života, objevuje velmi sporadicky, a tak s tím v orální historii, ale i jiných oblastech života nemůžeme příliš počítat. *„Podle nějakých publikací s tím mají spíš problémy, čili zapomínat je přirozené, fyziologické. Existuje také teorie, že v mozku je úplně všechno, co se stalo založeno na těch Penfildových pokusech taky z padesátých let, už když se vrtal v mozku a stimuloval elektrickým proudem nějaká centra, tak mu lidi začali říkat, co četli v novinách, když jeli v metru před deseti lety. Prý všechno v mozku je uloženo, jenom se k tomu dostat.*²²⁴

Jako příklad zapomínání a vzpomínání, kdy v obou případech může hrát důležitou roli délka trvání od události, která se stala, bych ráda uvedla slavnou kauzu týkající se výpovědi amerického prezidenta Williama Jeffersona Clintona před soudem 17. srpna 1998, kde podle všeho vědomě lhal o tom, že si nedokáže vzpomenout, zda mu ještě někdo jiný kromě jeho právníků řekl o tom, že Monika Lewinsky dostala obsílku z kanceláře nezávislého právníka Vernona Jordana. Clinton argumentoval tím, že si nemůže pamatovat to, co se stalo před třemi týdny. Prezident taktéž mlžil v počtu schůzek s Lewinskou a stále trval na své výpovědi, že k žádnému sexuálnímu kontaktu nedošlo. Clinton stále překrucoval skutečnost, buď aby se vyhnul doznání, anebo si skutečně nedokázal vzpomenout, co se stalo před sedmi měsíci, ale ani to, co se stalo před třemi a půl týdny, kdy pan Jordan přišel do Bílého domu, aby prezidentovi sdělil, že Lewinsky dostala soudní obsílku.²²⁵ Čemu máme ale tuto skutečnost přičíst, jednalo se skutečně o záměrnou lež anebo to byl pouze důsledek stresu či pouhého zapomínání a nevybavení si, kdy se s dotyčnou setkal? Jaká míra zapomínání v různých časových odstupech od události je ještě věrohodná? To, že si někdo nevzpomene na události před půl rokem, ještě jde pochopit, ale když někdo si nevzpomene na události, které se odehrály před třemi týdny,

²²³ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

²²⁴ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

²²⁵ SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 28-30.

s tím bychom se u zdravého člověka stýkat neměli. „Víte, tohle to vám nemůžu říct, nevím, jestli lhal, protože ta strategie, neříkal úplně všechny informace a stylizoval hodně, to co se stalo svým úhlem pohledu, takže si tam asi dosadil svůj hodnotový systém, neboli orál není sex. Ale zákon mluví třeba jinak, i orální znásilnění je prostě znásilnění, čili ergo je to sex. Ale to jsou takový ty tendence o neutralizaci, zachování si sám před sebou dobrého, takže nejlepší strategie jak dobře lhát je sám sebe přesvědčit, že to vlastně tak bylo a že to dělám pro dobro věci a pak můžu působit velmi přesvědčivě. Co si pamatuju za poslední tři neděle, v podstatě na to musím odpovědět, nepamatujeme si to, co pro nás nebylo důležité, takže nebyla-li pro Billa Clintona nějaká sexuální epizodka s Monikou Lewinskou důležitá, tak bych mu klidně věřila, že si nepamatuje detaily, protože takových holek měl třeba víc.“²²⁶

Billa Clintona skutečně mohla postihnout „paměťová indispozice“, protože jednou z příčin zapomínání je zvyšující se věk a Clintonovi tehdy bylo dvaapadesát. Paměťové poruchy jsou výraznější v případě, kdy je starší člověk požádán, aby si vybavil podrobnosti nějaké události, jako například kdy a kde k nějakému zážitku došlo.²²⁷ „Já jsem takový typ, že když něco nevím, že pro to nejsou tzv. tvrdá data, tak říkám, že nevím i u soudu nebo že to není oblast mé specializace nebo něco. Čili, samozřejmě že teď abych se vrátil k té otázce, samozřejmě že lidé mohou mít black outy, okna, nejčastěji vlivem alkoholu nebo návykových látek nebo léků, anebo úrazu hlavy a samozřejmě si mohou něco nepamatovat, třeba traumatickou událost, ale pro mě je důležité jako pro soudního znalce, že porucha paměti nemá žádný forenzní vliv na to posouzení toho, co se stalo. Takže má okno, nevadí, za své jednání toho okna je zodpovědný stejně jako by si to pamatoval. Pachatel trestného činu tvrdí, že si to nepamatuje, což má právo v trestním řízení, já mu to mimochodem většinou nevěřím, že si to nepamatuje, ale rozhodně na to moje posouzení toho činu to nemá vliv, čili já se tím upřímně řečeno příliš nezabývám, jestli si to pamatuje nebo nepamatuje.“²²⁸

Ponechme stranou, zda pan prezident udržoval nemanželský poměr se slečnou Lewinsky a zaměříme se na časové rozpětí a podrobnosti, které si měl nejmocnější muž světa vybavit. Je vůbec možné uchovat si mnoho jednotlivých událostí, které se člověku stanou v rozmezí jednadvaceti dnů? „Záleží, jako záleží, jaké věci si nepamatoval před třemi týdny, záleží na životním stylu toho člověka. Já si umím představit, že lidi, kteří toho

²²⁶ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

²²⁷ SCHAFFER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 30-31.

²²⁸ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

*maj strašně moc a jednu aktivitu za druhou, tak si prostě řadu věcí opravdu nepamatují, že na tom nemusí být vůbec nic nápadného. Zas něco jiného je, když ten člověk je třeba v invalidním důchodu a většinu času tráví doma a těch podnětů zas tak moc nemá. Když by to bylo nějak extrémní, že by si výrazně dobře pamatoval informace staré a nepamatoval by si, co bylo nedávno, tak to může být nějaký signál k tomu, že ta výpověď není pravdivá. Ale tyhle ty věci taky souvisí s kognitivními funkcemi, souvisí to s věkem. Starší lidé třeba, kteří mají problémy s kognitivními funkcemi tak si lépe pamatují to co se dělo v minulosti než to co se dělo před třemi dny nebo týdny. Jako když bychom uvažovali jako o neporušeném mozku a dobrých kognitivních funkcích, tak jako bychom asi čekali, že člověk si spíše bude pamatovat to novější a spíše méně pamatovat to starší, jo. Ale mezi lidmi jsou velké rozdíly, záleží tak o jaký jde taky materiál, to na co si člověk vzpomíná a jak to souvisí s emocemi, a tak.*²²⁹

Podstatou informací tohoto příkladu pro orální historii je fakt, že pokud budeme s narátorem mluvit o jeho dětství a potom o jeho kariéře a najdeme v jeho výpovědi nějaké nesrovnalosti, tak to nutně nemusí být lež, narátor si prostě nemůže vše pamatovat. Ale například v případě jejich kariéry víme, že byli příslušníky Státní bezpečnosti, protože jsme si to už dávno zjistili z jiných zdrojů, a oni neřeknou, že toho byli součástí, na tuto skutečnost je neupozorníme. V této chvíli tedy mluvíme o vědomé lži, protože není možné, aby člověk takovou to událost, pokud netrpí nějakou poruchou, zapomněl.

10 Konfabulace a fabulace

10.1 Konfabulace

Nyní bych se chtěla věnovat fabulaci a konfabulaci, konkrétně případnými vztahy a rozdíly mezi nimi. Pan doktor Petr Goldmann vysvětluje samotnou fabulaci, která je v rozporu se lhaním. *„Lhaní, fabulování nebo lež, fabulace. Lež je záměrně pozměněná informace nebo záměrně zcela vytvořená informace pro oklamání posluchače. Fabulace ještě nemusí být vytvořena ani pro oklamání ani nemusí být vytvořena záměrně. I když takové fabulaci, která by byla nezáměrná a byla již patologická, tak budeme říkat konfabulace. Je to ostatně také jev, který se vyskytuje třeba vývojově, to znamená u velmi*

²²⁹ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

*malých dětí, které také konfabulují různé informace, aniž by to z jejich strany byla účelová lež.*²³⁰

Pan doktor Hájek se při našem rozhovoru snažil kromě samotného lhaní a fabulování vysvětlit také souvislost s pamětí a jejím fungováním při těchto procesech. *„Zkusme to nějak popořadě, systematicky. Co teda je ta paměť. Já osobně si myslím, že je to schopnost člověka jednak vstřípit si nějakou informaci, nebo nějaký kognitivní obraz, třeba obraz, který se skládá z nějakých vjemů, podržet ho a znovu si ho vybavit. A myslím si, že je nutný, aby se to skládalo z těchto těch tří komponent. Když to znovu zopakují, tak vstřípit, uchovat a znovu vybavit. Pokud je narušena některá z těchto komponent, tak se to projeví tím, že ten člověk má tu paměť třeba zamšenu, nebo má nějakou poruchu paměti a podle toho se v té klinické praxi, v té klinické psychologii a v psychiatrii také nějakým způsobem označují, mají to svoje nějaké klinické označení, a také se nějakým způsobem adekvátně tomu diagnostikují. A pokud jde o, vy jste řekla takový ty termíny, jste vyslovila jako je konfabulace a lež a já si myslím, že je třeba to rozlišovat, že konfabulace je už trošku klinický pojem a že ne každá konfabulace je záměrnou lží. My třeba ve forenzní praxi, je to nesmírně důležitý tohle od sebe odlišit, jestli ten člověk lže účelově, to znamená, z toho trestně-právního hlediska potřebuje snížit svoji vinu a i anticipovaný trest a u konfabulace je to proto, že člověk má snahu ta fakta, která si nemůže vybavit, nahradit jinými informacemi z nejrůznějších důvodů. A věří tomu dokonce. Takže já to tady jsem si někde napsal přesnou definici konfabulace, já se s ní úplně ztotožňuju. Konfabulace: Je to takový vzpomínkový klam, neskutečná událost se ve vzpomínkách jeví jako skutečná. Ten člověk tomu třeba i věří. Často je spojena s tím, že člověk doplňuje mezery v těch vzpomínkách vymyšlenými a bohužel často i nesmyslnými údaji. Ale on jim věří. A to bych řekl, že je ten rozdíl mezi konfabulací a záměrnou lží.*²³¹

Jako jeden z možných případů, kdy se můžeme setkat fabulací případně konfabulací, mi poskytla v osobním rozhovoru paní docentka Čírtková na příkladu student – zkouška. *„Já mám v hlavě teď asociaci zkouška na vysoké škole a dvě otázky. Na jednu otázku student reaguje určitým způsobem, je uvolněný, slangově mluví, v druhé otázce evidentně vidím, že je v křeči, když z hovorové češtiny se stává úporně spisovná čeština. Zcela se mění řeč těla, tak je evidentní, že jeho celkový psychický stav se změnil a to vysvětlení je nabíledni, takže moc neví, co by k tomu měl říct, takže fabuluje, dokonce někdy i konfabuluje a já to jenom tak uvádím, to je podle vás lež? Z mého úhlu pohledu v tom*

²³⁰ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

²³¹ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

*oboru, kde já pracuju, je to třeba trošičku přesnějš vymežit, takže je nebetyčný problém vlastní rozdíl mezi zcela účelovou, záměrnou lží, a pak jsou zcela ještě další varianty a ty zřejmě by se nevešly do vašeho skriptu.*²³²

Jedna otázka však stále zůstává nevysvětlená, a to zda můžeme považovat konfabulaci za lež nebo za její odnož. Podle rozhovorů a dalších různých pramenů se konfabulace takto posuzovat nedá a nemá, protože konfabulace je „*obvykle vnímána jako porucha fungování paměti a to v návaznosti na určitou chorobu, čili většinou chybí náhled.*“²³³

Jinými slovy paměť slouží k zapamatování si informací a tyto informace se snaží v nezměněné podobě si uchovat a také vybavit. A fabulace a konfabulace „*je úmyslné nebo neúmyslné doplňování, vyplňování a úmyslná nebo neúmyslná prezentace něčeho co není pravda, ale v nějakém kontextu doplnění.*“²³⁴

Za otázku také stojí, zda se s rostoucím věkem zvyšují projevy frontálních poruch v každodenní paměti. Amnézie může být pro pacienty, kteří mají poškozený frontální lalok, příčinou: za poškozením frontálního laloku může také nově naučený fakt, že tito lidé mají potom zvláštní problém a to, že si musí rozpomínat, kdo jim co řekl. Může to být proto, že získávání informací o zdroji vyžaduje určitý druh načítání, které závisí na čelních lalocích.

Proto jsem se rozhodla ukázat jako příklad konfabulace příklad dalšího prezidenta Spojených států a to Ronalda Reagana. V prezidentské kampani v roce 1980, Ronald Reagan opakovaně prohlašoval srdcervoucí příběh z druhé světové války, kdy pilot bombardéru nařídil záchranu své posádky poté, co bylo letadlo vážně poškozené nepřítelem a jeho mladý střelec byl zraněn tak vážně, že nebyl schopen se evakuovat. Při této části Reagan sotva zadržoval slzy, když pronášel pilotovu hrdinskou odpověď: „To je jedno, spadneme společně.“ Na tomto příběhu by nebylo nic špatného, kdyby si ale tisk brzy neuvědomil, že tento příběh je téměř přesnou kopií scény z filmu *A Wing and Prayer* z roku 1944. Americký prezident si tedy zřejmě uchoval fakta, ale zapomněl jejich zdroj.²³⁵

I když se v tomto případě jednalo scénu z filmu, tak je nasnadě říci, že si toho Ronald Reagan nemusel být vědom. Při vzpomínání se totiž uplatňuje jak rekonstrukce vzpomínek, tak i jejich konstrukce, což znamená, že si to ani člověk neuvědomuje, ale aniž

²³² Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

²³³ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

²³⁴ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

²³⁵ SCHAFFER, D. L. *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past.* 1. edition. New York: Basic Books, 1996, s. 287.

by chtěl, tak si vytváří novou vzpomínku. „A když budu mít jistotu, že ten člověk je normální, nebo si řeknu ano je to v rámci normy, není tam žádná porucha osobnosti nebo dokonce nějaká psychiatrická diagnóza, tak už je to další otázka, jak posuzovat, jak říká ta fakta. Proč to tak říká, kde, jak k tomu došel. Vždycky si myslím, že by měl, zejména historik, nebo ten člověk, který vám dělá nějakou historickou výpověď, tak by měl všechno, co tam uvádí, zejména to o čem jsou pochybnosti, tak by je měl umět doložit nějakými fakty. Protože pakliže to nejsou fakta, tak je to co? Jsou to domněnky nebo jsou to konfabulace, nebo jsou to záměrné lži, a pakliže to jsou lži, tak se ptám po motivu, proč ten člověk lže? Proč to takhle říká, proč to uvádí, jak to uvádí? Když budu vědět, že je nemocnej, nebo že má poruchu osobnosti tak vím, že to k té poruše osobnosti patří, že tu realitu zkresluje. Vemte si například kognitivní poruchu, to je porucha vnímání ale komplexní. To je komplexní proces psychologickéj. Tak vím, že ten člověk má s tímhle problémy, že má poruchu kognitivity a tomu bude odpovídat i jeho výpověď u líčení realit, nebo i minulosti, minulé reality a nebude to považovat za lež, bude to považovat za projev poruchy osobnosti. Ale v případě, že budu mít před sebou člověka, u kterého jsem přesvědčen, že touto poruchou osobnosti netrpí, pak si budu muset klást jinou otázku. Proč, kde k tomu přišel? Kde vzal tenhle fakt? Kde vzal tuhle informaci? A proč ji použil?“²³⁶

U většiny případů se však setkáme s tím, že na spoustu výpovědí a svědectví neexistují fakta, ovšem náš příklad nepředstavuje tento fenomén. „To jsou věci, kde by bylo ideální vědět maximum informací, jako možnost vyšetřit Reagana psychologicky, vidět ten film, jako porovnat tu vzpomínku s tím filmem, jako do toho jít hodně do hloubky. Pak si myslím, že s nějakou větší či menší pravděpodobností se k tomu jako lze vyjádřit, ale obecně, asi bych měl, myslím si, že válečné situace jsou často situace, kdy tam není těžké najít osobní trauma, tak je to něco, co si člověk spíš bude pamatovat, protože to jsou jako mimořádné věci. Takže spíš bych měl tendenci, ale jako to spíš může svědčit spíš o mně než o tom, co se stalo, spíš bych měl tendenci tohle vnímat, jako že to nějak souvisí s nějakým sebeobrazem, že to spíš asi bude lež nebo nějaká taková jako úprava těch vzpomínek, jako v sociálně žádoucím směru. Protože třeba i pro mě, jako pro prezidenta, by bylo dobrý a sociálně žádoucí, když budu referovat o nějakým hrdinským chování během války. Měl bych asi tendenci to vnímat víc jako vědomou lež nebo vědomou úpravu reality, ale co já vím, jak to bylo.“²³⁷

²³⁶ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

²³⁷ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

Zde je vhodné připomenout, že Reagan byl sice v roce 1941 povolán do služby, ale kvůli špatnému zraku byl uznán neschopným boje. Reagan byl, po útoku na Pearl Harbor, přidělen k First Motion Picture Unit, která představovala součást letectva a vyráběla tréninkové a vzdělávací filmy. Reagan tak zůstal v Hollywoodu až do konce války.²³⁸ S touto vojenskou minulostí si nemůžeme být zcela jisti, zda u Ronalda Reagana je možné mluvit o nějakém traumatu, ale jak uvedl docent Preiss, neměli jsme příležitost Reagana psychologicky zhodnotit, proto jej nemůžeme ani objektivně hodnotit. Podle výzkumu je tedy možné, že si člověk převezme určitou scénu z filmu a vybaví si ji jako událost, která se stala jemu samotnému. *„Zejména při konstelaci určitých podmínek to možné je, to znamená, že nelžu, že si nepřibarvuju, že se nestylizuju, že se nestavím do lepšího světla, ale že mi jako tak zapracovala paměť. Někdy hůř rozlišujeme mezi tím, co se nám zdálo, zvláště když jsme pod nějakým tlakem, že si na něco máme vzpomenout. Zvláště, když se to jeví takové jako plauzibilní a zvláště, když to, že si v reálu příliš na to nevzpomínáme, ale těch okolností může být víc. Tak když všichni koukají, tak bych se měla prostě hodit do nějakého lepšího čili sociální disability. Takže to všechno může hrát samozřejmě roli, takže jsou pravděpodobné jak verze, že to byla úmyslná stylizace, ale zrovna tak verze, že na začátku to trochu jako vnímal, že, ale jak už to říkal, tak už tomu sám věřil. A já bych se koukla na to, jak to říkal a jestli se rozohnil a říkal to hodně přesvědčivě, tak bych, tak bych dala opravdu krk na to, že se přesně dostal tímhle tím mechanismem k tomu, že sám uvěřil tomu, co říká.“²³⁹*

Nemusí se však jednat pouze o filmy nebo o nějakou poruchu či trauma, typické jsou dětské vzpomínky. *„Typicky to bývají vyprávění doma, kdy člověk je přesvědčen, že si pamatuje třeba nějakou dětskou vzpomínku, ale vlastně z různých důvodů to není možné, mnohdy i proto, že ta realita byla jiná. Ale má to právě naposlouchané z takových těch domácích černých hodinek, kdy si lidé vypráví o tom, jaké to bylo, když jsi byl malý. A s tímto materiálem vlastně potom zachází tak, jako kdyby to byla skutečná vzpomínka. Občas se to právě stává i třeba u uměleckých děl, tam kde došlo k velkému emočnímu prožitku, k velkému emočnímu souznění. A pak je možné, že prostě ten člověk vypráví historku jako by byla jeho vlastní, pravděpodobně proto, že ho tak zasáhla, ať už pozitivně nebo negativně, že ji jakoby inkorporoval do své vlastní paměti jako zkušenost, kterou reprodukuje.“²⁴⁰*

²³⁸ Reagan Foundation. viz web: <http://www.reaganfoundation.org/life-and-times.aspx>, 21. 4. 2015.

²³⁹ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

²⁴⁰ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

10.2 Fabulace

Nyní se pokusím vylíčit fabulaci na konkrétním příkladu, přičemž jsem raději nezvolila žádný z mých, ani cizích nahraných rozhovorů, abych se v případě nějakých nejasností a z neznalosti všech podrobností nedopustila klamu. Proto jsem si zvolila zdroj, který čerpá z autentických záznamů dialogů vedených se zákazníky několika pražských knihkupectví a výňatky z dopisů čtenářů z celé republiky.²⁴¹ Konkrétně se jedná o pařížskou společnost, kdy se spisovatel Alexander Dumas starší při řeči o bitvě u Waterloo rozpovídal o podrobnostech a líčil bitvu tak barvitě, jako by se jí sám zúčastnil. Navíc si pomocí příborů znázorňoval jednotlivé pozice armád. Přerušil jej až jeden přítomný generál, který u Waterloo skutečně velel francouzské divizi. Dotyčný generál se proti Dumasovu výkladu ohradil s tím, že tak to vůbec nebylo a neprobíhalo. A Dumas mu na to odvětil, že prostě nedával pozor.²⁴²

Mohl Alexander Dumas skutečně vědět určité podrobnosti lépe, i když v konkrétní bitvě nebojoval než generál, který se jí skutečně zúčastnil? Nebo si prostě jen vše vymyslel pro pobavení společnosti? *„Měl lepší fantazii, měl lepší představivost, měl jiný kognitivní styl, když bych to řekla psychologicky. Já vám řeknu jednoduchý experiment z nedávné doby, studenti. A ve dvojicích jim promítáte snímek studentský kuchyně, kde je nepořádek a jejich úkolem je vyjmenovat, co na snímku viděli. Vždy koukají a referují ve dvojici, jeden z té dvojice je spoluhráč a ten spoluhráč má za úkol říct, že na snímku viděl toustovač nebo cokoli jiného, kterej tam nebyl a výsledek je, že ta druhá osoba říká, ano toustovač, popisuje ho do detailů, a i když byla upozorněná studenty, čili řeknu duševně zdravý osoby, alespoň by to tak mělo být, že. A dokonce, když byli upozorněni na vliv sugesce, tak se rozčilovali, že to nemůže být pravda, dožadovali se, aby se jim ukázal původní snímek, a pak ještě obviňovali experimentátora, že to schválně podsunul. Čili přesvědčivost o pravdivosti vůbec nesouvisí s pravdivostí samotnou. Prostě tak fungujeme. Čili já jenom odpovídám na toho Dumase, proč bych měla poslouchat nudnýho generála, kterej opravdu to třeba viděl faktograficky, protože on prostě musel dávat pozor, kam má nějaký bataliony nebo co, divize poslat, takže neměl čas si všimnout, jak se to rozlíhalo třeba tím údolím, jak se to nebe zakalilo, a takovýhle krásný věci, který třeba řekl ten Dumas.“*²⁴³

Podle docenta Preisse se tento případ odhadnout nedá. Záleželo by na situaci, například kdyby oba dva bojovali v téže bitvě, v tom případě by mohly existovat dvě

²⁴¹ RIVOLA, M. (vybral a uspořádal). *Kniha – přítel člověka: Člověk – přítel knihy*. 2. vydání. Praha: Lidové nakladatelství, 1989.

²⁴² Tamtéž, s. 108.

²⁴³ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

výpovědi a dvě pravdy a ani jedna by nebyla klam, protože by ji každý vnímal jinak.²⁴⁴ Na jednu věc totiž může existovat mnoho názorů a pohledů, otázka ovšem zní, zda může existovat tak markantní rozdíl v údajích, jak vše v dané bitvě probíhalo. *„Jde o to v čem, jako v čem jsou ty rozdíly. Jestli jsou rozdíly ve věcech typu, jak dlouho trvala bitva nebo jakou barvu měly uniformy našeho vojska a jakou u druhého, tak tam je nepravděpodobné, že by to takhle bylo. Ale v jiných detailech bych si uměl představit, že budou rozdíly. Třeba, já nevím, v popisech zbraní, tak představují si, že můžou být různé zbraně jako v různých částech bitevního pole a takovýchle věci, nebo třeba vnímání počasí si umím představit pod vlivem silného stresu, mohlo třeba být jiné. Nebo třeba vnímání faktoru, jako je třeba míra agresivity nepřátelských vojáků, v tom můžou být značný rozdíly. Protože ti lidi byli v různých třeba částech té bitvy. Jako chtělo by to jít do těch detailů, a pak se na to zaměřit a porovnat výpovědi dalších účastníků té bitvy a porovnat tyhle ty dvě výpovědi, k čemu se blíží. Ty dvě výpovědi, jestli se blíží více nebo méně jako výpovědi těch dalších lidí.“*²⁴⁵

Jinými slovy to znamená, že když někdo bude tvrdit, že roku 1989 se na Národní třídě vyskytovalo tolik a tolik lidí a někdo jiný zase bude oponovat, že jich tam bylo tolik a tolik a odehrávalo se to a to, tak všichni mohou mít svoji pravdu, protože všichni to viděli jinak. Může se ovšem stát, že někdo nemusel být této události přítomen, ale mohl si to pouze přečíst v knihách a potom také může lhát, protože tam nebyl. *„Na tohle třeba v soudním znalectví jsou škály, kde my se zaměřujeme na výpověď toho člověka a ti očití svědkové to prostě říkají jinak, než lidi, kteří lžou. Že třeba například tam chyběj detaily nebo že u těch lhářů je to příliš logicky poskládaný. Ti přímí účastníci mají tendenci říkat ty věci spíše na přeskáčku, takovýchle různých věci. Ale zase něco jiného je, když něco se teďka stalo a vy teďka s tím člověkem mluvíte a něco jiného je, když se jedná prostě o věci časově víc vzdálený, což se asi týká vaší práce. Já si myslím, že prostě je to často velmi nesnadný rozpoznat ty lidi co lžou a myslím si, že ti psychologové třeba nejsou o nic moc lepší než třeba vy.“*²⁴⁶

Jak tedy máme chápat lež a jak s ní při orálně-historických výpovědích pracovat? Neměli bychom se spíše ptát, proč by měl člověk vůbec záměrně lhát o tom, jak prožil dětství, dospívání a jak na něho působila dřívější doba? *„Víte tohle to, jestli se teďka dostaneme k tomu, jak moc lze věřit povídání pamětníků z hlediska nějaký historický*

²⁴⁴ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁴⁵ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁴⁶ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

objektivitu, tak já bych z pohledu psychologa řekla, že je to takřka neřešitelná otázka, protože vždy jsou otázky nějakým způsobem akcentované a je úplně srozumitelný, že ty vzpomínky budou nasvíceny různou barvou v průběhu naší životní cesty. Takže jak jsem prožívala událost čtrnáct dní poté, co se stala a jak jí prožívala třeba tři roky poté, co se stala, je pochopitelně nebetyčně odlišný a je to tak dobře, protože kdybychom například u nějakých katastrofických, strašných věcí měli pořád mít tu sílu vzpomínky a tu emocionální nabalenost, která byla těsně v době poté, tak bychom nemohli prostě běžně fungovat, to by se nám zřejmě celá mysl asi zavirovala a skončili bysme, prostě neměli bysme kapacitu jít celým životem, takže podle mě je třeba brát vzpomínky těch pamětníků z hlediska životní fáze, ve který je povídají a možná, že by měla být, já nevím, jestli to existuje jako vývojová historie nebo narato..., jo, protože je to pochopitelný asi i laik může si představit, že co vidím očima patnáctileté, vidím očima třicetileté a co vidím očima padesátileté, že ta jedna a tatáž věc, tak je to prostě pro mě něco jiného. Protože mám jiné životní projevy v těch patnácti, v pětadvaceti a v padesáti, šedesáti. Takže já bych byla spokojena s tím, jak to tak krásně narátoři říkají, protože to je jejich pohled, to je přeci úžasný, když se do toho promítá nějaká lidskost a možná i nepřesnost. A když bych si představovala, že studuju jako dějiny nebo něco v tohle tom kontextu, tak by mi akorát vadili konfabulace, což už se ocitá někde na hranici psychopatologie a snad pozná historik, když dělá interview, jestli hovoří s člověkem, který splňuje kritéria duševní normality nebo už hovoří s nějakým pomatencem nebo nějakým vyšinutým člověkem, a pak i ta jeho výpověď nemusí bejt ale totálně špatná, protože prostě v mém oboru platí, že je úplnej totální rozdíl mezi obecnou věrohodností, což je svědecká způsobilost a mezi věrohodností výpovědi. I obecně kredibilní důvěryhodný svědek může v konkrétním případě lhát, protože se mu to hodí do krámu, například aby neztratil image nebo tvář. A i totální vyšinutec neboli duševně narušený, může v konkrétním případě nabídnout nějaký detail pravdivý, takže s tou otázkou původně pravda – lež, je to strašně složité a možná ještě by bylo dobrý říct, že psychologové si netroufaj na nějaký rozlišování pravdy – lži, ale mluví o věrohodnosti a věrohodný je to, co jsem zažila a pamatuju si to tak, jak jsem zažila a i věrohodná vzpomínka může být nepřesná, protože ta paměť nám takhle funguje.²⁴⁷

²⁴⁷ Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

11 Vědomá a nevědomá lež

Ač se to může zdát neuvěřitelné, hranice mezi vědomou a nevědomou lží je velmi tenká a to z toho důvodu, že od nevědomé lži, kdy si mnohdy sami nevědomujeme přesná fakta a vyplňujeme je tzv. „bílymi místy“, je jen krůček k tomu, abychom vědomě pověděli něco, co zkrátka není pravda. Jak je v předchozích kapitolách uvedeno, většinou není fyzicky možné si vše zapamatovat, a podle většiny autorů a odborníků²⁴⁸ je to naprosto přirozený jev, se kterým musíme počítat také v orální historii. Do jaké míry je tedy paměť zodpovědná za nepřesnost informací a za vyplňování bílých míst? *„Je za ní zodpovědná, ale my musíme, než vyřkneme nějaký soud, tak určit jestli je to cíl nějaký nebo je to jenom díky tomu, že paměť ubývá. Musíme rozlišit motivaci, proč ten člověk doplňuje ta bílá místa, je to proto, že tam je úbytek paměti, tak to je možná příčina, ale proč je ten důsledek ta lež nebo ta nepřesnost?“*²⁴⁹

Nyní se tedy dostáváme ke stěžejní otázce a to, zda je vůbec možné, aby si člověk nevědomoval, že lže. Podle názorů psychologů to rozhodně není vyloučeno. *„Samozřejmě že je možné, že někdo lže neúmyslně nebo jak to nazvat. Jsou to známé obranné mechanismy, kterými se nejvíc zabýval Freud, pokud vím. Prostě člověk brání svoje ego sám před sebou, čili vytváří si svoji historii nějak jinak nebo svoje činy interpretuje jinak, nebo „zapomíná“, takže ta nepravda může být neúmyslná neboli podvědomá v rámci těch obranných mechanismů kvůli obraně sebe sama.“*²⁵⁰

Obrannými mechanismy se skutečně zabýval Sigmund Freud, který v této skupině psychických pochodů popsal, že si člověk vzpomene na něco, co nemohl nikdy zapomenout, protože si toho nikdy nepovšiml, nikdy se to nestalo vědomým a pro psychický průběh se zdá být zcela lhostejné, zda se takováto souvislost dostala na vědomí, a pak byla zapomenuta, anebo zda nikdy do vědomí nepronikla.²⁵¹

Jiná situace však nastane tehdy, když se vzpomínka dostane do vědomí. Je možné, aby člověk vytěsnil vzpomínku, kdy například v minulém režimu na někoho donášel informace? Vytěšňování zlých vzpomínek samozřejmě možné je, ale do jaké míry? *„Já bych asi rozlišoval, jestli jde o jednorázovou aktivitu, na kterou si nemůže vzpomenout, nebo jestli jde o opakovanou aktivitu. Když by jako se jednalo o donášení, které se opakovalo v průběhu času, tak mi připadá podstatně méně pravděpodobné, že by to ten*

²⁴⁸ PORTELLI, A. *What makes oral history different*. In: PERKS, R. – THOMSON, A. (eds.), *Oral History Reader*. USA: Taylor & Francis Group, 2003, s. 68-70.

²⁴⁹ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

²⁵⁰ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

²⁵¹ FREUD, S. *Spisy z let 1913-1917*. Psychoanalytické nakladatelství: Praha, 2002, s. 120.

člověk nějak vytěsnil nebo, že by tam byl nějaký psychologický mechanismus vytěsnění, který by mu neumožnil si na to pamatovat. Když jde o jednorázovou situaci, tam si myslím, že to strašně záleží na těch okolnostech a umím si představit, že ten člověk třeba může nějaké části té události potlačit nebo to nějak jako zpracovat. Ono nejde jenom o to, že by si to ten člověk nepamatoval, tak jde i o zpracování té události, když si to jinak jakoby pojmenuju, interpretuju. Část té události třeba jako kognitivně nějak nesprávně podchytím, tak si myslím, že ono to nemusí být vůbec jednoduchý s tou jako lží a dejme tomu jako svérázným zpracováním třeba reality. Ale jako když by se jednalo o událost, kde ten člověk vopakovane jako něco dělá a ex post si na to nepamatuje, a přitom jeho mozek není poškozený, tak je podle mého názoru dost nepravděpodobné, že by tam jednalo o nějaký jako vytěsňující mechanismus. Ten nějaký výrazný psychologický mechanismus, který by tu paměť jako úplně potlačil, tak to bych si uměl představit snad jenom pouze v případě, kdy se jednalo o nějakou výrazně traumatickou záležitost. Tam takovéhle věci bývají, jako disociace, to že ten člověk si opravdu nepamatuje část traumatické události, i to se může stát. Ale jsou to výrazně výjimečné záležitosti, které by byli velmi těžké asi pro každého člověka. Pokud by šlo o donášení ve smyslu nějaké aktivity, že to pro toho člověka není nějakým výrazným stresem, je to třeba součástí vykonávání profese, tak tam mi připadá velmi nepravděpodobné, že tam by k takovému mechanismu došlo.²⁵²

Narátor tedy může nevědomky lhát, ale „jakmile si neuvědomuje, tak vlastně nelže. Jen pouze neříká obsah, tak aby odpovídal realitě, ale ta lež, ta už v sobě zahrnuje tu jednak vědomou a jednak účelovou intenci. Ten člověk chce něco získat tou lží.“²⁵³

12 Sugestibilita, imaginace a vizualizace

Tato kapitola se bude zabývat vzpomínkami, které jsou ovlivnitelné zvnějšku a to tím způsobem, že zpětná vazba od druhých lidí může vyústit v sugesci mylných vzpomínek na události, které se nikdy nestaly.²⁵⁴ „O tomhle jsou různé psychologické experimenty, jak jsou lidé ovlivňováni polem, jako tím, co se děje okolo nás. A samozřejmě, že tohle to je výrazně ovlivňující faktor, který zkresluje naši percepci.“²⁵⁵

Sugestibilita a ovlivňování není možné vymezit pouze na recesivní či dominantní jedince, ovšem otázkou zůstává, zda může existovat někdo, kdo je proti vnějšímu

²⁵² Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁵³ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

²⁵⁴ SCHAFFER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 19.

²⁵⁵ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

ovlivňování zcela imunní. „*Já si myslím, že nějaké ovlivnění je tam vždycky a že jsou lidé, kteří, jako dejme tomu, kdybychom vzali psychologický koncept looks of control, tak jako jsou lidé, kteří jako hodně přikládají ty příčiny, vnímají jako zevnitř a pak jsou lidé, kteří ty příčiny vnímají spíše zvnějšku. Ten, kdo ty příčiny vnímá spíše zvnějšku, může být více ovlivňován tím, co se děje okolo něj a ten kdo zevnitř, tak více tak víc dá na to, jak on sám to vnímá a nenechá se třeba tolik tím okolím ovlivnit. Takže určitě, myslím si, že se lidi dost v tomhle lišej, že je to dost otázka sugestibility, jako té ovlivnitelnosti tím prostředím a že jsou v tomhle tom velké rozdíly a že jsou lidé, kteří se nechají velmi málo ovlivnit a jsou lidé, kteří se nechají výrazně ovlivnit.*“²⁵⁶

Jako příklad imaginace a vizualizace, tedy vzpomínek, které se nestaly ale i přesto se nám zhmotní před očima, jsem zvolila událost, která se stala v Drážďanech. Zde se konala jedna historická vědecká přednáška o konci druhé světové válce. Historik Helmut Schnatz byl tehdy konfrontován s názory starších obyvatel Drážďan, když prohlásil, že jeden důležitý aspekt jejich vzpomínek nemohl odpovídat historické skutečnosti a to, že 14. a 15. února 1945, po prvním útoku, prý nízko letící letadla pořádala hony na lidi. Posлуhače přednášky nepřesvědčila ani pečlivá analýza letových plánů a palubních deníků, které nedokládaly pravdivost vzpomínek drážďanských obyvatel a ani je nepřesvědčil fakt, že ohnivá bouře, která byla způsobena bombovým útokem, by britským letadlům znemožnila útočit na cíle hořícího města.²⁵⁷

„*Na to je spousta výzkumů, ne jenom orální historici se tím zabývají, ale i policajti a soudci a orgány činné v trestním řízení. Však udělejte výzkum, vemte si skupinu lidí, kteří jsou svědky nějaké události, potom udělejte výslech o té události nebo chtějte po nich výpověď o té události. Každý vám to popíše jinak a po deseti dnech jinak a po deseti letech zase jinak. A to je problém soudců, kteří musí soudit lidi podle toho, co jim svědkové řeknou. A soudci mají taky ten problém, že ti svědkové už to říkají po desáté, že to museli říct napřed jako podané vysvětlení, potom to museli říct před advokátem jako oficiální výpověď, potom se změnil vyšetřovatel, tak se to muselo dělat znovu, potom se na to ptal někdo jiný, potom přišli k soudu a pak to říkají skutečně po desáté a srovnávají si to v hlavě a soudci na základě toho rozhodují.*“²⁵⁸

Do jaké míry ale stojí zapomínání za upravováním skutečnosti? Právě sugestibilita a imaginace přináší například v trestněprávních souvislostech řadu potíží. Existují případy,

²⁵⁶ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁵⁷ WELZER, H. a kol. „*Můj děda nebyl nácek*“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010, s. 154.

²⁵⁸ Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

kdy kladení sugestivních otázek vyšetřovateli vedlo k omylům při svědecké identifikaci.²⁵⁹ „Já mám tu zkušenost, že když je ten člověk komponovanéj a třeba charakterově, morálně prostě pozitivní, tak že se přizná k tomu, že si to nepamatuje, že neví, „já už si to nepamatuju“ a jestli ten člověk začne konfabulovat nebo tam začne dávat nějaký smyšlený informace, tak to musí mít nějaký svůj důvod a já jsem povinen jako odborník, který posuzuje serióznosti výstupů, posoudit proč to je. Má nějaký motiv, proč to zkreslit tu realitu nebo je to jenom projev už třeba úbytku těch mentálních schopností a oslabení těch psychických problémů, mezi který patří paměť, anebo i ta kognitivita. Dneska se třeba, a já si těch lidí vážím, lidi, kteří byli prokomunisticky založení a po tom osm a devadesátým dokázali říct „já jsem se zmýlil, „já to viděl jinak a teď to vidím zase jinak.“ Ale jsou lidi, co tvrdošjně trvají a ještě tam je možná jeden psychologickéj fenomén a to je tak zvaná, v psychologii se tomu říká selektivní pozornost, že ten člověk pozornost zaměřuje na fakta, která se mu do toho konstruktů hodí, anebo je to ovlivněný i profesí a zaměřením, ale podle mého názoru to může být i tím ideologickým zaměřením, politickým zaměřením, morálním zaměřením, charakterem, že prostě z té reality vyzobám jenom to, co se mi do toho mýho konstruktů hodí. A já znám i takový typy lidí, ale tím nechci říct, že jsou normální, to je prostě porucha, jestliže tohle dělám, tak je to neobjektivní přístup. To je zase o tom prismatu osobnosti.“²⁶⁰

Stejně tak se vyskytují i příklady sugestivních postupů užitých psychoterapeutů vyvolávající vzpomínky na traumatizující události, které se nikdy nestaly.²⁶¹ „Typicky u borderline diagnózy a konkrétně v poslední době téma falešných vzpomínek na údajné sexuální zneužívání a máme pocit, že problémy, který jsou reálný s rozvodem, nezvládání studia, to je fuk, co to může být, vedou dotyčnou slečnu nebo mladou ženu do náručí terapeuta. A terapeut hledá příčiny, zvlášť je-li hlubině orientovaný a trauma má velkou atraktivitu, protože trauma může vysvětlit a být obětí je lepší než být neschopná nebo nezvládat každodenní život. Takže obětí se uleví, ejhle a znovu objevená vzpomínka, vlastně ano byla zneužívána svým otcem, dědečkem, strýčkem a tak dále. Takže takhle zjednodušeně řečeno si představujeme vznik pseudovzpomínek, které jsou přesvědčivé, doprovázené silnými emocemi, a protože jim dotyčná osoba sama věří, tak ony skutečně

²⁵⁹ SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 19.

²⁶⁰ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

²⁶¹ SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003, s. 19.

*bolí. Tudiž i znalecké posudky mohou referovat o velké traumatizaci a přesto jde o nepravé falešné vzpomínky.*²⁶²

Samotná paměť nám dopomáhá i k doplňování „bílých míst“ a to tím způsobem, že za vytěsněnou nebo prostě pouze zapomenutou vzpomínku dosadí úplně novou linii. *„Takhle zkušenost říká, že když se stane nějaká situace a je přítomno víc lidí, tak často jsou odlišné výpovědi o tom, co se stalo. Ty lidi to viděj z různých úhlů pohledu, myslím jako fakticky, jako že třeba stojej různě, když se něco třeba stane třeba na náměstí. Tak to je jedna věc, že už třeba úhel pohledu, ta vizuální stránka věci, tak jako mění interpretaci té události. A potom jsou různá chybná kognitivní zpracování a různé domýšlení si těch věcí tak, aby to skládalo nějaký konzistentní obraz. Takže v tomhle smyslu jako ano, bych řekl, že domýšlíme si různé věci tak, aby ten obrázek té situace byl nějak pro nás konzistentní. Protože nikdy nemáme úplně přesné informace, skládáme to z nějakých střípků, jako i naše pozornost, paměť tak jako nefunguje. Když si vezmeme jenom pozornost, tak tam je permanentní kolísání pozornosti, což zase souvisí se zapamatováním. Takže jako bezesporu si jako tu zkušenost a to, co potom vybavujeme jako nějaký paměťovej materiál, tak si jako nějakým způsobem prostě jako dokreslujeme, doplňujeme, protože naše vědomí funguje tak, abychom všechno zachytili. My prostě potřebujeme si ty věci vyformulovávat tak aby to bylo konzistentní.*²⁶³

Za těmito „bílými místy“ pak častěji podle odborníků stojí dlouhodobá paměť, ale rozhodně se nejedná o striktní pravidlo. *„Tam bych se klonil k té dlouhodobé paměti. Ale to není takhle jednoduché, ta krátkodobá skutečně může být ta, která nám velmi rychle jakoby vymete ten prostor zapamatování, protože ohodnotí nebo vyhodnotí ten pamatovaný děj jako nedůležitý, nepodstatný. Takže pozor, tohle to asi nejde přesně oddělovat.*²⁶⁴

13 Věrohodnost orálně-historických výpovědí

Všechny námitky, které byly výše uvedeny a které se týkaly fabulace, konfabulace, sugestibility a dalších stupňů „klamů“ a případného zkreslování, se samozřejmě vyskytují ne jen u soudů či v psychiatrické léčebně, ale také v orální historii. Orální historie dle mnoha názorů stále není věrohodným pramenem a to právě kvůli zkreslování, konfabulaci a tak dále. V tomto kvalitativním výzkumu se totiž může tazatel setkat s mnoha informacemi, které si nebude moci nijak ověřit. Donald Ritchie říká, když má tazatel

²⁶² Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

²⁶³ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁶⁴ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

podezření, že narátor lže či záměrně přehání, tak nemusí zcela přijmout odpověď dotazovaného, nicméně cílem výpovědi je zaznamenat příběh z úhlu pohledu dotazovaného a to i v případě výskytu fabulace. Dá se říci, že orální historie s fabulováním a konfabulováním počítá, protože už Ritchie píše, že lidé lžou i sami sobě, že dramaticky mění své postoje a že je paměť silně ovlivněna z vnějšku.²⁶⁵ Právě tyto a další skutečnosti jsem se snažila doložit a popsat v jiném než orálně-historickém prostředí a za pomoci odborníků.

Všichni tito odborníci, se kterými jsem vedla rozhovory, se shodli na tom, že orální historie je vynikající a důležitý pramen, nicméně je zapotřebí jej doložit nějakými fakty. *„Já si myslím, že orální historie a historie vůbec, že by prostě měla odpovídat té realitě, odpovídat těm faktům a když už nelze použít fakta, tak alespoň mít ty domněnky opřené o nějaké logické konstrukty, o něco co je pravděpodobné nebo hodně pravděpodobné.“*²⁶⁶ Vyskytují se také situace, kdy ne vše se dá ověřit a nejsou k dispozici ani žádná konkrétní fakta. *„Ale dá se to uvést alespoň tak, že řekne: „Já se domnívám“ nebo „došel jsem k tomu tak a tak.“ „Podle mého názoru“ nebo „podle mých představ“. Jo v tom je velkej rozdíl, v psychologii je to taky frekventovaná i diagnostická záležitost, že se lidí ptáme: „To víte nebo si to myslíte?“ A mezi tím je velký rozdíl. Víte, znamená, jako odkud to víte nebo jak jste k tomu došel? A jestli řekne „já se jenom domnívám“ tak musí zase zdůvodnit, proč se tak domnívá. Čili zdůvodnit motivaci té domněnky. Jak k tomu došel. A velmi často u těch domněnek dojdeme k tomu, že to je projekce toho člověka samotného, projekce jeho vlastní osobnosti, to je takovýto: „Podle sebe soudím tebe“ a tyhle ty moudrosti, které se používají. A to není o ničem jinym, než o tom, že když člověk si myslí, že on to tak vnímá, on to tak dělá, on by to tak udělal, tak že to tak dělají i ostatní lidé. V tý historii nevim, tam opravdu nevim, to si netroufnu říct, ale ne každý kdo tu historii překrucuje, musí být lhář a podvodník. A nevylučuju, že může mít nějakou poruchu osobnosti, že to může být třeba jenom, že se potřebuje zviditelnit, že chce přijít s nějakou novou teorií a je to hodně, já si myslím, že když ne o poruše osobnosti, tak v nějaký psychologický akcentaci tý osobnosti. Hysterici třeba k tomuhle mají tendence, ale to už jsme zase v oblasti psychopatologie.“*²⁶⁷

²⁶⁵ RITCHIE, D. A. *Doing Oral History. A Practical Guide*. 2. edition. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003, s. 105-106.

²⁶⁶ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

²⁶⁷ Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

Stejně tak se odborníci shodli i na Ritchieho předpokladu, že člověk má sklon k přehnaným nárokům a záměrnému vychloubání.²⁶⁸ A to i v případě, že vypráví o svém dětství, dospívání a podobně. *„Každý z nás máme touhu nebo potřebu, spíš máme potřebu nějaké své osobní důstojnosti. Budeme se lišit v míře, jak jsme schopni sebe sami prezentovat i v pozici nedůstojné, nemravné a podobně. Zásadní záležet na tom, jestli to celkové vyznění je v zásadě přijatelné nebo pozitivní. Je to typické u lidí, kteří třeba dělali nějaké dobré věci nebo hrdinský skutek a v průběhu toho hrdinského skutku udělali nějakou nečestnost nebo trapnost nebo něco takového. Tak tam právě, a to je neodhadnutelné dopředu, někdo je schopen tuto trapnost nebo nečestnost přiznat, připustit, protože to celkové vyznění je dobré. A někdo, kdo má větší potřebu, aby vystupoval jako rytíř bez bázně a hany, tak ten takovouhle část té historie buď vypustí anebo si ji nějak přelakuje. Také musíte u té orální historie asi pamatovat na to, že člověk má v zásadě potřebu, aby jeho život byl smysluplný, to znamená, že bude problém u lidí, kteří třeba prožívali celý život v prostředí, které je ujišťovalo, že je v pořádku pronásledovat třídní nepřátele a najednou se situace ve společnosti obrátí a ukáže se, že třídní nepřátele nebyli třídní nepřátele, respektive že ti lidé, kteří byli pronásledováni, byli vlastně lidé normální nebo dokonce úctyhodní. A pak je pro toho narátora obrovský problém, jak má naložit se svým životem v době, když už je třeba starý a už před sebou nemá mnoho možností, jakým způsobem dát hodnotu svému životu, tak potom bude ta jeho narace vypadat jinak, protože bude potřebovat si udržet tu vlastní důstojnost, to znamená, že pokud se změnil třídní nepřítel v normálního člověka, tak může mít třeba tendenci na něm nalézt přes to něco negativního. Již to není třídní nepřítel, ale stejně to byl mizera, třeba.“²⁶⁹*

Orální historie má stále řadu kritiků a to z toho důvodu, že se prý jedná o nespolehlivý pramen, jelikož si lidé mohou vymýšlet, o knihách ale můžeme říci to samé. *„Já to znám právě z té oblasti křesťanství, kde je velmi zajímavé zjišťování těch raných pramenů kolem Ježíše Krista, kdy jsou některé prameny k dispozici typicky z evangelia a jiné prameny, které k dispozici jsou třeba z římských údajů, těm evangeliím neodpovídají a zároveň se hledají jiné zdroje a jsou to většinou nějaké fragmenty, vyjádření třeba historiků současných tedy z prvního století nebo údaje z nějakých židovských pramenů, které se týkají té Kristovské otázky jenom velmi okrajově, a zjišťuje se, nakolik se prolínají. A tam se pak docela zajímavě dochází k tomu, že tento údaj, který je také potvrzen údajem*

²⁶⁸ RITCHIE, D. A. *Doing Oral History. A Practical Guide*. 2. edition. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003, s. 105.

²⁶⁹ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

*odněkud úplně jinud a to od narátora, jenž vůbec neměl v úmyslu se jakkoli natož pozitivně vyjadřovat dejme tomu pro existenci nějakého detailu z toho počátku prvního století, přitom se vyjádřil v rámci svého osobního příběhu. Tak potom ti odborníci z toho vysuzují, že při nejmenším tento detail je velmi pravděpodobný, velmi pravděpodobně se udál. Takže si myslím, že i ta orální historie má vlastně podobný úkol. Pokud o nějakém detailu mluví více lidí, byť možná v jiné konotaci, tak se ta událost stala a musí být velmi zajímavé, tedy alespoň pro mě jako psychologa, zjišťovat proč tutéž událost někdo glorifikuje a jiný ji zatracuje.*²⁷⁰

Stále mluvíme o lhaní, fabulaci, konfabulaci zkreslování a vychloubání, podívejme se však na věc z praktického a utilitaristického úhlu pohledu: je možné poznat u narátora, že lže? „*To je určitě dobrá otázka, já na ni moc nejsem připravenej, ale v literatuře byste našla právě ty známky, u těch lidí co lžou, jaké jsou. Třeba, že tu informaci uvádějí víc povšechně, že nejdou moc do detailů, nebo že je to tam příliš logické a třeba v jiných místech to vyprávění tolik logické není. Že se snažej to hodně rychle přeskocit, protože to vyžaduje větší námahu to lhaní a člověk s tím ani vnitřně není úplně komfortní, takže se rychle snaží potopit k věcem, kde už lhát nemusí. Jako jsou nějaké známky, které se obecně v literatuře popisují jako známky lhaní, ale jak moc jako je člověk schopen, to rozpoznat a musel by na to být nějak trénovanej, musíte dávat na to hodně pozor na to, jak to ten člověk říká, musíte být k němu hodně přilepená a jako vnímat ho.*“²⁷¹

Vědecký výzkum pomocí orální historie je poměrně mladý obor a stejně jako jiné inovátorské záležitosti má zkrátka problémy s počáteční nedůvěrou. „*S tím bych si nedělala starosti, protože svého času platilo ve forenzní psychologii: výpověď svědka je nespolehlivá, takže zrušme ji jako důkaz. To je slepá ulička a to, co lidi zažili, si ukládají do paměti a je to s tím nejexcelentnějším pramenem poznání o tom, co se dělo, protože to je skutečnost viděná očima lidí.*“²⁷²

Podle jiných psychologů zase není podstatné zabývat se pravdou a lží, ale zaměřit se na celkový koncept. „*Já si myslím, že tohle není otázka pravdy, že pravda je filosofický koncept a třeba u schůzí nebo nějakých složitých jednání to není pravda a lež, to tam podle mýho, když potom člověk poslouchá ty účastníky, tam jde o co nejpřesnější, nejúplnější obrázek toho, co se odehrávalo, ale ta pravda a lež tam podle mýho jako*

²⁷⁰ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

²⁷¹ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

²⁷² Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.

*nepatří, realita je podle mého názoru mnohověstevnatá a složitá a barvitá a nelze to zjednodušeně převést na lež a pravda.*²⁷³

Podle mého názoru je „pravda“ někde uprostřed. Za jisté je třeba sledovat celkový rámec příběhu, zaměřit se na osudy, chování a pocity narátorů. Stejně tak si ale myslím, že je třeba se zaměřit i na detaily, aby tak mohl vzniknout další věrohodný pramen, ze kterého budou moci čerpat další generace.

²⁷³ Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

Závěr

Záměrem mé diplomové práce bylo podat analýzu výpovědí narátorů z pohledu vědecké psychoanalýzy se zaměřením na paměťové procesy. Tato práce se zabývala odpovědností paměti za nepřesnost informací a to z toho důvodu, že právě paměť slouží k uchování toho, co se stalo. Ve svém výzkumu jsem došla k závěru, že za vyplňováním tzv. „bílých míst“ je zodpovědná většinou dlouhodobá paměť, která je však ovlivňována celou řadou vnějších faktorů. Paměť stojí jak za vybavováním, tak za zapomínáním, v případě zapomětivosti hraje důležitou úlohu čas, to znamená, že si normální člověk snáze vybaví to, co se odehrálo před pěti hodinami, ale už si nemusí dobře vybavit, co se stalo před třemi týdny nebo dokonce před dvaceti lety.

Má práce se také pokusila skloubit orální historii s forenzní psychologií, přičemž hned na začátku výzkumu jsem byla konfrontována s myšlenkou, že i při běžných rozhovorech s našimi narátory se můžeme setkat s lidmi, kteří trpí poruchou paměti či poruchou osobnosti a ne vždy to jsme schopni rozpoznat. Někteří tito narátoři mohou mít větší sklon k fabulaci a mlžení, ale i tak je toto svědectví o jejich životě důležité, protože je podstatné sledovat životní příběh z jejich úhlu pohledu. Fabulovat a konfabulovat však nemusí pouze člověk s deviantním chováním. Většinou platí, že většina lidí zkresluje určitá fakta, a to ať vědomě či nevědomě.

Ať už ve forenzní psychologii nebo v orální historii, tak je zcela klíčové o daném člověku, se kterým vedeme rozhovor, zjistit co nejvíce informací, abychom získali metody k posuzování věrohodnosti dané výpovědi.

Cílem mé práce bylo také ukázat, jak se nepřesné informace ve výpovědích projevují a proč se tomu tak děje. Člověk má nejdříve ve své paměti uložený přesný sled událostí a přesné podrobnosti o zážitku, který se dotyčným stal. Vlivem ohromného množství podnětů však během krátké doby na mnohé detaily zapomene. Po delší době nám zůstane už jen malý zlomek „přesné“ události a tento zlomek už si člověk snáze zapamatuje a už jej nezapomíná. Jinými slovy, jedná se o samovolné „okleštění“ naší paměti.

Paměť představuje živý proces, který postupem času upravuje vzpomínky a ve kterém je uloženo vše, co se v životě člověka stalo. Výraznějšími vzpomínkami jsou pak takové zážitky, které mají výrazný emocionální dopad.

Ve své diplomové práci jsem se také snažila ukázat projevy zkreslených a zavádějících informací. V tomto ohledu se nejčastěji můžeme setkat s fabulací

a konfabulací, přičemž v obou ohledech se jedná o úmyslné či neúmyslné vyplňování něčeho, co není pravda. Konfabulace na rozdíl od vědomé lži ještě nemusí být vytvořena záměrně a nemusí nutně sloužit pro oklamání posluchače. Další možné zkreslení informací může a mnohdy zapříčiňuje sugestibilita, která ovlivňuje lidské vzpomínky zvnějšku a utváří tak nový obraz události, která se člověku stala. Tato skutečnost je dána tím, že člověk je *zoon politikon* a tato společnost na něho silně působí nejen v chování, ale také v myšlení, které jej tolik ovlivňuje.

Při zpracovávání práce jsem došla k názoru, že lidé zkrátka „lžou“ a ani k tomu nemusí mít pádný důvod. Nemůžeme však narátora jen tak lehce nařknout ze lži, když se při výpovědi objeví nejasnosti a nesrovnalosti s jeho minulostí. Člověk si nemůže pamatovat vše, co se mu přihodilo od narození až po dobu zralého věku, kdy se stává pamětníkem. A je to dobře, protože s přesnými vzpomínkami na každou křivdu, která se mu kdy stala, na své vlastní pochybení, kterým mohl někomu ublížit, nebo na různé životní tragédie, není v lidských silách žít. A proto je v orálně-historických výpovědích podstatný zejména celkový pohled narátora na svůj život.

Bibliografie

Soupis použité literatury a spisů

ASSMANN, J. *Kultura a paměť. Písmo. Vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-051-6.

ATKINSON, R. L. a kol. *Psychologie*. 2. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3.

BARŠA, P. a kol. *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-011-7.

BLEE, K. M. *Evidence, Empathy and Ethics. Lessons from Oral Histories of the Klan*. In: *The Journal of American History*, Vol. 80, No. 2 (Sep., 1993), s. 596-606

BORLAND, K. *That's not what I said. Interpretative conflict in oral narrative research*. In: PERKS, R. – THOMSON, A. (eds.), *The Oral History Reader*. Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 63-75

CUTLER III., W. *Accuracy in Oral History Interviewing*. In: DUNAWAY, D. K. – BAUM, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 99-105

ČERMÁK, I. *Kvalitativní výzkum v psychologii: problémy a výhledy*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Boskovice: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Scan, 2000, s. 10-21.

ČERMÁK, I. *Myslet narativně: kvalitativní výzkum „on the road“*. In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (ed.), *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Albert, 2002, s. 11-25.

FREUD, S. *Psychopatologie všedního života*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1996. ISBN 80-901601-8-2.

FREUD, S. *Spisy z let 1892 – 1899*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2000. ISBN 80-86123-12-X.

FREUD, S. *Spisy z let 1909 – 1913*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1997. ISBN 80-86123-03-0.

FREUD, S. *Spisy z let 1913-1917*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2002. ISBN 80-86123-18-9.

FREUD, S. *Spisy z let 1925 – 1931*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 2007. ISBN 80-86123-23-5.

FREUD, S. *Výklad snů. O snu*. 1. vydání. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1998. ISBN 80-86123-07-3.

GABLASOVÁ, D. *Tenkrát se to takhle neříkalo, Komunistický režim...“: Lingvistická analýza životopisných rozhovorů*. In: VANĚK, M. (ed.), *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. 1. vydání. Praha: Academia, 2009, s. 97-132. ISBN 978-80-200-1791-8.

- GLEICK, J. *Chaos. Vznik nové vědy*. 1. vydání. Brno: Ando Publishing, 1996. ISBN 80-86047-04-0.
- GRELE, R. J. *Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history*. In: PERKS R. – THOMSON, A. (eds.), *The Oral History Reader*. Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 38-52.
- HALBWACHS, M. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HOFFMAN, A. *Reliability and Validity in Oral History*. In: Dunaway, D. K. – Baum, W. K. (eds.), *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Lanham: Altamira Press, 1996, s. 87-93.
- HOJDA, Z. – POKORNÝ, J. *Pomníky a zapomněny*. 1. vydání. Praha: Paseka, 1997. ISBN 80-7185-093-4.
- JOSSelson, R. *On Writing Other People's Lives*. In: Josselson R. (ed.). *The Narrative Study of Lives: Volume 4. Ethics and Process in the narrative study of lives*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 1996, s. 60-71.
- JUNG, C. G.: *Výbor z díla. Archetypy a nevědomí*. Svazek II. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. ISBN 80-85880-16-4.
- KAUFMANN, J. - C. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010. ISBN 978-80-7419-033-9.
- KOUKOLÍK, F. – DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vydání. Praha: Makropulos, 1996. ISBN 80-901776-8-9.
- KOUKOLÍK, F. *Já. O vztahu mozku, vědomí a sebevědomování*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0736-0.
- KOUKOLÍK, F. *Lidský mozek. Funkční systémy. Norma a poruchy*. Třetí přepracované a doplněné vydání. Praha: Galén, 2012. ISBN 978-80-7262-771-4.
- KOUKOLÍK, F. *Proč se Dostojevskij mýlil? O vědomí, empatii, altruismu, lásce, zlu a religiozitě*. 1. vydání. Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-482-9.
- KOUKOLÍK, F. *Sociální mozek*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1242-9.
- KRATOCHWIL, F. *History, „Action and Identity: Revisiting the ‚Second‘ Great Debate and Assessing its Importance for Social Theory*. *European Journal of International Relations*, 2006, s. 5-29.
- KUHN, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2. vydání. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1979. ISBN 0-226-45803-2.
- KVALE, S. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks California: Sage publications, 1996.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vydání. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- MOTLOVÁ, L. – KOUKOLÍK, F. *Schizofrenie. Neurobiologie, klinický obraz, terapie*. 1. vydání. Praha: Galén, 2004. ISBN 80-7262-277-3.

- NETÍK, K. – NETÍKOVÁ, D. – HÁJEK, S. *Psychologie v právu*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1997. ISBN 80-7179-177-6.
- New York Evening Mail: New York City, NY, U.S.: CH. H. Sweetser, 1867.
- NIETZSCHE, F. *Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück: Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*. In: NIETZSCHE, F. *Die Geburt der Tragödie, Unzeitgemässe Betrachtungen, Kritische Studienausgabe*. Neuausgabe. Berlin: Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, 1999. ISBN 978-0543883681.
- NORA, P. *Mezi pamětí a historií : problematika míst*. Cahiers du CEFRES. N°10 Antologie francouzských společenských věd: Město. Mayer, F. – Bensa, A. – Hubinger, V. (ed.), Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010.
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1086-6.
- PLICHTOVÁ, J. *Metódy sociálnej psychologie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média, 2002. ISBN 8096752553.
- PORTELLI, A. *What makes oral history different*. In: Perks R. – Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader*. Routledge: London, New York: Routledge, 1998, s. 63-74.
- PORTER, R. *Dějiny medicíny. Od starověku po současnost*. 2. vydání. Praha: Prostor, 2013. ISBN 978-80-7260-287-2.
- RITCHIE, D. A. *Doing Oral History. A Practical Guide*. 2. edition. Oxford – New York: Oxford University Press, 2003. ISBN 0-19-515433-9.
- RIVOLA, M. (vybral a uspořádal). *Kniha – přítel člověka: Člověk – přítel knihy*. 2. vydání. Praha: Lidové nakladatelství, 1989.
- SAURET, M-J. *Freud a nevědomí*. 1. vydání. Praha: Levné knihy, 2006. ISBN 80-7309-330-8.
- SHAKESPEARE, W. *Much ado about Nothing*. In: The Library Shakespeare. Volume I. – Comedies. London: Trident Press International, 2001, s. 153. Dějství IV. scéna II. ISBN 1-888777-74-5.
- SHAKESPEARE, W. *Romeo and Juliet*. In: The Library Shakespeare. Volume II. – Tragedies. London: Trident Press International, 2001, s. 193. Dějství II. scéna II. ISBN 1-888777-74-5.
- SHORE, M. F. *Biography in the 1980's. Journal of Interdisciplinary History*. No 1 (Spring 1981).
- SCHACTER, D. L. *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past*. 1. edition. New York: Basic Books, 1996. ISBN 978-0465075522.
- SCHACTER, D. L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-555-3.
- STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené práce*. 1. vydání. Brno: Sdružení podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- ŠIROKÝ, H. *Analytická psychologie C. G. Junga*. 1. vydání. Brno: Bollingenská věž, 1990. ISBN 80-900200-0-3.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*. In: *Dějiny – teorie - kritika*. Praha, č. 2 (2007), s. 232-255. ISSN 1214-7249.

ŠVESTKA, J. a kol. *Akutní psychiatrie*. 1. vydání. Brno: MU Fakulta lékařská, 1993. ISBN 80-210-0556-4.

TODOROV, T. *V mezní situaci*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0853-3.

VAN CAMPENHOUDT, L. – QUIVY, R. *Manuel de recherche en sciences sociales*. 4e édition. Paris: Dunod, 1995. ISBN 978-2100026562.

VANĚK, M. – MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: FHS UK a ÚSD AV ČR, 2011. ISBN 978-80-7285-145-4.

VAŠÍČEK, Z. – MAYER, F. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. 1. vydání. Brno – Praha: CDK a Triáda, 2008. ISBN 978-80-7325-162-8.

WELZER, H. a kol. „*Můj děda nebyl nácek*“. *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0228-4.

WRIGHT, G. *Insiders & Outliers. A Procession of Frenchmen*. Stanford, California: The Portable Stanford, 1980. ISBN 0916318044.

YOW, V. *Recording Oral History. A guide for the Humanities and Social Sciences*. Lanham: Altamira Press, 2005. ISBN 0-7591-0654-1.

YOW, V. R. *Do I Like Them too Much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa*. In: *Oral History Review* (Summer 1997), 55-79.

Elektronické zdroje

ANDREWS, J. *Haslam, John (bap. 1764, d. 1844)*. 1st published, 2004, Oxford Dictionary of National Biography, viz www.oxforddnb.com/view/article/12548, 13. 8. 2014.

LORENZE, E. N. Sc.D. „*Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?*“ American Association for the Advancement of Science, 139th Meeting, December 29, 1972, viz web:

http://www.academia.edu/684260/Chaos_Theory_Sensitive_Dependence_and_the_Logistic_Equation, 25. 7. 2014

MAYRING, P. *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Beltz Verlag, 2002, viz web: <http://qsf.e-learning.imb-uni-augsburg.de/node/519>, 22. 7. 2014.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup v moderním adiktologickém výzkumu v České republice v průběhu 90. let*. FF UP Olomouc: Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika, viz na webu:

file:///C:/Users/user/Downloads/Mioovsky_Kvalitativni%20pristup%20v%20modernim%20adiktologickem%20vyzkumu%20v%20Ceske%20republice%20v%20prubehu%2090.%20et.pdf, 21. 7. 2014.

Reagan Foundation. viz web: <http://www.reaganfoundation.org/life-and-times.aspx>, 21. 4. 2015.

Rozhovory s narátory

Archiv autora. Rozhovor se Stanislavem Hájkem v Praze 6. 8. 2014.

Archiv autora. Rozhovor s Petrem Goldmannem v Praze 21. 8. 2014.

Archiv autora. Rozhovor s Markem Preissem v Praze 7. 11. 2014.

Archiv autora. Rozhovor s Jiřím Švarcem v Praze 12. 11. 2014.

Archiv autora. Rozhovor s Ludmilou Čírtkovou v Praze 16. 12. 2014.